

249185

Рік XI.

Р. 1902 кн. VI.

Т. I.

ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN
DER SEVCENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

XI Jahrgang.

1902, VI B.

B. I.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Вийшло 80/XII с. с. 1902.

Рік XI.

Р. 1902 кн. VI.

Т. L.

ЗАШИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

XI Jahrgang.

1902, VI B.

B. L.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під надзором К. Бедарського.

—♦♦♦— Вийшло 80/XII с. с. 1902. —♦♦♦—

НБ ПНУС

249185

БІБЛІОТЕКА
Івано-Франківського
Педагогічного Інституту
Ізв. 249185

Зміст I тому.

1. Два селянські контракти купна-продажі з початку XVI в., подав Михайло Грушевський . . с. 1—6
2. Др. Остап Терлецький, спомини й матеріяли дра Івана Франка с. 1—64
3. Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесности, подав Володимир Гнатюк (Кінець буде) с. 1—37
4. Miscellanea: а) Микита Мелешко, незвісний панеґрист XVII в., под. Ол. Сушко; б) Парцеляція вїтївства поміж підданих села Мшанця 1788 р., под. М. Зубрицький; в) Тадей Рильський, некрольоґічна згадка і г) До некрольоґу Остапа Терлецького, под. М. Грушевський с. 1—15
5. Наукова хронїка: Огляд часописей за р. 1901 — Часописи видавані поза Україною с. 1—22
6. Бібліографія (рецензїї й справоздання, зміст на с. 46) с. 1—48

Inhalt des I Bandes.

1. Zwei Verkaufscontracte aus dem Anfange des XVI Jahrh., mitgetheilt von Michael Hruševskýj . S. 1—6
2. Dr. Eustachius Terlečkýj, Erinnerungen und Documente, von Dr. Ivan Franko S. 1—64
3. Neubildungen auf dem Gebiete des ruthenischen Volksliedes, von Vladimir Hnatiuk (Fortsetzung folgt) S. 1—37

4. Miscellanea	S.	1—15
5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das J. 1901 (Schluss)	S.	1—22
5. Bibliographie	S.	1—48

Показчик до т. XLIII—L буде долучений до т. LI.

Inhaltverzeichniss des XI Jahrganges der Mittheilungen folgt im
B. LI.

Inhalt des XLIX Bandes. 1. Lucian Kobylcia, eine Episode aus der Geschichte des Huzulenlandes in der ersten Hälfte des XIX Jrh., von Dr. I. Franko, S. 1—40; 2. Geistliche Gedichte der ungarischen Ruthenen, mitgetheilt von V. Hnatiuk (Schluss), S. 165—272; 3. Miscellanea, S. 1—8; 4. Wissenschaftliche Chronik: Kijeveer Miniaturen beim Psalter Erzb. Egberts von Trier in Cividale, von M. Hruševskýj, S. 1—11; 5. Bibliographie, S. 1—49.

Inhalt des XLVIII Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Geschlechtes der Bybelskýj, gesammelt von Jan Prochnicki, röm.-kath. Erzbischof von Lemberg, mitg. von A. Kryžanovskýj, bearbeitet und eingeleitet von M. Hruševskýj, S. 1—12; 2. Der Heilige Clemens im Chersonnesus, Beiträge zur Geschichte der altruthenischen Legende, von Dr. I. Franko, S. 45—144; 3. Miscellanea, S. 1—15; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1901 — Die in der Ukraine herausgegebenen Zeitschriften, S. 1—25; 5. Bibliographie, S. 1—42.

Inhalt des XLVII Bandes. 1. Der Kosak Plachta, ein ukrainisches Volkslied, gedruckt im J. 1625, von Dr. I. Franko (mit drei Facsimile's), S. 1—28; 2. Geistliche Gedichte der ungarischen Ruthenen, mitg. von V. Hnatiuk (Fortsetzung) S. 69—164; 3. Zum Andenken an Alexander Lazarevskýj, von M. Hruševskýj, S. 1—10; 4. Miscellanea S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1901 — In ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, S. 1—15; 6. Bibliographie, S. 1—46.

Inhalt voriger Bände siehe letzte Seiten des Bandes.

Два селянські контракти купна-продажі

з початку XVI в.

ПОДАВ

МИХАИЛО ГРУШЕВСЬКИЙ.

Права селянина на землю — одно з найбільше інтересних і важних для пізнання суспільно-економічної еволюції питань історії Русь, і zarazом одно з темних і невсліджених. Підняте недавно в науці історії нашого права і серйознійше студійоване, воно знаходить різне, дуже відмінне освітленне у різних дослідників. На перешкоді стоїть передовсім дуже мале число документів, де учасниками вступали б селяне, особливо документів захованих в повній основі, не кажучи вже — в оригіналі. Число таких документів від XIV і до XVII в., досі звістних, можна почислити на пальцях. Тим цінніша кожда нахідка з сеї сфери.

Завдяки ласкавій услужности о. Антонія Лаврівського, пароха Одрехови (пов. Сянік), що позичив мені до перегляду документи з свого церковного архиву, дійшло рук моїх два оригінальні контракти купна-продажі, уложені між селянами, в сільським уряді села Одрехови на початках XVI в. Я подаю їх текст в моїй транскрипції, з усякою докладністю*), з переміною лише ортографічних знаків і упорядкованнем великих і малих букв, і в фотографічних копіях (зменьшених), з робітні Тшемеского у Львові.

*) Букви надписані над рядком вношу в рядок, в () кладу внесене в знаків скорочень, в [] не означене знаком скорочення.

I, оборотна сторона.

*Грицько купив фиско пароча фиску та
та фиско пароча фиску та фиску
Дієли бв. ти іх чотирьох хотіть ролю
ту колу іхшину протв ілю братів
іхшину бв. сн іхшину іхшину іхшину
іхшину іхшину іхшину іхшину іхшину
іхшину іхшину іхшину іхшину іхшину*

1. 1511. Голубкові сини продають свою ріллю в Одреховій брату Іляшу за 90 золотих.

Рок(у) Бож. 1511. Ставши обачне пред пана Грицька Одреховског(о) пред всадц(у) и пред права одреховскы(и), ктуры на тым сѣдѣли: Иван Лецевят судя правны(й), Гриць Кайба, Ванцо Хамилча, — с(ы)нове Голубковы Юско, Демян, Онофрій везнали доброволне без вшел(а)ко(го) примушѣна будучи в добрым розумы, иж продали ролю албо ш(т)чизну свою Илашевн брату своему за деватдесат злот. монеты и личбы полскы личачи в кожды(й) злот по 1 грош, ктурым сачувчинила зувелна заплаата, што и сами везнали и доброволне с того сачуврекли и выписали т(а)к з дѣловизны, з бабизны и з ш(т)чизны и тыж записуют сач грошем своим тог(о) Иляша боронити, если бы мал имати якое нагабована од котроѣ колвек строны. А иж ку браню пѣназкой не стал брат их Ирош, теды ег(о) часть вѣл под себе Демян брат ег(о), а за тог(о) Ироша они сач записуют вшисци брата и будут винни боронити тог(о) Илаша грошем своим од брата своего Ироша. При тым было не мало людій добрых: Васко Бинча присажный, Иин Швїц мецанин [з] Зршина, Дмитро Лецевя[т], Федко Маротча, Федур Тимча, Тимко Телятча и иных не мало. А если бы тен Илаш на потым хотѣл ролю тогу кому ишнему продати и ма братю сву, а они бы ся спомогли ш[т]чизну сву шдержати, теды до те(го) ш(ни) были бы на тен час ближшїѣ.

Контракт писаний на звичайнім шваркуші (33 см. довгїм, 21 широкїм), по обох сторонах. Аркуш зложено в 16-у частину. На верхній частинї зложеного документа надписано подїбним же письмом: **Запї илаша голѣ поснѣ з братю.**

II. 1519. Яко Гринчак з Завоїв продає свою пасіку Андрію Токареви за 50 золотих.

Року Б(о)жи[я] 1519. Стапувши пред п(а)па Іванка Одреховского Ацько Гринчак [з] Завоїв везнал добровольне без жадного примушиня будучи в добрум здоровю и з добрым розумом, иже продал пасіку на Воли Полавскуй Андрієви Токареви за золотых и золотых личбы польских межи Русином Федором а Ацьком Сер(ч)уком и выволюеть ему проданном и даром вѣчным и вырѣк[е]т ся во вшиткого и з дѣгми своѣми и записуеть сѧ боронити его от каждого приѧтеля своего грошем своѣм, если бы мал акое пренагабанѧ. При тум были люди: Игнаг с Полав Пютрь Иван Кариник Ковал(ь) Аи з Грабувиници, иньших немало люди(ѧ) было при тумъ. Joanes Odrzechowsky renka swą własną. Иван Одреховскы власна рука.

Контракт писаний на вісімці звичайного паперу (20 см. довгий, 12 широкій), на однім боці.

До пояснення мусимо сказати, що Одрехова була королівщиною й осаджена була на волоськім праві. Гринко Одреховський, затитулований осадцею, й Іванко Одреховський — се, очевидно, місцеві „князі“; в їх присутности, а також иньших сільських урядників: „суді правного“ Івана Лецевята, присяжного Васька Бінчі і просто „добрих людей“ укладають ся сі контракти. В формах їх лучать ся впливи формул польського права з елементами старшими, які виступають в найстарших галицьких контрактах другої половини XIV в., а в них служать безпосереднім відгомомом староруських часів.

Дуже цінна ся обставина, що перед нами оригінали: маємо живцем перед очима документи, як вони вийшли з сільської канцелярії сеї далекої української землі, з під руки сільського дяка чи писаря.

Що до самого правного змісту сих контрактів, то коментування його завело-б мене далеко — в глибину згаданого вище питання про права селян на землю. Я про се буду мати незадовго нагоду ширше говорити в V томі своєї Історії України-Руси, тепер же обмежу ся короткою заміткою.

Як я розумію сю справу, в практиці руських земель польського права стрічали ся принципи польського права, що не признавали за селянином ніяких прав на його землю, з принципами староруського права, що за свобідним й економічно самостійним селянином (в противстваленню до холопа й закупа) при-

знавало права повної власности (в тодішнім обсягу цього поняття) на землю. Практика робила руському звичаєвому праву, глибоко закоріненому в поняттях самого селянства, таку уступку, що *tasite* лишала звичайно за селянином широке розпорядження своєю землею, яке граничить часами з понятєм повної власности, але правно такі права селянина ніколи не були йому признані, не були ніколи скодіфіковані, й тому з другого боку ми стрічаємося з такими висказами в устах правительства, що земля королівських селян належить королеви (а панських — панови) і з фактами безцеремонної експропріації сеї землі.

З такими правами розпорядження своїми землями виступають селяне в поданих тут контрактах.

Др. Остап Терлецький.

Спомини і матеріали

Дра ІВАНА ФРАНКА.

Над свіжою могилою покійного товариша поривати ся на написане повної, заокругленої й критичної студії про нього було б не лише занадто сьміло, але подекуди й невідповідно. Де говорить чуте розворушене свіжою стратою, там розум нездібний до холодної аналізи. На об'єктивну оцінку появи покійника ще не прийшов час, для неї ще не маємо матеріялу. Схопити на лету ті деталі його життя, що оживають у пам'яті при виді його домовини, доповнити їх по змові тими документами, які полишились у моїх руках після довголітніх зносин з покійником, відтворити на сих сторінках по змові повно й плястично його духову фізіономію, — ось що хиба я можу зробити. Інші нехай доповняють новими деталями сей образ, нехай оцінюють, чим був Остап Терлецький для свого і для нового покоління, — я даю поки що жмінку споминів і матеріялів.

Жите Остапа Терлецького цінне й важне для нас власне тим, що йому судило ся жити й терпіти і проявляти певний вплив у Галицькій Русі в пору тяжкого перелому, і в додатку судило ся впасти одною з жертв того перелому. Такі переломові хвилі виплоджують дивні парадокси й люблять закривати їх трагізм дуже глибоко. Дивлячись поверхово на появу Остапа Терлецького, слухаючи його звичайно наскрізь розважних, холодних та легким скептицизмом навіяних промов у кружку знайомих — на більших зборах він промовляв остатніми роками дуже

рідко й нерадо, — його можна було прийняти за що хочете, тільки не за жертву високих, ідеальних змагань. Той непоказний, скулений та мовчазливий чоловік, той педант, що не виходив на вулицю не завинувши хусткою шиї і не позатикавши вух ватою, той чоловік, що його жите минало правильно як добре заведений годинник: канцелярія, дешева реставрація, де їв обід, дешева каварня, де пив каву й читав газети, і тісенька кімнатка, де працював і спав, то був увесь його світ, — той, бачилось би, сухий педант та паперовий міль був увесь свій вік непоправним ідеалістом, плакав у своїй душі полумя високих змагань, жив усе для інших, для загалу і силкував ся все жите ширити та розсвічувати те благодворне полумя в своїм отруженю. Правда, до широкої, прилюдної діяльності він не чув у собі сили; його вроджена скромність та вироблений важкими досвідами жита скептицизм не дозволяли йому ніде й ніколи виривати ся наперед, ставати на сьвічнику, виступати з ініціативою. При тім-же так мало сторін і моментів нашої публичної діяльності могло мати його повну симпатію! Але се було певно, що де справа була чиста й розумна, де була правдива, безкористовна й сьвідома праця для добра народньої маси, для підношеня осьвіти й особливо для плеканя науки на наших ріднім ґрунті, там можна було числити на симпатію й тиху поміч Остапа Терлецького. І хоча ніде він не любив фігурувати в реєстрах співробітників, не любив реклами і ховав ся зі своїм іменем навіть там, де його праця робила його імени велику честь, то проте його особистий вплив давав себе чути особливо в хвилях вагань і сумнівів, бо тоді звичайно він своїм спокійним, але рїшучим словом осьвітлював шлях і піддержував захитаних.

От чому імя Остапа Терлецького було мало звисне нашої ширшій громаді, і от чому будущий історик доби нашого національного розвою за остатніх 30 літ XIX-го віку буде мусіти присьвятити окрему сторінку житю й діяльності Терлецького. Те, що говоритиму далше про його жите й діяльність, основуєть ся по части на його устних оповіданях і на моїй знайомости з ним почавши від р. 1878, по части на його листах до мене й до інших людей, що заховали ся між моїми паперами, на уривку його дневника та інших записках, які будуть цитовані, і в кінці на документах більше публичного характеру, отже поперед усього на його друкованих працях та на актах тих процесів, де він виступав як оскаржений, на скілько ті акти мені доступні.

I.

Я вперше побачив О. Терлецького крізь візитирку тюремної казні і вперше пізнав його на судовій розправі, в якій ставали оба ми разом з М. Павликом, Щ. Сельским, І. Мандичевським, Анною Павликівною та М. Котурніцьким, оскаржені за належане до одного тайного товариства. Про сей процес, у якому зіпхано до купи людей незнайомих між собою і позасуджувано не за діла, а за погляди або навіть за те, що хтось посторонній говорив про нас або говорячи до нас висловляв як дезидерат, скажу дальше дещо докладнійше, на скільки він тикаєть ся особи Терлецького. Тут зазначу лише, що аж від сеї розправи розпочала ся наша знайомість. У 1878—79 р. нам довелось досить довго жити разом спільно з М. Павликом і пізнійше по його виїзді в Женеву, тай потім нас від часу до часу зводили разом різні літературні та наукові справи. Розмовляючи з ним я чув не одно про його давнійше житє, а в 1883 р. між паперами, які мені вдалось видобути з суду після нашого процесу, я знайшов також декілька памяток його молодих літ. Спробую тут переказати дещо з тих матеріалів.

Звісно з біографічних нарисів покійника, що гімназію кінчив він у Станіславові 1867 р. і що його побут у гімназії був добою широкого розцвітту тзв. громад серед українсько-руської молодіжи. Ті громади завязувані потаємно, з метою самоосвіти та піддержуваня патріотичного духа, мали між собою тісні, дружні звязки, видавали рукописні газети, збирали ся на спільні засідання, де відчитувано та обговорювано власні письменні проби, декламовано твори Шевченка та Федьковича, обговорювано справи народовецьких видань, збирано складки на літературні та просвітні цілі. Духовим осередком того громадського руху була львівська громада, а головно Данило Танячкевич, тоді ще слухач теології, натура наскрізь ентузіастична, здібна запалювати себе й запалювати иньших. Він обсилав ученицькі громади листами або з'їжджав сам чи прислав кого иньшого на інспекцію. Ми сьогодні ледви можемо уявити собі той запал, що панував тоді серед гімназійальної молодіжи. Серед такої ентузіастичної атмосфери виростав і Остап Терлецький і сам був одним із найгорячійших серед неї. Правда, в тій громаді молодих ентузіастів не хибувало і тверезих, практично настроєних голов; репрезентантом сеї здорової, реальної думки серед станіславівської молодіжи був Володимир Навроцький, прозваний між товаришами

в гімназії Бузьком. У громадській рукописній газетці „Зірка“, яку почали видавати молоді ентузіясти в р. 1865¹⁾, Навроцький обняв ролю громадського критика; Терлецький, що задля своєї прегарної каліграфії та невичерпаної пильності мав задачу переписувати кождий нумер, писав і вірші й повісти й публіцистику і був найплодовитішим громадським письменником. Правда, те його письменство мало вповні ученицький характер — багато горячих слів, але дуже мало дійсного знання, живих фактів та обсервації. Не маючи під рукою ані одного н-ру „Зірки“ я подаю тут декілька проб його тодішніх писань із захованого в мене зошита, писаного його рукою в 1866 р., переважно оловцем. Зошит у значній мірі заповнений нар. піснями, які Т. записував на вакаціях у Назірній, але крім них містить також декілька віршів та прозових уривків його власного складаня. Ось прим. його допись до коломийської ученицької громади, що тоді видавала рукописну часопись „Голос Народний“.

„Здорові були, чесні коломийські Громадяне, браття в сьвятій нашій народній ідеї! Простіть, що досі ані один голос з Станіслава не обзивавсь у Вашому „Голосі Народному“; простіть, що не повитали Вашу часопись ні одним щирим українським словом, не сказали Вам до Вашої трудної праці ні один „Помогайбі“. За то теперь старатимем ся спільно з Вами, не вбачаючи на ніякі трудності, по нашому, по щироруськи до нашої великої мети йти, котру Ви так ясно виказали у Вашій програмі.

„Дивно якось, же ми завше мусимо вітати ся тільки самими сумними, гірськими вістками. От хоч би й теперь! Недавнечко тому, бо... пожігнались ми із нашим другом-товаришом Осипом Шавінським на завше, на віки. Один із найуталантованніщих, найздатніщих між нами, надія всеї Отчини й усіх своїх товаришів, він так скоро, так борзо улетів в єнчі, ліпші краї, лишивши нас осиротілих, неутолимих по єго утраті. А та утрата так тяжка, так велика, так поражаюча. Ми як бисьмо не довірювали один одному, як бисьмо не хотіли вірити, же так добрий, так щирий брат лишив нас на віки. Но коли в останній раз заспівалисьмо єму „вічная память“, коли уже увиділисьмо усипану могилу, тогді аж, тогді мусілисьмо увірити, же єго вже між нами

¹⁾ Видаючи перший том творів Навроцького я мав у руках два н-ри тої газетки, писані рукою О. Терлецького. Пізнійше я передав їх Т-му і не одержав їх назад.

нема". І далі йде довга, пустословна тірада, обернена до покійного; автор зовсім забуває, що пише лист чи допись для коломийських товаришів і кінчить свою лірику побожно: „Вічна тобі пам'ять, святий упокій душі твої! Прощайте і Ви, рідні наші братя! Остафій Туземний“.

Смерть Осипа Щавінського мусіла живо торкнути душу молодого Остапа, бо між його віршами маємо також один „Осинови Щавинському на пам'ятку“:

Темний вечір, невидненький;
Летить сокіл молоденький;
Летить сокіл, підлітає,
Товаришу піснь співає.
Гей товаришу мій, брате,
Де мені тебе шукати?
Чи у степу широкому,
Чи у морю глубокому?
Ні у степу широкому,
Ні у морю глубокому,
Але ген в хмарах високо
Пробуває твій брат сокіл.

Як бачимо, поезія зовсім неоригінальна, і форма її шаблони взяті в трьох вірців: Шевченко, Федькович і народня пісня. Власного нічого. Наведу ще віршик „Василеві Небиловцеві на пам'ятку“¹⁾:

Виконай ми, товаришу, Глибоку могилу, Най сховаю із собою Мою долю милу. Най сховаю, поховаю Всі мої надії, Усі мої молодії Сви ті золотії.	А як потім у студену Могилу сам зложуся, То ти мене, товаришу, Земленьков приложиш. А як мене вже не буде, Заплач, милий брате, Що ти мусів товариша Вірного ховати.
--	---

Звісно, все се була гра слів, без дійсного чутевого підкладу. В тім самім колісці утертих шаблонів обертають ся й иньші вірші того зшиточка: „Барвінок“, „Сам собі“, „Україні“, де читаємо між иньшим:

¹⁾ Василь Небиловець, тепер парох у Перегінську, бувший посол на сойм красвий, був членом „громади“ і співробітником „Зірки“. Він був автором статейки „Місто Калуш“, яку я в „Зірки“ передрукував у I томі творів Навроцького, ст. 173—175.

Україно, Україно,
 Не раз ще заплачеш,
 Нім ти свою долю-волю
 У себе зобачиш.
 Єще не раз плакатимеш,
 Гіркі сльози лити,
 Нім потрафлять твої діти
 Долі ся добити.

Не бачимо нічого власного та щирого і в віршику „На могилі нені“. О. Терлецький мабуть мало зазнав матір' і вчасно осиротів; можливо зрештою, що сама шабльоновість та конвенціональність його віршованя не допускала під його перо живіших, безпосередніх вражінь. На отсю його сентиментальність та плаксиву фразеологію нападав у своїх критиках у „Зірці“ Вол. Навроцький; вона неприємно вражала й Федьковича в Остапових листах до нього, коли один свій лист до Остапа він починає словами: „Панчику! Я вас щире люблю, але ваші тіради не конче“ (Житє і Слово I, 118). Важкі досьвіди, про які скажемо далі, а певно і вплив Навроцького вилічили покійного Остапа швидко з тої манери. В пізнійших роках він покинув віршувати, а коли й згадував про свою віршарську добу, то завсїгди з насміхом, цитуючи як свій архитвір ось яку віршу:

На росі ся два кучері купали,
 Один білий, другий чорний — тай стали.
 Один білий, другий чорний, як зоря,
 Полетіли із росою до моря.

А коли я було жартом звертаю його увагу, що там „щось та не так“ із висловом думок, то він з комічною повагою відповідав:

— Щож, з пісні слова не викидають. Так у мене стоїть, а Музи поправляти не буду.

Та вже в тім самім зшиточку, в віршах писаних літом 1866 р. появляєть ся, хоча в шабльоновій іще формі, перший поважний житевий досьвід покійника, що мав мати глибоке значіне для всього його дальшого житя. Молодий ученик підчас вакацій закохав ся в простій сільській дівчині, якійсь Марці чи Марії (в віршах він називає її так і так). Із тих віршів ми не багато реальних деталів можемо видобути про Остапове коханє.

Була хата кінець села
 Нивенька, маленька,

В нї із доньков проживала
 Вдовиця старенька.
 Стара вдова, а дівчина
 Як тота малина —

так малює в однім уривку молодий ученик початок своєї любови,
 а в иньшій ось як характеризує свою милу :

Є в мене дівчина, вірна, щира,
 Що лихим і добрим зі мною ся ділить,
 Що в журбі, в печали потішить, розважить, —
 Є в мене дівчина кохана така.
 При неї не плачу, при неї сьмію ся,
 При неї недолю свою забуваю,
 При неї-м веселий, при неї тїшу ся,
 Бо я її люблю, бо її кохаю.

На свою любов Остап від разу дивив ся дуже поважно, не
 як на хвилеву іграшку, в яку заходить панич-попович із сіль-
 ською дівчиною.

Закукай ми, соловейку, кілька б літ чекати,
 Аби Марцю коханую за жіночку взяти? —

пише він у однім віршику в початку серпня 1866 р. Його лякає
 думка про близьку розлуку з нею.

Тяжко буде, Марцунечко, з тобов-сь розходити,
 Тяжко буде тебе, серце, на довго лишити.
 Я не здержу тоту хвилю, гірко дуже сплачу,
 Бо хто знає, Марцю моя, ци тя вже побачу.

Прочуте якогось лиха мучить його; то йому здає ся, що
 дівчина сама перестає любити його...

Ой та ляг я на могилу, став головов бити,
 Бо вже мене Марця моя пристає любити.
 Ой та ляг я на могилу, став гірко плакати,
 Бо вже мене Марця моя не хоче кохати.
 Але прийшла бабка 'д мині, стала на розмову,
 Розважила й дала мені пораду здорову.
 „Та не плачте, паниченку, нема чо' тужити,
 Я вам кажу ширу правду: Марця ме любити“.
 Дай Боже бабці здоровє, що мя розважила!
 Мене. Марця любить душе, як вперед любила.

Любовне щастє, полажене старою бабусею, хвилю яснїє
 вповні. Д. 10 серпня Остап пише :

Та складаю співаночки, складаю, складаю,
 Аби внали добрі люде, як Марцю кохаю.

Та буду я співаночки складати, складати,
Та буду я Марцю мою до смерти кохати.

Хвилями й близьке розстанє не лякає його :

Хоч жаль тисне за серденько,
Хоч розстати ся сумненько,
Предінь є в Бозі надія,
Же буде моя Марія —

пише він 12 серпня. З молодечою пересадою кличе він :

Серце моє, душу мою, славу мою й віру,
Усе тобі, Марцунечко, складу на офіру.

Він надіє ся на свого батька, що буде опікуватись його любкою, яка певно служила в нього за наймичку :

Як поїду в світ далекий, в далеку чужину,
Та на кого тебе лишу, моя Марцунинно?
Та лишу я тебе, серце, на батенька мого,
А він добрий, не дасть тобі нич зробити злого.

Але дійсність розвіяла ті хлопчачі мрії. В Остаповій непри-
сутности, здаєть ся, в мясниці 1867 р. Марця вийшла за муж.
У Станіславові молодий школяр чув мабуть щось про те, що
до Марці сватають ся, що мати силує її йти за муж, і виливав
своє горе в віршах :

Серце моє, бідне моє з болю розірве ся,
Житє моє невинвее в могилу зігне ся —
Все пропаде — жаль, надія пройдуть, гей би снылись,
Бо всі они в тобі, Марцьо, всі разом розбились.
А я ніду одпочити у темну могилу,
Щоби більше не згадувать щастє, доцю милу.

Та за тою шабльоновою фразеологією крило ся щось
далеко більше від звичайних школярських любощів. Вернувши
на вакації 1867 р. до дому й бачучи свою милу за мужем, Остап
тяжко занедужав*) і дістав епілептичних нападів, що в довших
або коротших відступах мучили його цілих 20 літ і на завсіди
зломали його енергію, розстроїли нерви і звихнули ціле житє.
Не помогли ніякі ліки, не поміг побут у горах (здаєть ся, в Фе-
рескулі косівського пов.) літом 1867 р. По матурі 1867 р.

*) В усних оповіданях пок. Остап нераз згадував, що початком
його хвороби був унадок народовецьких видавництв, та се був мабуть
lapsus memoriae. Перший крах народовецьких видань був у р. 1865,
а в Остапових оповідань знаємо, що його хвороба почала ся літом 1867 р.

хороба погіршила ся навіть до тої міри, що Остап був змушений зробити цілорічну перерву в студіях.

Се несподівано трагічне закінчене невинної — здавалось би — студентської любови треба пояснити певно деякою пре-діспозицією його орґанізму до нервових хороб. Але з другого боку треба мати на увазі тодішні часи й настрої, серед якого жив покійник. Та атмосфера ентузіазму й ліричного народо-любства, що окружала його в висшій гімназії, мусила дуже сильно вплинути на його психіку. В його віршах і в прозі, в про-мовах і листах раз у раз говорить ся про сльози, про прочутя, про ексцентричні події та мрії; відкинувши половину на модну, шабьонову фразеологію (порівнане з иньшими тогочасними ли-стами молодих громадян могло би показати, на скільки власне така слізлива фразеологія була тоді модною), ми таки одержимо як факт значний запас нервового напруження й подразнення молодого хлопця. Додаймо, що зараз при вступленю в той ідейний сьвіт, у 1865 р., швидко по заснованю громади, йому прийшлося пе-реболіти страшну, як йому тоді думало ся, катастрофу народ-нього діла — упадок народовецької публіцистики у Львові. Про те, як тяжко він терпів через се, він не раз оповідав мені; згадує про той момент і в житєписі Навроцького (Твори I, стор. IX); малює його живо в своїй статі „Галицько-руський нарід і галицько-руські народовці“. „Ми — говорить він там про руську гімназьяльну молодіж половини 60-их років — що дня, що години виглядали, що станеть ся щось нового, нечуваного, щось дуже великого, і що тото „щось“ зробить кінець усій на-шій недолі народній, виведе нарід із вавилонської неволі і вілле в нього самосьвідомість людську і народню, добробит мораль-ний і матеріяльний, — а нас, великих поборників святого діла нагородить найкращою заслугою, яку вольний нарід може дати своїм освободителям — чистою, непорочною славою громад-ською. А тимчасом понура дійсність, від котрої ми мов від злого духа втікали на крилах Шевченкової поезії, почала листок за листком, квітку за квіткою зривати з того пишного вінка, що ми сплели собі були з наших поетичних мрій. Упали „Вечер-ниці“, упала „Мета“ перша, упала „Мета“ друга, упала „Нива“, упала „Руська Читальня“, упав „Руський Театр“, упала „Ру-салка“... Понура дійсність тяжко відплатила ся руській моло-дежи... Вона не тільки знищила пляни молодих політиків, але й покалічила їх морально, відібрала їм віру й надію в себе і ві всьо чесне і праведне“. (Правда 1874, стор. 750—751).

З Остапової біографії Навроцького (Твори I, стор. IX), ми знаємо, що власне Навроцький був тоді серед станіславівської молодіжи тим, хто своєю енергією й витревалістю піддержав молодіж, не дав розпасти ся громаді. Він піддержав і Остапа. Зі зворушенням оповідав мені сей, як нераз, ходячи до пізної ночі по Липовій вулиці оба вони дебатували про народні справи й потреби і як Навроцький усе пер на те, що треба з висот Танякевичівського ентузіазму зійти до низин реального життя та брати ся до практичної роботи.

Та ще в однім напрямі попхнув Навроцький думку й чути Терлецького. Тодішнє українофільство галицької молодіжи проявляло себе не лише широкою фразеологією, де раз у раз говорено про могили, степи, море, козаків, жупани, шаблі й інші такі гарні річи, яких молоді ентузіясти ніколи не видали, але також модою на козацькі костюми. Хлопці на впередим купували сукно (по провінціальних місточках його треба було спроваджувати зі Львова), мучили кравців, щоб ті видумували „козацькі“ жупани, „козацькі“ шаравари, „козацькі“ шалки та пояси, і з гордощами парадували в тих костюмах у школі й по місті, в церквах і на празниках. І Станіславівці, розумієть ся, не лишали ся по заді; не одному молодому патріотови коштували не мало неспаних ночий, сердечної гривоти а то й сліз кравецьке опізнене або недоладна робота. Навроцький і тут своїм ясним, холодним розумом умів глядіти крізь сентиментальний туман. Він говорив Терлецькому:

— Все те панська забавка. Чого ви малпуете козаків, яких ніколи не видали, вигадуете костюми, яких козаки може й не носили? Коли любите народ, то зачинайте любов від того народа, який маєте перед собою. Хочете вдягати ся по народньому, то вдягайте ся в ті сардаки, киптарі, опанчі та полотнянки, які носять наші селяни. Тоді й вони побачуть, що ви близькі до них. А тепер ви, чи в козацьких одягах, чи в сурдутах, для них однаково чужі, паничі тай годі.

Ті слова нераз передавав мені Терлецький, — видно, що вони зробили на нього сильне вражінє, і я не сумніваю ся, що під впливом таких і подібних слів його любов до селянської дівчини зробила ся над сподіване глибокою та серіозною.

Другий факт із його гімназійних часів, про який він часто згадував і оповідав, се його відвідини у Федьковича літом 1867. Терлецький, хорий на епілептичні напади, проводив літо в Ферескулі над Черемошем, і відси через ріку та через конятинський верх ходив до Сторонця, де Федькович був тоді

„двірником“ (громадським начальником). Буковинський поет прийняв молодого гімназіяста досить чемно, але „по мужицьки“: він силував його пити горілку, а коли хорий хлопець не хотів, Федькович донік його якимсь добродушним докором в роді „А, ви панич!“ — і Терлецький розплакав ся. Федькович зараз похопив ся і був весь дальший час дуже делікатний з Остапом. Сей з подивом і радістю переглядав його рукописні твори; перекладене гексаметром „Слово о полку Игоревім“ імпонувало йому дуже. Але видобути якийсь руський рукопис для друку, який думала видати своїм коштом станіславівська ученицька громада, Терлецький не міг; що найбільше Федькович готов був дати Станіславцям свої німецькі поезії. Остап обіцяв йому, що постараеть ся надрукувати їх і Федькович розстав ся з ним дуже ласкаво, написав йому віршик на памятку та обіцяв дати свою фотографію (див. Житє і Слово I, 117). Але неfortunні німецькі вірші були причиною швидкого розриву Федьковича зі Станіславівцями. Громада радо згодила ся дати наклад на руські поезії й справді видала своїм коштом два випуски коломиїського видання, але німецьких друкувати не захотіла. Бідний Терлецький, бажаючи додержати слова, обернув ся до кількох німецьких книгарень з проханем — узяти на себе наклад Федьковичевих німецьких поезій. Котта в Штутгарті відмовив, а Кампе з Гамбурга та Брокгауз із Липська відписали, що мусялиб уперед мати рукопис, заким би могли сказати, чи беруть на себе наклад, чи ні. Остап, що в зимі часто хорував, обернув ся до Федьковича з тим, щоб сей указав йому номери тих німецьких часописей, де були похвальні згадки про його німецькі поезії (мб. про той пробний їх аркушик, що 1865 р. був виданий у Чернівцях пн. Gedichte) і брав ся разом з тими рецензіями вислати Ф-чів рукопис до Німеччини, надіючись таким способом довести діло до ладу. Федькович розсердив ся. „Такої ласки я найду і в Параски, — писав він Остапови. — Ви мені писали, що вже маєте гроші складені печатати мої німецькі поезії, а тимчасом ви пустили ся на жебри. Се би кождий дурень потрафив. Тепер я вам так кажу: у сей час маєте мені мій манускрипт вернути! А если хочете кого за дурня мати, то шукайте собі такого як ви сами, бо я уже за старий дурень. Більше не важте ся до мене писати, бо листи ваші не прийму.“

Так скінчили ся короткі зносини Остапа з Федьковичем.

II.

Рік 1868 Остап задля своєї хвороби мусів павзувати в студіях. В р. 1869 він записався на університет у Львові і рівночасно вступив до однорічної військової служби. На його нервову хворобу лікарі дивилися скептично; щоб переконати, чи він не вдає хорого, його держали пару місяців у службі і він разом з компанією інших „добровольців“ пройшов усі початкові стадії вояцької муштри, починаючи від „кроків“, „Івертріфів“ аж до стріляння острими набоями. Сю службу він відбував у Львові і в компанії був признаний цілковитою „офермою“, себто нездарою. З гумором оповідав покійник, як при вправах у стріляню, які відбувалися в великій кімнаті, він раз вистрілював із карабіна, виціливши перед тим добре, а перед самим вистрілом мимоволі зажмуривши очі, і замість мети повішеної на стіні трафив лямпку завішену на стелі. Та не треба забувати, що в часі тої кількомісячної служби його раз у раз мучили епілептичні напади. Військові лікарі, що мали обсервувати його, робили з ним у таких випадках експерименти взяті з кодексу тзв. кінської медицини: припалювали йому шкіру в чутливих місцях запалками, стромляли шпильки глибоко в м'ясо або по за ніхті в пальцях і т. и. Переконавши, що нарешті, що він не вдає хорого, його випустили з війська.

Про свої університетські студії у Львові пок. Остап не багато згадував. Як звісно, він хотів присвятити себе студіям історії і слухав викладів проф. Цайсберга, який захоплювався його до праці на полі староруської історії. Ніякого сліду тих львівських студій Остапових не маємо, та для характеристики його тодішнього стилю подаємо тут виривки з його реферату, читаного пізніше в Відні, певно 1873 або 1874 р. про „Первопочини великоруського народу“, якого початок (4 піваркуші великого формату) заховався між його паперами.*) Хоча хронологічно троха пізніший, сей реферат дає деяке поняття про те, якими питаннями із староруської історії цікавився Остап і як брався до їх оброблювання.

„В цілій нашій князівській історії нема може історичної хвилі, котраб для історії східної Європи і для нас самих була така важна, як той час, у котрий припадає початок великоруського народу. Великоруський нарід під впливом вигідних

*) Сей уривок не має титулу й складаєся з двох розділів, також не титулованих; другий розділ мабуть не скінчений.

історичних стосунків виріє у-могучу політичну силу, котра розростаючи ся по східній Європі і наш нарід загорнула під себе, так що ми у нашій теперішній борбі за народню самостійність дуже часто мусимо боронити свою етнографічну відрубність від него. Річ отже ясна, що питанє про початок великоруського народа, про его стосунок до нашого народа обходити нас мусить безпосередно, бо зачіпає за найважнійшу суть нашого жита, за наше право до самостійного народнього істнованя. Тим то в послідних роках ми подибували ся з незвичайною зрешту справою, що питання отсе обговорювали люди політики, що у вступних статях політичних газет писали ся етнографічні розправи, а замість політичних питань теперішности обсуджували ся питання історичної археології. Се була аномальність, але аномальність зовсім природна, — і для нас принаймії сторона політична сего цікавого питання уже рішена. Політичні газети спокійно можуть вернути ся до своєї властивої задачі, і дальшу дискусію сего питання лишити можуть археологам і історикам.

„Окрім льокальної, або так сказати домашньої сторони питання се має ще другу сторону, котра під зглядом культурним далеко більше має інтересу. Перед нашими очима розвиваєть ся цілий процес формації нової етнографічної групи; найнеоднаковіщі елементи складають ся поводи у відрубний народний характер із новими політичними ідеалами, новим соціальним світлоглядом. Прослідити о скільки можна цілий той процес, дивити ся, як із хаосу неоднакових і противних сил вироблюєть ся поводи новий організм, як із розкладаючого ся і завмираючого давного жита родить ся нове, як усе жите історичне народів входить в рамки всесвітнього жита і розвою, — то найкраще завданє історії й її єдино розумна ціль.

„Історична критика кількох послідних років дала нам можливість в загальних чертах прослідити процес розвою великоруського народа і хоть по части розложити його на складові часті. Правда, що й тепер іще ті черти дуже загальні а часто навіть дуже неясні, але коли звернемо увагу на те, що тільки зовсім недавно історична критика взяла ся до розв'язаня сего питання, то результати, котрі вийшли вже тепер із такої недовгої праці, покажуть ся нам хоть по части достаточними. Коли Костомарів 1861 року писав свою розправу „Двѣ русскія народности“, то він іще зовсім справедливо міг сказати, що питанє про початок великоруської народности незнав чи буде

могло бути коли небудь залагоджене. Тепер уже і на се питане наука почала кидати ясніше світло.“

Отсі вступні міркуваня добре характеризують усю дальшу письменську діяльність Остапа Терлецького та її основний характер. Характерне тут поперед усього те, що Остап любив закреслювати собі кольосальні пляни, яких виконане переходило його сили тай вимагало величезних засобів наукового матеріялу. Характерне також у нього намагане звязати всяку, хоч би й як далеку справу з інтересами біжучої хвилі, дати їй, так сказати, публіцистичне вістре. В отьому випадку сей звязок зроблений не зовсім щасливо, і автор бажаючи обняти річ як найзагальнійше забув звернути увагу на те, що з питанем про початок Великорусів злучені були в його часах дві голосні етнографічно-політичні доктрини: московське славянофільство і польська теорія Духінського; навяжуючи до обох сих доктрин і виказуючи, що в них було вірного, а що ні, автор був би справді відповідив на одно з запитань біжучої хвилі, був би бодай для теорії Духінського міг зробити те, що кільканацять літ пізнійше зробив Бодуен де Куртене, виказавши спокійно і вповні основно її ненауковість і політичну шкідливість.

Стоячи на тім, що Великокуси — мішанина Славян і Фінів, Терлецький силкуеть ся змалювати образ культури і життя давніх Фінів, особливо племена Мері, користуючи ся при тім, свіжими в ту пору російськими працями Корсакова „Меря и ростовское княженіе“ 1872 р. та Уварова „Меряне и ихъ бытъ по курганнымъ раскопкамъ“ 1873 р., яких зрештою не цитує. Переходячи писані жерела почавши від Йорнанда та Адама Бременського він вибирає з них усе те, що говорить ся про Фінів. Що правда, жерел він виразно не цитує, отже, видно, бере звістки їх із другої руки; так само про яку будь критику тих жерел, про провірюване звісток одного жерела звістками иньших нема мови. Археологічні досліди він поминає; з того поля йому звісна лише неназвана праця Уварова, та її результати по його думці такі неневні, що їх можна зовсім поминути. Далеко важнійші для нього свідощтва літописи, житій святих, етнографії та язика. Він цитує виривки з житій Ісаї Ростовського, Аврамія Ростовського й Ірїнарха Ростовського про релігію Мері, а спеціально про її почесьть для „Каменя Велесового“. „Каменопоклонство — завважує він — перейшло від Мері на теперішніх Великорусів, а окрім того перейшла у великоруський нарід і та характеристична черта, котра так яскраво

ріжнить Великоруса від Українця і на котру звертав увагу Костомарів, а недавними часами Мельников: се перевага внїшности, обрядовости, поверховности над вірою, формальности релїгійної над внутрішним релїгійним переконанем. Отсе велике число релїгійних сект, котре появило ся в Великоросїї, впливає іменно із того, що вся релїгійність внїшна, у котрій річ уступає перед формою“. Лишаючи на боці неясну стилїзацию антїтези „внїшна релїгійність“ і „релїгійне переконанє“, годить ся завважити, що характеристика Великоруса в такій формі не зовсїм вірна, а розрїст росколу від самого XVII в. треба вважати чимось далеко більшим і глубшим, ніж боротьбою за „двуперстное сложеніє“ та „трегубое алилуя“. Тї формальности, то були лише боеві стайги, під якими люди доходили до повної неїсноти сучасного їм церковного та державного устрою як виплоду антихриста. Не забуваймо, що й серед українсько-руського народа в давнину й доси бували борби за справи, які ми тепер мусїлиб уважати формалїстичними та далекими від сути дійсної релїгійности, прим. довговїкова боротьба за календарь, у якім наші старі апольогети з комїчним патосом бачили „ключ царства небесного“; свари за те, чи годить ся чи ні малювати на іконах Бога Отця, свари, що майже дали були початок сектї, яку сучасні вже й прозвали були „рогатинцями“.

„Коли обернемо ся до тих фїнських племен — пише далї Терлецький — котрі найближші до загибшої Мерї, і станемо шукати таких примїт, котрі-б помогли нам розширити неясний образ, який ми собі добули із двох перших жерел, із історичних актїв і звичаїв великоруських тих губерній, в котрих давнїще мешкала Меря, то перший нарід, котрий нам годен дати найліпшу помїч в сїй справї, єсть Мордва. Як догадують ся ученї, нарід Мордовський становив колись одну етнографїчну цілість з Черемїсами і згинувшими народцями Мерею і Муромою. Мордва значить по нашому: люди на водї, а Муром: люди на землї; значить, Мордва була тою частиною одного і того самого народа, котра мешкала над водами, а Муром була тою частиною того самого народа, котра жила дальше від рік. Про Муромцїв XI в. біограф муромського князя Константина оповїдає, що вони „очныя ради немоци въ кладезяхъ умышляющеса и сребрениця на ня повергающе... дуплинамъ деревянымъ вѣтви убрусцемъ обвѣшивающе и симъ поклоняюще ся... кони заклающе и по-мертвыхъ ременныя плетенія и древолазная съ ними въ землю погребавюще, и битвы и кроеніе и лиць

настрівканія и дранія творяще.“ Мещеряки ще й до нині тримають ся при похоронах того самого звичаю, а Мещеряки, то тільки перемінене ім'я того самого племені Мордва, а Гловайський каже по prostu, що Мещера, то тільки переключене слова Мера“. Від Фінів, спеціально від Мері, Мордві та Черемісів переняли Великоруси й дуалізм, що лежить в основі народніх вірувань, і святковане Коляди та Авсеня або Таусеня. „Загальний тип обох сих народів — резонує Терлецький — буде такий: ступень культури дуже низький (про сю матеріальну культуру перед тим не було майже зовсім мови), подекуди ще не вийшов із примітивного біту звіроловства і пчільництва; їх релігія така сама примітивна, без поетичної окраси, огранічується сухим практицизмом (!) і відзначає ся перевагою зовнішньої форми над внутрішньов річов. Вона ще не зовсім вибила ся із фетишизму, виробила вправді духовників, але не дійшла до ідолів і церковий. Майже всі отсі черти, винявши низький ступень розвою релігії і матеріальної культури, ми находимо у теперішнього великоруського народу, і легко можемо догадати ся, що ці характеристичні черти він переймив від племені фінського. Правда, нарід славянський, котрий у землі Мерського народу розвів ся був кольоніями, вищий був від туземців під зглядом матеріальної і моральної культури, і для того більше він передав фінському племені свого славянського типу, ніж узяв від него неславянського. Але ті черти, котрі єго так яскраво ділять від українського і кожного иншого славянського народу, він від нікого не міг переймати, як тільки від того народу, на котрого землі осів ся, а тим народом був нарід Мера.“

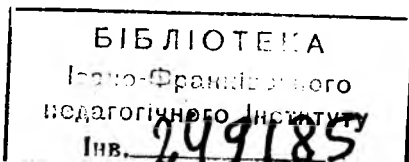
На цьому кінчу виписки з сеї недокінченої праці Терлецького. Вони інтересні не задля своєї наукової стійности, бо майже всі тези Терлецького, слабо зрештою мотивовані, обалені новітніми науковими дослідями. Виписки важні для характеристики його наукової методи. Ся метода не стільки історична, як радше публіцистична або властиво адвокатська. Автор любить виставити на перед тезу, а потім доказувати її відповідно підібраними фактами та сіллогізмами; для історика навпаки важні не тези, а факти й їх значінє. Свої факти й аргументи бере Терлецький із жерел та підручників in crudo, не вдаючи ся в їх критику, в аналіз їх значіня, автентичности та віригідности; історик власне на ті боки справи звертає головну увагу. Інтересно, що саме такий склад думок виявивсь у Тер-

лецького багато дїт перед тим, заким доля примусила його перейти на права, де дедукційний метод та зручна інтерпретація тез грають таку визначну роль.

III.

В часі університетських студій у Львові познайомив ся Терлецький з молодим дідичем Володиславом Федоровичем, властителем Вікна, що власне тоді під впливом покійних тепер о. Василя Ільницького, Т. Бідоуса, о. Ст. Качали і иньших руських патріотів, знайомих його батька, заманіфестував себе Русинном, звернув на себе увагу широких кругів значнійшим грошевим дарунком для „Просьвіти“ і ставши в поч. 1872 р. головою того товариства, опинив ся по смерті Лаврівського на чолі руського народнього руху і готов був, здавало ся, вивести той рух на ширшу арену, та як його провідник відіграти визначну політичну роль. Пок. Терлецький швидко зробив ся не лише секретарем, але дійсним пригтелем В. Федоровича. Він упорядкував гарну домашню бібліотеку й інтересний фамілійний архів у Вікні, прилагодив до друку вибір афоризмів пок. Івана Федоровича, списав з оповіданя пані Кароліни Федоровичевої, матери Володислава, її спомини про її мужа і взяв ся був лагодити до друку великий філософічний твір Івана Федоровича, що по його смерті полишив ся невикінчений у множестві копій та перерібок. У Федоровичевім дворі в Вікні пробували літом талановитий малярь і письменник Корнило Устїянович, пок. Вол. Ганкевич та инші Русини; вели ся широкі розмови про всякі справи; наші молоді ентузіясти могли тут чути не одно інтересне від господаря, що пробувши довший час у Англії знав добре тамошні відносини і власне викінчував книжку про народне шкільництво в Англії. І хоча з надій, розбуджених виступом Федоровича в руськім народовецькім таборі, не справдилось нічого, в значній мірі задля політичної й соціальної недозрілости наших народовців, то про те приязнь між Федоровичем і Терлецьким не порвалась, і Федорович став Терлецькому в пригоді в ту тяжку добу, коли від нього відвернули ся його давнійші сопартіїники.

Федорович, колишній вихованець аристократичного військового закладу Teresianum, маючи численні звязи й знайомости в високих сферах у Відні, причинив ся разом з проф. Цайс-

беріом до того, що Терлецькому по скінченню університету у Львові надано місце урядника при ц. к. університетській бібліотеці у Відні. Посада була скромна, та все таки запевнювала молодому студентови удержане і давала йому можливість по при обовязкових занятях засісти до наукової праці, до якої ради і вказівки давав йому проф. Цайсберґ, власне також перенесений до Відня. Не знаю, чи Цайсберґ дав йому, чи сам Терлецький, не бажаючи губитись у старовині, вибрав собі тему: реформи Йосифа II і їх вплив на соціяльні й національні відносини в Галичині, — досить, що в Відні Остап починає вбирати матеріял для сеї праці. Та його натура була експанзивна, любила широкі горизонти та узагальненя; не диво, що праця про реформи Йосифа в його уяві розростала ся чим раз ширше, її межі губили ся десь в неозначених просторах. Збірка вишисок, що мали служити матеріялом для неї, росла й росла, а тим часом нові обставини, серед яких він опинивсь у Відні, втягали його в свій вир і відтягали від кабінетної історичної праці.

В Відні існувало ще від 1868 р. академічне товариство в народовецькою маркою „Січ“. Не вважаючи на своє історичне імя та на осередок великої столиці, в якій животіло те товариство, було воно з разу такою самою рутенською організацією, як і ті, що були у Львові; та сама тіснозорість, боязливість та гіпокризія, той сам страх перед свобідною думкою, дбане про карієру та шумна фразеологія як здавкова монета. Остап, що прибув до Відня в осени 1872 р. через рік був вибраний до виділу сього товариства, швидко збридив собі житє в ньому. Вже в лютім 1873 р. писав він до М. Бучинського: „Про Січ не пишу; я виступив із виділу і з Січи. Нема в ній що робити, а до співу і до танців я не вродив ся. Дуже я тепер розірітований; бою ся, щобим не впав у свою слабість.“ Але повітре великої столиці небезпечне для таких організацій: у їх затхлі кутки любить залітати сьвіжіше повітре. Так було й тут. Зваблені грімкою історичною назвою, до „Січи“ почали заходити проїзжі Українці, приносячи з собою російську начитаність та пристрасть до дебат; і в лоні самої Січи почали впробювали ся люди, що не їли даром університетського хліба, віддавали ся науці серіозно, не для посади та карієри, такі люди, як Ів. Пулюй, Ів. Горбачевський і иньші. Вони творили з разу тиху опозицію против шумного, кнайпового житя „Січи“ і против галицької рутенищини, хоч і в народнім одязі. До них

пристав і О. Терлецький; він мав те, чого не мали ті вчені спеціалісти — вмільсть приєднувати, запалювати людей. У Січи розпочала ся боротьба, витворили ся справдішні партії, старша консервативна і молодша, поступова.

Головну битву зведено в маю 1873 р. Почалось з дуже характерного приводу. Поступовці домагали ся заснованя в „Січи“ читальні і переміни „Січи“ з товариства забавного на наукове, консерватисти противились сьому. Горячі суперечки тяглись пару вечерів; забирали голос майже всі члени, хто про, хто contra; в кінці промовив Терлецький. Його промова була мабуть приготована наперед, бо між моїми паперами знаходиться її текст, правда, не цілий*), та все таки досить прозорий. Я подам тут із нього деякі уступи. „Мої панове — говорив О. Терлецький. — Як би який чужий чоловік, не розуміючи нашої бесіди, бачив, що ми отсе другий вечір провадимо таку оживлену дискусію над якимсь питанем, то він певно подумав би собі, що се мусить бути дуже важна справа, коли для її поладження майже всі члени забирають голос. І як би він запитав котрого з нас, чи се справді важна справа, про яку ми говоримо, то мені видить ся, що кождий із нас сказав би йому, що се справа дуже важна, котра чи буде сяк чи так рішена, матиме дуже великий вплив на дальший розвій усього товариства, бо на рік кермувати будуть товариством ті люди, котрих погляди в сій дискусії виборють собі більшість.

„Може би той чоловік троха здивував ся, як би ми йому на питане, що се за справа, сказали, що йде тут о засноване читальні в товаристві, котрого члени, то найкращий цвіт народної інтелігенції. І я не знаю, як кому, а мені було би троха стидно, як би я мусів виявлювати йому, чому справа читальні для нас така важна і чому найкращий цвіт нашої інтелігенції ще до нині не додумав ся гаразд до того, що йому читальні потреба. Мені тим більше було би стидно, бо він може не схотів би повірити, що в теперішніх часах можна стільки часу тратити на розв'язане такого поединчого питання, як заложене читальні. „Як то — сказав би він може — в теперішній хвилі, коли на всіх кінцях осьвіченого сьвіта молодіж і всі мислячі люди рвуть ся до рішеня найважніших питань життя людського і стоять на самім переді життя народнього, мож надібати таку

*) Се аркуш паперу досить великого формату, записаний із усіх бох сторін, брудіон.

молодіж, котра про сі питання нічого не чула і не знає, котра в своїм духовім житю ще не вийшла навіть по за першу картку політичного букваря?“

„Єть молодіж на сьвітї, котра в простім народї мусить бачити єдину надїю самостійного політичного істнованя, і не знає не то вже, що з тим народом робити, якою дорогою провадити його до освободженя, але не знає навіть, що зробити з собою, де подїти ся серед бурливого моря історичних перемін.

„Певно, воно може троха стидно, для декого се може навіть велике упокоренє, але нїде правди діти, так воно виходить із сеї, під зглядом культурним дуже характеристичної дебатї. Я дуже пильно слухав кожного слова, що виходило з уст опозиції, аби таки довідати ся, що вона може сказати проти такої гадки, як завязанє читальні і сполученє наукового елементу з забавним у „Січи“. Повторяю, я дуже пильно й уважно слухав, і вірте менї, се не моя вина, коли не довідав ся від неї нічого. „Ви зломите до решти і так уже підупалого духа нашої молодїжи, знеохотите її до праці, зробите з неї людей до ґрунту зопсованих, коли станете її кормити газетами та неморальними книжками, вирвете з її серця дотеперішні засади і намїсь них схочете вложити ідоли теперішнього сьвіта; вам зрештою ціла ваша робота не вдасть ся, і я іменем патріотизму протестую против неї“ — говорив тут один товариш.

„І певно, на що нашої молодїжи газет та книжок? Усьо, чого вона потребує для домашнього обходу, вона вже принесла з дому. Виплекана на твердих основах галицько-руської моральности вона не потребує ані європейського образованя, ані зрозумїня питань теперішньої історії. Що їй до того, що там якийсь Дарвін та Гекель зреформували всі галузи природничих наук, що якийсь Секкі допорщав ся до критичної аналізи сонця, що якийсь Штраве знищив до крихти всі забобони побожних церковних моралїстів, що цілі армії соціалїстів пруть ся на всіх кінцях Європи до радикальної перемїни всіх відносин людського житя і що все те не нїї, то завтра мусить відізватись і в закутках нашої богобоязливої Галичини? (Аджеж ті справи ще й не зовсім рішені, а сегож від руської молодїжи годї вимагати — так каже наша опозиція — щоб вона свої сили тратила на дослідженє таких маловажних річий, щоб вона, загалом сказавши, при помочи науки сама самостійно добувала ся до жерела знаня й правди. Се може неморально, може не-

здорово, я на кожний спосіб потребує багато роботи. А руська молодіж живе на світі не для роботи, а для відпочинку.

„Мабуть і сама опозиція почувала, що говорить нісенітниці, і для того всі діри свого резонанса закрила плащиком патріотизму. Сеж у нас і здавна так: де льоїки не стає, там патріотизмом діри затикають. Та були серед тої опозиції й серйозніші голоси. Правда, й їх аргументація не переконує, але наводить на поважнішу думку. Щож вони закидають нашому проєктові? Вони боять ся, що гроші може викинемо дармо, не осягнувши своєї цілі, а ще більше боять ся того, що наша невдача і нас самих і ціле товариство знеохотить до інших праць, важніших як завязане читальні. Часом одно словечко, що бесідник може несвідомо скаже поміж иньшими словами, далеко яскравіше представить усю ситуацію, як найдовші тіради видеклямовані з шумним і надутим патосом. Чоловік забуде пусті фрази, а те мале, характеристичне слівце дуже довгий час запам'ятає. Таким характеристичним слівцем видаєть ся мені в устах нашої опозиції отсе „ми боїмось“. Коли добре розважити, то се слово містить у собі докладний біляне усього майже дотеперішнього нашого громадського життя і в Галичині і в Відні.“ І далі йде недокінчене оповідане про гімназіяльні громади та настрої молодіжи в половині 60-их років, оповідане майже дословно перенесене потім у статтю „Галицько-руський народ і галицько-руські народовці“, яка таким робом являєть ся відгомном дискусій і промов виголошуваних Терлецьким на різних зборах членів „Січи“.

Боротьба в „Січи“ скінчила ся побідою поступовців. В осени 1873 р. головою вибрано Скобельського, а рік пізніше Терлецького. У мене під руками є промова, якою Терлецький дякував за свій вибір, складав признане праці свого попередника і викреслював шлях, яким думає йти далі. „Я буду дуже щасливий, — говорив він між иншим — коли ви віднині за рік так симпатично і приязно розстанете ся зі мною, як нині розстаєте ся з п. Скобельським, і коли я з таким великим задоволенням буду міг дивити ся на своє урядоване, з яким він має право дивити ся на своє. Під його проводом зробили ся всі ті переміни, котрі ми справедливо називаємо початком нового життя в „Січи“; він найліпше й найщиріше боронив їх, а коли неоднаковости поглядів змогли в кінці сполучити ся для одної громадської цілі, то за се маємо подякувати тільки його глибокому тактові і його безкорисному патріотизмові. Головна робота

зроблена вже, і річ сьогорічного виділу буде більше в тім, аби добро придбане дотеперішнім головою й виділом ужити добре на хосен товариства й його членів. Ся робота буде тим тяжша, що від одного головного діла треба буде перейти до кількох спеціальних, що вимагають більше витревалости, як ентузіязму, більше тихої, дрібної роботи, як великих подвигів.“

Яка се мала бути робота, з промови во бачимо, та в ній знаходимо інтересну характеристику тогочасної ситуації Русинів у Відні й Галичині. „Власне в тій хвили, коли инчі галицькі товариства тутешні майже зовсім упадають, наша „Січ“ підіймаєть ся до нового житя. Давній ентузіязтичний сентименталізм, яким жила руська молодіж у 60-их роках, лишив по собі одно прикре розчарованє. „Те поетичне жите недавної нашої молодіжи, то був великий полігичний блуд; ми самі на собі мусіли зазнати тих гірких результатів, які з нього вийшли. І коли нині посеред загального громадського розчарованя в Галичині підіймаємо ся до нової праці, то підіймаємо ся до неї з тим переконанєм, що ще кілька літ такого житя, яке нині ведець ся в Галичині, і наш нарід без вісти пропаде між наостреними на нашу згубу ворогами. Нова дорога, до якої перший приклад подає тепер наше товариство, може не буде мати стілько поетичних споминок, але вона певно дасть нам можлисть добути собі і своєму народови хоть троха тої культурної благодати, без якої нема ані волі, ані щастя, без якої будуть мусіли марно пропасти всі інтелектуальні здібности нашого народа, без якої наше жите буде пuste й мертве як гріб.“ Автор промови не зрікає ся патріотизму, він накликає лише від дотеперішнього патріотизму, що кермував ся „сліпими чуттями“, до патріотизму основаного „на твердих підвалинах реальної науки, ясного зрозуміня інтересів народніх, патріотизму розуму, що не шукає невдач, але й не вгинаєть ся перед ними.“

„Европейська цивілізація“, се та тиха пристань, до якої бесідник рад би завести корабель нашого народа. Наука й цивілізація „заспокоїть усі потреби людського чутя й розуму“; до неї „мов у море сплнуть усі ріки народів і індивідуальностей, і всі зложать ся в один образ всесвітнього культурного житя, в яким кождий нарід знайде своє місце і своє значінє.“ Ідеал, як бачимо, досить туманний, бож так воно було від початку віку, що всі народи й одиниці на землі творили в кождій хвилі один образ культурного житя — в тім лише питанє, який. Та загалом у тих промовах, у тих широких узагальне-

нях ми бачимо сліди розмов Остапових з Росіянами; спеціально як стара знайома витає мене фраза про будуще зілляне всіх національностей і індивідуальностей у якусь загальну гармонію, в якій годі буде розпізнати окремі кружки. Такі думки були тоді дуже популярні між Росіянами, навіть між винародовленими Українцями, які своє забуте про рідний народ та його інтереси сплуквались ефективно прикривати плащем всесвітнього лібералізму та ще й тим аргументом, що розвій культури й так не тепер то в четвер затре всі національні ріжницї, зілле всі національні індивідуальности до купи в одну сімю, а в такім разі працювати для розвою одної якоїсь національности, се регрес, назадництво. І вони, поступовці, в імя поступу покинувши Україну, говорили й писали по російськи, працювали над розвоєм російського, навіть спеціально великоруського народа.

Певна річ, горяча любов до рідного народа і близькість до нього захоронила Терлецького від затоплення в інтернаціоналізмі; та з другого боку й його розуміне європеїзму не було зовсім ясне. Була певна дісгармонія між тим, чого бажалось його горячому сердцю, а тим, що дає і може дати європейська наука, бодай та, яку мав на думці Остап. Сердцю бажало ся, щоб галицько-руські проводирі позбули ся пустого резонерства, щоб народня партія станула на реальний ґрунт і розпочала практичну діяльність серед народа, оснувала свою політику на соціально економічній основі. Але наукові праці, які він тоді читав і які радив читати своїм товаришам, подавали теорії або зовсім загальні (з поля природознавства), або вироблені на ґрунті великих сконсолідованих націй з високо розвиненим промислом, сильною диференціяцією соціальних верстов та високим ступнем горожанської свободи (тодішній Марксієвський соціалїзм). Що практичного могли дати ті теорії галицькому Русинови для роботи на рідному ґрунті? Що найбільше підставу для острої та не зовсім справедливої критики галицьких партій та галицької інтелігенції. Зразок такої критики бачимо в Остаповій статі „Галицько-руський нарід і галицько-руські народовці“, друкованій 1874 р. в „Правді“. Се властиво й не критика, а пристрашний окрик болю та розчарованя, горяче оскаржене галицького народовства не за його дійсні хибн та помилки, а за ті іллюзії, які давнійше що до нього робив собі сам автор, за ті розчарованя, які прийшли з літами. Автор бачить „і в політичнім і в літературнім нашім житю крайній розстрій, крайню внеохоту“, бачить „упадок народньої партії, великий індіфе-

рентизм серед молодіжи відірваної від європейського умислого життя^{*)} — осуд як на 1874 рік не зовсім справедливий, бо в Галичині власне тоді минула вже була доба давнього україно-фільського ентузіазму, і на різних пунктах починало ся нове духове жите в напрямі до європеїзації. А обік сеї критики щож позитивного вказує в своїй статі Терлецький? Нічогісінько крім бажаня „живих ідей, живих поглядів на сьвіт“ (ор. сіт. 49), крім зазначеня потреби працювати над „реальними питаннями“, над соціяльним та економічним положенем народа, хоча про се саме і так само загально говорили народовці ще від початку 60-их років. Специфікації, що й як треба робити, не бачимо й у Терлецького; не бачимо в нього також перегляду готових сил, що моглиб узяти ся до реальної роботи, ані навіть ясної сьвідомости того, на скільки малочисленна та вбога інтелігенція може сама причинити ся до залагодженя соціяльного питаня та піднесеня економічного побуту народа. В постуляті до галицько-руської інтелігенції: дати народові „разом із залагодженем соціяльним питанем вироблену богату літературу“, або навіть просто „виробити йому справедливе соціяльне положене“ (ор. сіт. 54) ми мусимо бачити ту саму наївність, з якою тодішні російські революціонери йшли в народ задля проповіді соціялістичної евангелії, надіячи ся, що почувши ту проповідь народ відразу встане і зірве мов доспіле яблуко з дерева готовий, ідеальний соціяльний устрій.

Не думаємо винуватити нашого пок. приятеля за такий погляд; усі ми свого часу поділяли його; поділяли його в деяких моментах такі велетні, як Маркс і Енгельс, пророкуючи, що через 10—15 літ настане велика соціяльна революція і робітники захоплять керму правління в свої руки. Се були остатні пережитки романтизму на сусільно-політичнім полі; як у літературі, так і тут вони мусили і в нас полишити свої сліди, хоча у нас ті сліди були дуже невеликі і крім кількох звихнених екзистенцій, в тім числі й Остапової, не полишили по собі в нашім національнім житю ніяких шкідливих наслідків.

*) Див. окреший передрук сеї статі в „Літературно-науковій бібліотечі“ Впдавичої Спілки Ч. 37. О. Терлецький, Москвофілі і народовці в 70-их роках, у Львові 1902, стор. 50.

IV.

Вже з того, що сказано доси, можна побачити, що течія нової ідейности торкнулись Остапа Терлецького може не так безпосередно в європейській формі, як радше в її російській перерібці. В споминах дра Яр. Окуневського (Літ. Наук. Вістник 1902, кн. 12, стор. 167—175) передано інтересне оповіданє Остапове про його перші зносини з Росіянами, що їздили до герцеговинського повстаня. Відси ми довідуємо ся про інтересний факт, що тих Росіян вела до повстаня не охота помагати нещасному, поневоленому народови в відвисканю національної самостійности, а наскрізь романтична фантазія — оснувати в Герцеговині, освободженій від Турків, соціялістичну республіку.

Але в числі Росіян, із якими в Відні познайомив ся Терлецький, був чоловік, що мав відіграти значну ролю в його дальшій житю — М. Драгоманов. Заклятий ворог усякого романтизму й сентименталізму, чоловік, у якого широка інтелігенція безмірно переважала чутє, він зіткнув ся з Терлецьким власне тоді, коли й у сього остатнього по періоді народовецького ентузіязму наступив період критичної аналізи та зневіри, період шуканя „живої ідеї та реальної праці“. Се був той „суголосний ґрунт“, на якому здибались оба ті люди; не диво, що вони зблизили ся відразу. Драгоманову Остап при першій стрічі літом 1873 р. „несказано подобавсь“, бо „то був цілком Європейець по своїй науці й ідеям“. (М. Драгоманов, Австро-руські спомини, стор. 105). В р. 1874 Остап ближше познайомив ся з ширшою громадою Українців, бувши на археологічним з'їзді в Києві. Вернувши з того з'їзду він помістив у „Правді“ згадану вже статю „Гал. руський народ і гал. руські народовці“, що по первісному пляну мала бути вступом до ширшого справозданя з київської екскурії автора, але розрослась так широко, що в друку автор назвав її „замість справозданя з київської археологічної подорожі“ (Правда 1874, стор. 708—717 і 717 і 747—763). Тай то автор не скінчив її, надрукувавши саму лише критичну, негативну частину; ані задатків нового звороту, ані конкретної програми він не пробував сформулувати; можливо зрештою, що й сама редакція „Правди“ дала йому до пізнаня, що дальшої части не могла-б

друкувати, так як не видрукувано кінцевого уступу статі зверненого против релігійної традиції.*)

В Києві Терлецький при помочи Драгоманова зібрав багато цінних книжок для бібліотеки „Січи“; якісь три правобережні Українці додали дещо грошей на закупно колекції німецьких та иньших західно-європейських наукових книжок (М. Драгоманов, Австро-руські спомини, 300); та тут найбільше жертвував сам Остап. Маючи в Відні забезпечене скромне удержане, він усі свої зайві гроші, ба ні, він далеко більше грошей ніж мав зайвих повертав на закупно книжок для Січи. Як чоловік з урядовою посадою він мав значний кредит у книгарнях і користав із нього купуючи багато книжок, звичайно історичного та природничого, по части беллетристичного змісту. Не диво, що коли пізнійше на нього впала звісна катастрофа сполучена з утратою посади й пенсії, за ним лишило ся звиш 700 гульд. книгарського довгу, що в часі бідованя робив йому не мало гризоти і який він сплачував по троха, серед найтяжших обставин більше як 6 літ.

Щож до самої Січової бібліотеки, якої збогачене спеціально україно-російськими виданнями покладав собі такою великою заслугою М. Драгоманов (Австро-р. спомини 296—300), то я мав нагоду оглядати її 1893 р. і тодіж висловив свій погляд на неї в „Народі“ 1893 р. „Бібліотека Січи — писав я тоді (стор. 135—136), в теперішню пору зовсім не велика: вона містить ся в шістьох невеличких шафках, далеко не щільно заставлених книжками. Та се ще не значило би нічого. Далеко гірше те, що вона зовсім не добірна. В її складі відбив ся ненормальний розвиток товариства: широкі розмахи в ріжні боки без видержки хоч би в однім. В часі заінтересованя дарвінізмом закуплено декілька праць природничих, виписано гарний дарвіністичний журнал „Kosmos“, та по 2—3 роках уподобане скінчило ся, виписуване журналу перервано на половині року, одержаних випусків абсолютно ніхто не читав, усі н-ри звязано мотузочкою і як купу непотрібного паперу зложено на дно шафи. В иньшим часі хтось із товаришів вичитав, що виходить цінне видане „Allgemeine deutsche Biographie“. Дайте виписати його! І виписали, одержали кільканацять ви-

*) Сей кінцевий уступ, знайдений мною в автографі Терлецького і опублікований у переддруку його статі в Літ. Наук. Бібліотеці (стор. 61—64) був д. 3 грудня 1902 р. скопфісований львівською прокураторією.

пусків і перервали мабуть на букві Д. Бо й по що було далі виписувати, коли видане є в кожній публичній бібліотеці між підручними, коштує багато, а в додатку в самій Січі абсолютно ніхто ним не інтересував ся, так що одержані випуски, так само як і „Kosmos“, навіть не оглянувши, з книгарськими рахунками під обложками, звязано мотузочкою і як другу оздобу бібліотеки положено на дно шафи і з часом похоронено під купою всяких так само непотрібних паперів.

„В загалі в усім складі бібліотеки, де добору книжок доконували самі Січовики, видно крайній нелад, брак провідної думки, ділтантське хапане в різні боки, иноді куповане книжок більше для моди, ніж з потреби, брак комплетів, що свідчить про брак постійного інтересу для даного видавництва. Більше систематичности видно в доборі книжок присланих із Росії: тут справді пізнати, що добирали книжки тямущі люди. Ряд видань по історії, кілька збірок етнографічних матеріалів українських, великоруських і білоруських, дещо книг із обсягу статистики, російського громадського життя (община і т. и.), ряд цінних журналів поступового напрямку, збірка ліпших російських белетристів. Як бачите, добір такий, що може з найліпшого боку рекомендувати російську культурну роботу.

„І справді треба сказати, що се власне й була найцінніша часть Січової бібліотеки і що власне та часть мала значний вплив на розвій літературного смаку в самій Галичині. Особливо російську белетристику читали пильно Січовики, а ще пильніше їх свояки й своячки в Галичині; розіздячи ся до краю на вакації вони возили з Відня твори рос. белетристів із собою до Галичини, де вони йшли з рук до рук, і дуже часто не вертали вже до першої руки. От тому то власне ся часть Січової бібліотеки тепер є тільки масою фрагментів і шматочків здекомплетованих видань. Новіших видань нема, з давніших полишали ся хіба розрізнені томи. Про етнографічні, статистичні та иньші того рода праці й матеріали прислані з Росії нема що й говорити: ними в Січі ніхто не цікавив ся; як їх прислано з Росії, так вони не порозрізувані, не рушані стоять і доси“

Розумієть ся, той стан Січової бібліотеки, який я застав у 1893 р., отже рівно 20 літ по її заснованю, зовсім не може бути докором Терлецькому. Він добре розумів, що бібліотека, навіть найкраща, річ мертва, коли її держать у руках люди байдужні до науки, і що серед Січовиків треба оживити інте-

рес до книжки, до наукових питань, а тоді й бібліотека буде справді корисним знарядом розвою. Щоб оживити інтерес до науки Остап читав реферати з деяких книжок або засаджував товаришів до читання та реферованя, або навіть перекладав та відчитував по руськи поодинокі німецькі праці. Ми маємо в рукописі його переклад вступних розділів книги Еміля де Лавеле „De la propriété et de ses formes primitives“ (Paris 1874), далі реферати з праць L. Carran, L'origine des croyances relatives á la vie future (Revue des deux mondes 1875, decembre); John Lubbock, Die vorgeschichtliche Zeit, Jena 1874, йогож Die Entstehung der Civilisation und der Urzustand des Menschengeschlechtes, Геккеля „Die heutige Entwicklungstheorie“; маємо Остапові уваги до реферату д. Зарицького пн. „Борба о істнованє в товаристві людськїм“, зробленого на основі книжки А. Лянге „Die Arbeiterfrage“; маємо врешті його реферат із відчиту Герелі „Ueber die Schranken der naturwissenschaftlichen Erkenntniss“.

Обік сих рефератів по спеціальним науковим питанням маємо початок статі без титулу, але з написом „Повитягав із Кїевлянина 1873 ч. 91, 96, Впередь і і устних розказів“, де повторено деякі уступи із статі про москвофілів і народовців („Кілько ми пишемо і говоримо про просьвіту нашого народа!“ і т. п.) і далі говорить ся про укр. штундистів. Штунда була тоді новим явищем і їй присьвячено було в Сїчі два відчити (хто був другий прелєсєнт крім О. Терлецького — не знаємо). З уриваних записок Терлецького довідуємо ся, що сї відчити дуже не подобали ся консервативній часті Сїчовиків. Піднялась буча против цілого видїлу. „У нас усї в принципі найбільші радикали — писав не без іронїї Остап, — а тільки як хто осьмілить ся дещо принципу впроваджувати в практику, вони показують свій предовженний галицький Zopf і закладають своє veto. Авторони першого відчиту про штундистів пан Бабій закинув, що він ширить між простим народом неморальні засади, і против самих штундистів завзивав московське правительство до як найостріших мїр. Авторони другого відчиту про штундистів п. Б. теж закинув неморальність. В чїм лежить його неморальність — ніхто не знає. Оба відчити говорили про соціяльне положенє нашого народа, виказували несправедливість його соціяльного становища, тїшили ся, що нарешті сам нарид узав ся скидати з себе шори, в які його вбрали панство й церков, і взивали слухачів, аби вони всю свою увагу звертали на соціяльну та економічну долю руського народа. Тут

отже мусить лежати причина недіспозиції нашого інтерпелятора. Але чи справді се такий тяжкий гріх против моральности, коли хто небудь із народовців — таж усі ми називаємо ся народовці — порушить питанє, котре так безпосередно обходить усі животні інтереси цілого нашого народа, коли завізвє руську молодіж, щоб вона розясненю сього питаня посвятила всі свої сили?*

Сей невеличкий цитат характеризує нам духову атмосферу в Січи в рр. 1873—1874, науковий рівень чільних січових прогресистів і рівень опозиції, яка піднімала ся против них. Не можемо знати, до чого-б дійшла боротьба тих двох напрямів у лоні Січи, як би посторонні сили не прискорили розвязки. В р. 1875 деякі українські соціалісти надумали розпочати у Відні перше в українській мові соціалістичне видавництво: ряд популярних брошур, по части оригінальних, по части перекладених із російського. Терлецький згодив ся зайняти ся допильнованем виданя та деякими перекладами*). Під його фірмою (властиво під тим псевдонімом, який він мав ще в станіславівській ученицькій громаді — В. Кістки) вийшли в р. 1875—1876 три брошурки: Парова машина, Про правду і Про бідність. Четверту брошуру „Правдиве слово хлібороба до своїх земляків“ сконфіскувала віденьська прокураторія (забрала, як читаємо в поквітованю комісаря з 12 цвітня 1876 р. всього 2850 примірників) і виточила процес видавцеві та друкареви, Болгаринови Ковачеву. Се був перший у Австрії руський і загалом другий славянський процес виразно соціалістичного характеру; перший соц. процес Серба Таушановича був мабуть 1874 р. в Іраці.

Правда, в своїй обороні Остап станув не на загально-соціалістичнім становищі, не солідаризував ся виразно з поглядами автора брошури, але силкував ся вияснити їх річево і виказати, що ті погляди — природний, консекветний і правдивий вислов відносин російського селянства, а надто ще, що прокураторія виточуючи процес не знала дійсного тексту брошури, бо опирала ся на хибні її перекладі. Виказанє хибности того урядового перекладу займає вступну частину Остапового plaidoyer,

*) Здаєть ся, що Остап переклав із російського рукопису „Парову машину“, бодай початок укр. тексту писаного його рукою маєть ся між його паперами. До сього виданя мав увійти переклад російської Сказки о четьрехъ братьяхъ, що знайшов ся між паперами Т-го, одначе не був друкований. Автором Правдивого слова був Волховський.

якого концепт заховав ся між моїми паперами. Наведу тут його початок:

„Хлібороба перекладено „Arbeitersklave“. Шановна прокураторія інкримінує се слово, думаючи певно, що виразом „Arbeitersklave“ автор хотів означити тенденцію цілої брошури, і на сій основі признаючи потрібним підсунути брошурі наскрізь комуністичну тенденцію.

„Алеж переклад руського слова „хлібороб“ німецьким „Arbeitersklave“ зовсім невірний. Бо лишаючи на боці те, що скільки знаю, німецького зложеного слова „Arbeitersklave“ зовсім нема, бодай я не міг знайти його ні в яким німецьким словарі, так що воно являєть ся оригінальним вимислом пана товмача і він сам повинен відповідати за нього перед німецькою граматикою, — сама етимологія слова „хлібороб“ не допускає такого перекладу. Бо хліб називає ся Brod (Парт. 175), а роб, робітник, Arbeiter, Erzeuger; значить, хлібороб у дословному перекладі — Brotarbeiter, Broterzeuger, а далі Landmann, Bauer. Словом Bauer перекладає се слово також німецько-руський словар Партицького (ст. 121). Тай сам п. товмач перекладає „хлібороб“ тільки на тім однісіннім місці словом „Arbeitersklave“, а всюди инде, де се слово повторяє ся в тексті, перекладає його инакше, а то на стор. 10 „Leute“, на стор. 19, 20, 22, 23 Bauer. Тим то переклад титулу брошури зовсім невірний. Титул виходить не як хоче п. товмач: Ein wahres Wort eines Arbeitersklaven an seine Landsleute“, а лише: Ein wahres Wort eines Bauern an seine Landsleute.

„Але п. товмач має якесь особливе замишуванє до винайденого ним збогаченя німецького язикового скарбу, бо зараз на стор. 2 перекладає зовсім инше слово тим самим виразом Arbeitersklave. Реченє: „Першому хола і воля, ані у його якої журби чи біди мужицької“ перекладає він: „Der erste thut was er will, hat keinen Kummer und keine Sorgen, dass er ein gewöhnlicher Arbeitersklave wird.“ А вірний переклад сього реченя був би такий: „Der Erstere genießt viele Freiheiten und kennt keine Bauernsorgen“. Тут п. товмач слово „мужицька“ переклав на Arbeitersklave. А тимчасом „мужицька“, прикметник і належить до „журба“ та „біда“; мужицька журба значить Bauernsorge, Bauernkummer. А п. товмач відділив прикметник „мужицька“, bäuerlich від 2 іменників, до яких він належить, зробив із нього ціле окреме реченє і до того ще переклав його зовсім невірно. Кожда руська дитина,

що хоть троха присвоїла собі початки німецької граматики, знає, що мужик значить Bauer, а мужицький bäuerlich, а переклад також слова мужик на Arbeitersklave для мене зовсім незрозумілий. Можливо, що п. товмач на підставі власного знання економічних відносин руських селян признав себе в праві ідентифікувати поняття Bauer і Sklave. Але тут питане йде не про економічні погляди п. товмача, лише про вірність перекладу, а в такому разі п. товмач мусить держати ся словарів.“

Переходячи до змісту інкримінованої брошури Терлецький говорить далі: „Розуміть ся, я не можу знати, яку ціль мав автор брошури; можу лише передати вражінє, яке зробила брошура на мене, коли я читав її. І тут мушу признати, що ся невеличка праця стоїть наскрізь на реальній ґрунті російських обставин і прошу дозволити мені мотивувати сей свій погляд. У брошурі маємо два уступи, де містять ся різка критика російських селянських відносин. Одно місце на стор. 2 друкованого тексту в перекладі п. товмача виглядає так: „So wie Sie sehen, leben wir sozusagen in Hundshütten und gehen beinahe nackt und blossfüssig herum“. Другий уступ на стор. 10 і 11 друкованого тексту такий: „Der jetzige Czar hat uns Freiheit versprochen, aber... statt der Freiheit gab er so ein Ding, dass wenn man darüber nachdenkt, so könnte man sagen, es ist ein neues Joch für den arbeitenden Menschen, oder eine Peitschenschnur, auf der man sich aufhängen soll.“ Радо признаю, що ті слова, якими скритиковано селянські відносини в Росії, не елегантні, та про те вони зовсім правдиві. Критика їх звернена против наслідків доконаного в р. 1861 знесеня кріпацтва та увільнення селянства, і ніхто тямущий у історії російського знесеня кріпацтва не може твердити, щоб оті вислови були неправдиві. Короткий нарис знесеня кріпацтва покаже се ясно.“

Далі йде просторий історичний виклад про знесенє кріпацтва з ріжними деталями й цитатами, потім подано образ громадської, повітової та висшої адміністрації, якій підлягають російські селяни, і на сьому уриваєть ся Остапів брудіон. З устних його оповідань про той процес знаю, що прокураторови тай трибуналови байдуже було до російського кріпацтва, але вони допитували ся про можливість соціалістичної пропаганди в Галичині і про вражінє, яке евенуально могла би зробити тут сконфіскована брошура. Розуміть ся, що на се вони не могли одержати ніякої конкретної відповіді, і суд присяжних, перед яким ішла розправа, увільнив

оскаржених, хоча конфіскація брошури лишилася в повній силі. Швидко потім зрештою, в початку 1877 р. сконфісковані були у Львові також ті три брошури Кістки, що були пропущені віденьською прокуратурою.

Серед галицької суспільності поява тих брошур викликала великий переполох. Московфільська публіцистика підняла крик про гнилий „західний комунізм і соціалізм“, що грозить ся при помочи українського слова розбити Росію. З народовців В. Барвінський добачував у них „неперечний вплив комуністично-соціалістичної пропаганди“ і признав її „між нашим народом яко невідповідну і шкодливу“ між иньшим тому, „що індивідуальний характер нашого народу оказуєть ся противним комуністичній і соціалістичній нівеляції“, а також і тому, „що западний соціалізм і комунізм у дотеперішній своїй формі не може остояти ся перед лицем науки“ (Правда 1877, стор. 164, 166). Ще дальше пішов другий народовець Д. Танячкєвич (Будеволя), доказуючи, „що українські соціалісти єсть причепи до соціалістів московських, поїхнуті туди російським правлінням“ і що „російське правління єсть один-однісенський мотор соціалістичного руху між українською молодіжю!“ (Правда 1877, стор. 178—179). Певна річ, автор розумів се так, що в соціалісти пішла укр. молодіж тому, бо російське правління відбило її від реальної патріотичної праці на ріднім ґрунті, між иньшим от хоч би памятним масвим указом 1876 р. Але були й такі, що бачили в ініціаторах видання російських провокаційних агентів і стояли на тому, що російський уряд умисно постаравсь про публікацію соціалістичних брошурок українською мовою, аби мати за що здусити весь українофільський рух. Інші не входячи в такі далекі комбінації твердили просто, що власне брошури видані В. Кісткою були одним із безпосередніх мотивів видання того указу, а консервативний польський „Czas“ зовсім виразно накивував до російського уряду, що супроти Українців заражених соціалізмом він повинен шукати опори в Поляках, які „brzydzą się socyalizmem“.

І в тіснійших кругах, що знали, хто криє ся під псевдонімом В. Кістки, його публікація зробила не дуже корисне вражінє. Драгоманову не подобалась ані „Парова машина“, в якій він бачив „соціалістичний балет“, ані брошура „Про хліборобство“, в якій за мало було конкретного знання і яку він пізнійше взяв ся перероблювати. А вже найбільше він остерігав Остапа перед друкованєм „Правдивого слова хлібороба“, заповідаючи

на перед, що прокураторія не пропустить сеї брошури і радячи бодай повикидати деякі драстичні уступи. Виїхавши з Києва на добровільну еміграцію Драгоманов жив тоді в Відні, де мав намір осісти і розпочати видаване українського журналу. Остапів процес показав йому, що австрійські порядки не дають досить простору для такої свободи слова, яку він уважав потрібною для свого видання, і в половині 1876 р. він переїхав у Женеву, запевнивши ся в Остаповім співробітництві при журналі, що мав виходити на швайцарськім ґрунті. З сього співробітництва не вийшло нічого, бо процес 1877—78 р. на довгі літа відібрав Остапови охоту й змогу до наукової праці. От тим то по 1878 році зносини Остапа з Драгомановим хоч ішли ще якийсь час, але були дуже слабкі, оживили ся троха в часі, коли Драгоманов був редактором „Вольного Слова“, а потім урвали ся на все. Не маючи під рукою ніяких матеріялів для характеристики зносин Остапа з Драгомановим я лишаю сю тему на боці; може публікація переписки Д-ва, над якою працює д. Павлик, позволить з часом сказати про них щось конкретне.

І з иньших сторін ішли удари на Терлецького за видане тих брошурок. Один із його старших товаришів зараз з початком 1876 р. писав йому про них з докором, і Остап роздрознений відповів різким — може одиноким різким листом, який йому довелось написати за життя. „Дорогий мій Друже! — писав він. — Я прочитав Ваш лист і признати ся мушу, що він для мене дуже велика несподіванка. Такого листу від Вас я ніколи не сподівався. І я справді не знаю, що про него подумати. Я его читав кілька раз, шукав в нім хоть одної серіозної мисли, і не гнівайте ся, що скажу Вашими таки словами, окрім „грандіозного тьфу“ на Вас самих нічого в нім не міг найти. Дуже легко може бути, що я чого небудь не дочитав або не зрозумів, і тоді вибачте мені. Але так, як мені річ тепер показуєть ся, то мені здаєть ся, що Ви починаючи лист хотіли на когось плюнути, що Ви справді здоровенно замахнулись до сего патріотичного акту, і — плюнули собі самому в лице.

„Можна би сказати, що плювати собі в лице, то річ зовсім непотрібна, що її по крайній мірі не треба було робити при свідках; але то би значило „бути негатором індивідуальної праці“, а я її негатором бути не хочу.

„Я не знаю, як Ви сей мій лист приймете, але будьте переконані, що я ще ані одного листу не писав з таким тяжким серцем, як сего. Аджеж я був глибоко переконаний, що як би ні склались наші приватні стосунки, ми все таки остаточно ся політичними приятелями і коли маю ужити сего слова, товаришами, і то щирими і добрими товаришами на полі народньої праці. Писатиж до того товариша в таким тоні, в яким я мушу написати відповідь на Ваш нинішній лист, се для мене, вірте мені, річ дуже прикра. А не відповісти на него не можна. Зачну від справи, котра обходить безпосередно мене.

„Я думаю, що Ви мене знаєте уже на стільки, що зможете про мене сказати, що я чоловік мислячий і чесний і що мої переконання тоже добре обдумані і чесні. Колиж я чоловік чесний і коли я полюбив нарід щиро і правдиво, то як ви можете від мене вимагати, щоб я тоді кривив душою, коли на дорозі мого політичного життя можу наткнутись на параграфи карного права? Та я не тільки голову свою — Ви-ж самі кажете, що вона нічого не варта — але цілого себе із уською своєю душею і карієрою покладу „під обух власти“, коли того вимагатиме інтерес справи, котру я бороню. Ідуть і йшли ліпші люди під той обух, то чом же не йти мені? а то тим більше, що як Ви кажете, про мене менче! Коли менче, то чогож Ви такого галасу непотрібного нарobiliли?

„Ви ув-одно кладете ніби то якусь різницю між „видавцями“ метеликів і мною. Після моєї думки різниці тут абсолютно не можна робити ніякої. Ви знаєте, що метелики сі печатані у Відни і що вони без моєї помочи — жаль, що покищо тільки чисто формальної — не були-б зовсім печатались, по крайній мірі не в Відни. То й не робіть ніякої різниці між нами. Я собі заслужив на ту честь і Ви мені того не відбирайте, що мені належить ся.

„Про яке Ви отее „остроу“ говорите? Кому хто що октроював? Дуже Ви мабуть братчику перепудились того карного права і бодай чи не страх говорить із усього Вашого писання?

„На Ваші погляди на вартість метеликів нічого мені відповідати. Ви сами дуже добре знаєте, що все, що Ви понаписували про них у Вашім листі, що все те крайня нісенітниця. Ви мабуть знаєте, що всі ті метелики, і ті що переведені з великоруського і оригінальні, писані на підставі Марксових ізслідвань, і па се вже треба справді багато тупости, щоб

Марксові ісслідованя назвати „теоріями поставленими самою тупою із соціяльних фракцій.“

„Так само нічого відповідати на то, що нарід гаразд дотепніше додумавсь свого суду о всій всячині, яка в сих книжках назгортана, без мисли поставлена і толку, як нпр. по-встає еднанне на діло освободження.“ Оця фраза писана дуже незрозуміло, але коли не помиляю ся, то Ви мабуть хотіли сказати, що нарід ліпше знає, як еднатись на діло освободження, ніж ті українські агітатори, котрі забирають ся до організації соціяльної пропаганди. Я абсолютно не можу зрозуміти, як Ви щось такого могли подумати і написати. Хибаж галицько-просьвітні дурниці, галицько-попівські товариства тверезости дають Вам право се говорити, і хибаж те, що нарід читає такі дурниці, як моралізуючі метелики Просьвіти, Науку etc. etc., що він на осліп суне у товариства тверезости, що він віддає свою землю жидам та рустикальним банкам, хибаж се все єсть ознакою, що він додумавсь лучше до того, як брати ся до діла освободження? Сьміх і сьльови!

„Ви пишете, що видавці не додумались до такої штуки, як організація пропаганди! Ви се кажете!! З відки Ви знаєте, що вони не додумались? Може звідти, що вони до неї додумались не порадившись ні з ким попереду? А Ви, коли організуєте товариства тверезости*), радитесь із ким попереду? Та Вам же ніхто не перечить організувати соціяльну пропаганду в Н. Організуйте її, Ви не так зависимі від власти як я або хто небудь другий, Ви чоловік вольний, ну, то й беріть ся до роботи!

„Поставили аксіому: „будь у нас люди, будуть і книжки“ в спід головою, у верх ногами“, закидаєте Ви видавцям і забуваєте, що вона в Галичині давно перевернена „в спід головою а у верх ногами“. На що печатають ся популярні галицькі метелики, як не на те, щоб були в Галичині люди? Чиж єсть лучший спосіб пропаганди, як книжка? Коли хто що перевернув до гори ногами, то перевернули власне Ви. Аджеж річ ясна, що треба сказати: „будь у нас книжки, будуть і люди“. А як будуть люди, то такі книжки-метелики зійдуть на другий плян, а на перший плян вийдуть люди, а з людьми акція освободження.

*) Се мала бути люта іронія, бо адресат жив у Галичині на провінції, але з організацією тов. тверезости не мав нічого спільного. І. Ф.

„І які надії можна мати на раціональне провадження діла народнього освободження, коли у нас люди із боязни, щоб не попастись під обух влади, кидають болотом на усіх правдивих і щирих робітників народних! Нарід, котрий має таких оборонців, мусить пропасти! Запоморочений, заполошений і збитий з толку своїм попівством і своїми параграфовими політиками він як пух марно загине. Не залле его горівка, а залле його уся та мізерія галицька, усі ті народолюбці галицькі із заячою шкірою і заячим серцем. О, бодай вас усіх із вашим курячим розумом!

„І так, цілий Ваш лист такий, що я мушу уською душею запротестувати против него. Або Ви чоловік серйозний, і тоді пишть по людськи, або Ви плюнули на всі Ваші дотеперішні переконання, і тоді лучше не пишть нічого“.

Я навів увесь той лист як свідощтво настрою, в яким тоді, в лютім 1876 р. знаходив ся Остап. Нам байдуже, до кого він писав оттак та на які аргументи противника відповідав, і ми підчеркнемо лише деякі власні його признання. Отже поперед усього він ідентифікує себе в повні з видавцями брошурок і заявляє повну рішучість іти далі тою „політичною“ дорогою, хоч би мав тут положити й голову, не лише карієру. Се чинить велику честь його характерови і ми можемо сказати сміло, що від 1772 р. се був перший галицький Русин, який поставив справу таким робом. Що правда, розумова оборона занятого Остапом становища — напрямку не видержує критики. Аргумент: „Я чоловік мислячий і чесний, значать і моє діло добре обдумане й чесне“ — властиво не аргумент, а питане особистого довіря. Аргумент, що метелики, проти яких виступав приятель — не шкідливі, а навпаки добрі, бо написані „на підставі Маркових іслідовань“, зовсім нестійний. Тільки одна брошурка видана в Відні, власне „Про правду“, перероблена з російської брошури „Хитрая механика“, була перерібною праці — не Маркової, але Ляссальнової про посередні податки, та й то з Марковими дослідами ся Ляссальова агітаційна праця не мала нічого спільного. Шож до иньших віденьських брошурок, то вони, а особливо „Правдиве слово хлібороба“ та „Парова машина“ далеко більше мали в собі російського наївного народництва та бунтарства, ніж західно-европейського соціалізму. Не зовсім справедливо осуджує Терлецький — ідучи тут за слідами Драгоманова — ті заходи галицької інтелігенції, Просьвіти, пропаганди тверезости, що

силкували ся по довгих десятиліттях повної байдужности хоч сяк-так зблизити інтелігенцію з народом та горнути його до купи. Щож до докору страху та заячого серця, яким кидає Остап на свого товариша, то хоч і як він був оправданий, але той страх у Галичині був зовсім природною появою супроти новости справи та нечуваної доси смілости думок пропагованих у писаннях українських соціалістів. Не минули два роки, а такий самий докір з уст иньшого товариша був кинений на самого Остапа...

V.

В маю 1877 р. приїхав до Львова молодий Поляк, що замельдував ся в готелі як Станіслав Барабаш. Він прибув із Женев, мав зі собою велику паку книжок переважно російських, а також рекомендаційні листи від різних заграничних революціонерів до різних осіб, Поляків і Русинів. Він познайомив ся тут з Б. Лімановським, польським письменником, що емігрувавши з Росії жив у Львові, тут видав пару книжок соціалістичного змісту (Dwaŋ komuniści Tomasz Morus i Campanella, Sociologia Augusta Comte'a), далі з Авіустом Скерлем, провідником робітницького товариства „Gwiazda“. Пробуваючи два тижні у Львові Ст. Барабаш бував у робітницьких польських товариствах „Gwiazda“ і „Ognisko“ (товариство друкарів), але ані книжок привезених із за границі, ані листів адресованих до деяких руських студентів не віддав. Тимчасом львівська поліція, стрівожена звісткою „Czasu“ про розширену в східній Галичині соціалістичну пропаганду та звістками львівських польських газет про московських аґентів, які буцім то їздять по краю (тоді йшла війна між Росією й Турцією, і галицькі Поляки бояли ся, щоб російська армія йдучи поуз галицької границі по дорозі не захопила й Галичину, або бодай не викликала тут „гайдамаччини“), пильнувала кожного приїзжого і від першої хвилі мала на оці й Барабаша, і скоро тільки він почав готувити ся до від'їзду, зробила у нього ревізію, забрала книжки й листи і арештувала його. На поліції він признав ся, що не називаєть ся Ст. Барабаш, але Михайло Котурніцький, родом із Варшави, був довший час у Швайцарії, але за той час під чужими пашпортами кілька разів їздив до Росії. Признав також, що він з переконання соціаліст і займає ся соціалістичною пропагандою, але лише в Росії, не в Галичині.

Далі признав, що бажав також і серед львівської академічної молодіжи ширити книги та часописи соціалістичного змісту. Знайдені при нім листи Драгоманова одержав буцім то не від нього самого, бо його не знає особисто, а від якогось знайомого в Женеві, і не безпосередно для адресатів-Русинів, із яких не знає нікого, а для якоїсь третьої особи, якої не хотів назвати. Се толковане було неправдиве; при Котурніцкім знайдено рекомендаційний лист Драгоманова, в яким сей говорить про віддавця: „Сей лист вручить Вам чоловік, якого тутешні мої приятелі вважають певним. Він належить до кружка російських соціалістів, а родом Поляк, вихований на російським письменстві й російській літературі“. Переходячи до плянів Котурніцкого Драгоманов писав там далі: „Тільки тепер разом з иньшими він забирає ся заводити те саме й-між Поляками, яким прийдець ся зачепити також за Галичину і тут розпочати роботу. Тим то вони й нас доторкають ся ближше; я тут сказав і йому й иньшим, що поперед усього, коли вони поставлять соціальне питанє перед Поляками, треба буде покласти й той принцип: польський соціалізм у Польщі, руський на Руси, щоб ні в кого не було й тіни сумніву, немов би вони хотіли поновити Польшу з р. 1772, хоч би й соціалістичну“.*)

В листах Драгоманова знайдених при Котурніцкім а призначених для декого з руських студентів університету (в першій лінії для Ів. Мандичевського та М. Павлика), звичаєм російських конспіраторів були повиписувані не лише численні назви знайомих, але говорило ся також про різні пляни й надії Драгоманова, що були в сьмішній диспропорції до сил і здібностей адресатів та до тої роботи, яку вони повинні були робити на разі й поперед усього. І так автор отсих рядків мав їхати по щось до Сигота, познайомити ся там з гімназіальною молодіжю, відтам до Мункача, а як би можна, то й до Унів-вару; остерігано його при тім, щоб їхав обережно, не мав при собі нічого такого, що могло-б скомпромітувати, і щоб старав ся приєднувати молодіж. Ні перед тим, ні по тім між Драгомановим і мною не було згадки про таку місію, до якої я зрештою тоді, не обзнайомлений ані з політикою ані з історією ані з економією, молодий слухач клясичної філльоїї, був зовсім нездібний. Іван Мандичевський мав їхати до Києва направити

*) Цитую з акту оскарження, перекладаючи з польського перекладу.

якесь лихо, якого нарobili Кияни. Сей мав бачити ся з тим, той писати до иньшого, між львівськими й віденьськими „приятелями“ мав удержувати ся тіснійший ніж доси звязок і т. и. Сього тільки й треба було поліції. Почали ся домашні ревізії, спершу у тих львівських Русинів, які були згадані в листах Драгоманова, а далі на підставі знайдених у них хоч би й найневиннійших листів, нотаток або видобутих від них зізнань у всіх їх знайомих, де вони бували, в бюрах, де служили. Се давало матеріял до нових пошукувань і арештів. Перших арештовано Мандичевського, мене, Павлика, теольота Заячківського, далі Леоніда Заклинського, Ів. Белея. Побігли телеграми до Відня. Тут арештовано Богу духа винного Барабаша, що дав був Котурніцкому свій пашпорт для їзди в Росію, і ще одного Поляка Березінського. Далі по доконаню численних ревізій у Січи й її членів арештовано Січовиків Остапа й Сельського і привезено (в кайданах!) до Львова.

Тут арештовано ще Лімановського. Ревізії були в Просьвіті, Акад. Кружку і Дружнім Лихварі, два чи три рази в гр. кат. духовній семінарії і в кільканацятдох студентів Русинів. На провівції були ревізії, скільки знаю, у родичів та свояків арештованих, надто у ріжних людий, що назву пок. Вол. Навроцкого, якому виточено було дісциплінарне слідство, у адвоката дра Бучинського в Станіславові, о. Рошкевича в Лолині, о. Льва Шанковського в Дулібах, о. Маркевича в Єзуполі, посла Антоневича в Перемишлі, у Льва Василевича нар. учителя в Сапогові, якого за найневиннійшу переписку зо мною прогнано зі служби, і т. д. Числячи за сьвіжої памяти я начислив був звісних мені ревізій зо 50. По галицькій Руси пішов пострах, якого доси не бувало; тільки москвофіли тріумфували і майже пальцями вказували поліції, куди йти і чого шукати. Навіть польські газети, неприхильні руським соціалістам, говорили з обридженєм про ту шпіонську службу львівських москвофілів, а „Dziennik Polski“ (ч. 165) зазначував, що вони дньом наперед знають про кожду нову ревізію й кожде нове арештованє. Матеріялу ніби то доказового нагромаджено на добрий віз; арештованим прийшло ся сидіти й ждати, поки слідчий суддя, один із найглупійших і найлінівійших урядників львівського суду, Кріґсайзен, не розбереть ся в тім матеріялі. Додайте, що він не вмів читати по руськи, і всі листи та нотатки мусів перекладати для нього запрясглий товмач Васілевский, Поляк, якому саме читанє руського письма робило не малі трудности.

Правда, судові власти вже з найповерховнішого огляду зібраного матеріалу могли переконати ся, що ніякої фактичної вини за увязненими не було. Декого з увязнених, особливо всіх Поляків крім Котурніцького випущено по 1—2 місяцях; деяких Русинів, зовсім непричасних до Драгоманова, випущено троха пізнійше. Нарешті скінчило ся слідство, дня 10 жовтня прокуратор виготовив акт оскарження, де головним доказовим матеріалом були листи Драгоманова, а головним злочинном соціалістичні переконання та „niedozwolone stosunki“ з тимже Драгомановим. Випущений ще перед тим на вільну стопу Ів. Мандичевський через свого адвоката дра Попела протестував против акту оскарження до висшого—суду. Висхий суд зажадав усього матеріалу добутого слідством, а ми не випущені на вільну стопу сиділи далі в вязниці. В кінці висхий суд відкинув зажалене Мандичевського; тоді випущено на вільну стопу й Павлика, лишились у арешті лише Котурніцький, я і Терлецький, сей остатній не вважаючи на те, що його хвороба в тюрмі страшно погіршилась; він у казні мав нераз 2—3 епілептичні напади на день. Яка була причина тої нелюдської жорстокости держати хорого чоловіка ще три зайві місяці в арешті, сього ніхто мабуть не зміркує.

Нарешті в половині січня 1878 р. відбула ся наша розправа. Акт оскарження починав ся монументальними в своїй апіорности словами: „Wiadomą jest rzeczą, że istnieje propaganda w celach socialistycznych, która szerząc zasady swe w szerokich kołach społeczeństwa, a nie będąc tolerowaną przez rządu, drogami tajnemi, a przedewszystkiem przez zawiązywanie tajnych stowarzyszeń zwolenników dla swych zasad jednać usiłuje. Wedle oznajmienia władz politycznych, wedle treści korespondencyi przytrzymanych u osób podejrzanych o krzewienie zasad socialistycznych zajmuje Michał Petrowicz Dragomanow, były profesor uniwersytetu kijowskiego, obecnie w Genewie przebywający, naczelne stanowisko w zagranicznym stowarzyszeniu socialistów, którego czynność obejmuje ludność małoską od Dniepru aż po za Karpaty do Węgier; on też jest głównym i jedynym pośrednikiem między ruskimi socyalistami w Ukrainie, a podobnemi w zawiązku będącymi żywiołami ludności ruskiej w Galicyi.“

Тай годі! Ані слова теоретичного ані історичного мотивованя більше. Не знати, що було більше подивляти в тім засновку: чи льоїчну сьмілість, з якою автор сього акту приняв

як „wiadome“ те, що властиво повинен би був доказати, тобто існуванє тайного соціалістичного товариства українсько-руського з Драгомановим на чолі, чи його бездонну ігноранцію в справах соціалізму та й те його твердженє, що соціалізм, не толерований урядами, мусить ширити ся при помочи тайних товариств, висловленє десять лїт по смерти Ляссала, пять лїт по легальній соціалістичній агітації Обєрвіндєра в Австрії, в хвилі, коли Бебель і Лібкнехт давно засїдали в нїмецькїм парламентї, а новї вибори завели туди 8 соціалдемократів, коли нїмецька соціална демократія числила вже десятки своїх органів, що легально розходили ся нє лише в Нїмеччинї, але і в Австрії. Що до Терлецького читаємо в тїм актї дословно ось що: Ostar Terlecki w przesłuchaniu sądowem oświadczył, że jest z przekonania zwolennikiem idei socialistycznej, że zna osobiście Dragomanowa, koresponduje z nim jedynie w sprawach literatury małoruskiej, a co do teoryi socializmu, że zajmuje się tylko propagandą socialistyczną w literaturze, że dotąd pisywał w tej kwestyi, jednak nic jeszcze nie drukował. Terlecki podaje, że wydał we Wiedniu przez niejakiego Kistkę napisane broszury treści czysto socialistycznej: a) Parowa maszyna, b) Pro bidnost', c) Prawda, d) Prawdywe słowo chliboroba do swoich zemlakiw. Za ostatnią broszurę był on przed sądem przysięgłych we Wiedniu o występек § 302 i 305 u. k. oskarżony, został jednak od oskarżenia uwolnionym. Znalezione jednak u przyjaciela jego Feliksa Sielskiego listy Dragomanowa wyświecają dostatecznie, że korespondencya ta nie teoretyczne poglądy, tylko czynną propagandę miała na celu. Przy rewizyi u Melitona Buczyńskiego w Stanisławowie znaleziony list Andrzeja N. z 10 września 1875 wyjaśnia, że Terlecki już w tym czasie znosząc się z Dragomanowem nie tylko przesiąkł zgubnemi zasadami komunistów, ale że myślał też o ich rozpowszechnieniu między ludem. W tym duchu tłumaczyć należy list niedokończony Terleckiego, list Denisa N. z daty Wiedeń 13 sierpnia 1875, list Kapitana pod datą Kijów 2 marca 1877 do Terleckiego pisany, wedle których Terlecki utrzymuje ożywione a podejrzane stosunki z zagranicą, mianowicie z Kijowem, gdzie ruch socialno-rewolucyjny do wielkich doszedł rozmiarów, Wedle treści listu Włodzimierza Nawrockiego z daty Rzeszów 2 czerwca 1876 starał się Terlecki pozyskać wspomnianego Nawrockiego dla czynnej propagandy socialistycznej. Tak tedy nadmienione tu okolicz-

ności budzą podejrzenie, że i Feliks Sielski i Ostap Terlecki są członkami tajnych stowarzyszeń socialistycznych, że z zagranicznymi towarzystwami tajnymi korespondencyę utrzymują (§ 285, 287 c. d. u. k.) i ostatni członków też do tajnego stowarzyszenia zebrać usiłował!

Oтсе й уся species facti! Ані в листах Терлецького, ані в цілій величезній у слідстві нагарбаній кореспонденції не знайшло ся ані одного виразного натяку на якесь тайне товариство — дарма! По прокураторській теорії сам принцип соціалізму значить уже товариство, а що, як висловляв ся прокуратор при розправі — тутешня власть нічого не знає про те товариство, то воно мусить бути тайним. В уяві прокуратора Київ являєть ся страшним огнищем соціально-революційного руху, так як в уяві судії Крісайзена петербурські „Отечественныя записки“ були революційним журналом, якого редакторів він велі би повісити. І хоч автор оскарження сам почував, що фактична основа оскарження круха і що властиво він оскаржує не за факти, а за „zгубне zasady“, за те, що оскаржений „myślał“, то йому се було байдуже; досить, що все се „budzi podejrzenie“! І даремно Терлецький і иньші оскаржені на розправі, признаючи ся до соціалізму, толкували легальність своїх поступків і зносин, даремно доказували, що спільність поглядів ще не значить тайного товариства, так як не творять його всі музиканти в оркестрі, хоч усі грають після однакового такту; даремно вказували на істноване легальної соціалістичної преси й агітації навіть у Австрії; даремно доказували, що Драгоманов зовсім не голова товариства, що Київ зовсім не центр революції, що пропаганда соціалістичних ідей, а суппонована прокуратором „szupna propaganda“ зовсім не те саме, що соціалістичні ідеї ширити вільно і т. и. Трибунал, зложений з одного кар'єриста і трьох духових інвалідів, станув на становищі прокураторської інтродукції і признав усіх оскаржених винуватими та позасуджував їх на карі — самі собою невеликі (найвишша кара Котурницького була 3 місяці), та для деяких молодих людей задля їх цівільних наслідків фатальні. Найменше значіня мали ті карі для Сельського й Мандичевського: оба були люди заможні, надто один медик а другий укінчений правник і будущий адвокат, значить, оба не дбали про урядову службу й пішли далі своєю дорогою. Вибив із колії засуд Павлика й мене: ми були студенти філософії, числили на педагогічну кар'єру, а тепер мусіли попросити ся в нею і добивати ся хліба на разі журна-

лістикою. Я, що правда, не покинув університетських студій, але трактував їх уже не як студії для хліба, а тільки шукав способів поповнити дійсно прогалини свого знання. Та найтяжше потерпів Терлецький. Він, чоловік старший (поверх 35 літ), зломаний хоробою, втративши свою посаду, при тім без ніякого способу до життя, нездібний навіть до затяжної публіцистичної роботи, а до того маючи на карку значні як на його засоби книгарські довги в Відні, знайшов ся просто в розпучливім положенню.

Може дехто здивує ся читаючи отсе оповіданє про той перший у Галичині соціалістичний процес. Юридично беручи був він цілковитою неацією духа й букви закона. Але зрозуміти його можна лише на тлі тогочасних політичних відносин Австрії й становища Галичини. Централістичне, псевдо-ліберальне міністерство Ауерсперга, тяжко скомпромітоване корупційними процесами Офенгайма та тзв. „Хабруса“, доживало свого часу. Заносило ся на зміну системи в Австрії. Чеські посли все ще держались абстиненції і не хотіли йти до віденського парламенту, та вже особистий приятель цісаря гр. Тааффе вів з ними таємні переговори, за яку ціну вони готові-б були вернути до парламенту. Поляки також недавно з опозиції перейшли були на урядову сторону за ціну покликання одного з їх менерів до міністерства. Першим таким міністром „без теки“ став Земялковский. Галицьким верховодам треба було якого будь способу, аби зміцнити свої впливи в Австрії і свою власть у Галичині. Кожде народнє зібранє у Львові, всякий хоч і як невинний обяв незалежної думки представлявано як страшну конспірацію і ніколи не занедбувано вказати центральному правительству, що властиво лише польська шляхта в Галичині являєть ся елементом вповні надійним і здібним до піддержуваня основ держави. Почало ся горячкове шуканє конспіраторів; недавнє польське *liberum conspigo* знайшло собі противвагу в *liberum denuntio* польської консервативної преси. Тут наскочила російсько-турецька війна. Російські війська йшли по щри австрійську границу, а деякі военні знадоби вожено також галицькими залізницями до Румунії. Між польськими панами в східній Галичині пішла чутка, що руські селяни тільки й ждуть приходу російського війська, щоб кинути ся на двори. Переляк був загальний; панська преса домагала ся мобілізації війська й обсадження границі, день у день доносила про російських агентів, що буцім то об'їжджають руські села; жандармерія по

провінції була в руху, арештуючи кожного підозреного чужинця. Так був арештований російський історик Іловайський і німецький подорожник Остен-Сакен. Та надії на австрійську мобілізацію не сповняли ся і Dziennik Polski д. 9 червня вів східногалицьких дідичів, „rozbowionych opieki wobec gospodarowania Moskali“, щоб подумали про способи охорони й організували ся. Сього було досить для станьчиків, і ось дня 17 липня, того самого дня, коли у Львові почались арештованя соціалістів, краківський „Czas“ затрубив на алярм, що вся східня Галичина перенята соціалістичною пропагандою, проти якої польське обивательство повинно творити комітети безічності. Намісник граф Альфред Потоцький як стій вирушив у східну Галичину об'їздити повіти, щоб переконати ся про стан краю. Арешти й ревізії серед Русинів від разу показали консерватистам, против кого звернути вістрє. Шляхтич А. Созанський із Старого Кобла коло Самбора в меморіалі висланім до львівського суду домагав ся, щоб увязнених Русинів як найшвидше повішати. Та консерватисти вміли ліпше використати сей сам собою маловажний епізод. Зроблено так, щоб ревізій по домах Русинів було як найбільше, щоб книжок та паперів у них забрати як найбільше, і щоб у центральній власті а ще більше в цісарськїм бур'їу викликати вражїне, що вся галицька Русь підточена соціалізмом, що всяке розширене прав руського народа, руського селянства грозить небезпекою державі, церкві, власности, і що одинокою опорою тих сьвятощів є польська шляхта. Ось чому арештованих треба було позасуджувати, ось для чого треба було скомпонувати велике тайне товариство з Драгомановим на чолї, з центрами в Києві, Львові, Відні та Женеві, товариство, про яке ані перед тим ані по тім ніхто не чув нічого. Самі Поляки, майстри в конспіраціях та заговорах, сьміяли ся з того концепту, хоча приймали його на віру слів прокуратора. „Pan Dragomanow — писав Dziennik Polski по процесі в ч. 23 з р. 1878 — jest na polu spiskowania prostym dyletantem. Procesy lwowskie wykazały, że w jego robocie niema ani krzty planu i konsekwencyi, że dzisiaj nie wie, co jutro napisze, że jutro odwoła to co dziś napisał“.

Розумієть ся, Драгоманов ніколи не мав претенсії дорівнювати польським конспіраторам. Цікаво, що польська часопись не знаходила досить „słów potępienia niesumiennosci genewskiego sportsmena socializmu“, а не пробувала застановити ся над ролею, яку в цілїм тім процесі відіграв польський конспі-

ратор М. Котурніцький. Ся роля вже тоді була декому неясна. Які були відносини між Котурніцьким і Драгомановим, я не знаю; пізнійше в своїх листах до мене Драгоманов про Котурніцького ніколи не згадував. А Котурніцький відсидівши 3 місяці, на які був засуджений у Львові, був видалений із границь Австрії з заборорою вертати сюди коли будь назад. Та про те вже 1879 р. ми бачили його у Львові, де в ту пору бачив його й комісар поліції, той сам, що арештував його в 1877 р., та про те сим разом його не арештовано. Пізнійше він приїжджав іще кілька разів до Львова, де в 1884 р. видав навіть під псевдонімом „Michałko“ окремою брошурою кілька віршів українською мовою і латинкою, нав'язаних горячими й дружніми розмовами з одеськими українофілами. На що потрібна була йому ся брошура і куди поділось її видане, яке мабуть зовсім не було пущене в продаж, сього я не знаю. В р. 1885 чи 1886 Котурніцький уже під новою назвою Boczkowski виступає в варшавськїм Głosie з просторою статьею про польсько-руську кольонію Адамполь, положену недалеко Скутарі на березі Малої Азії. В тім самім часі він прислав мені з Кракова свою статью „Mickiewicz i Puszkın pod pomnikiem Piotra W.“, що була друкована в Nowej Reformie і відбита окремою брошурою і де протестовано проти угодових поглядів Спасовича. Ще пізнійше я довідав ся, що Котурніцький-Борковський за порученем котрогось російського міністра дістав при якійсь залізницї посаду, яку ми назвали-б сінекурою — прочитувати газети й закреслювати в них усе, що пишуть про сю залізницю та її управу.

VI.

Вийшовши в початку марта 1878 р. з арешту по відсидженю кари (я мусів відсидіти її зараз по розправі, бо хоч мені вільно було рекурсувати, але трибунал не захотів випустити мене на вільну стопу), я застав таку ситуацію: Павлик збирав ся видавати місячну часопись „Громадський Друг“ за підмогою Драгоманова, який на се видане віддав свою часть Уваровської премії, уділеної йому за „Историческія пѣсни малор. народа.“ Я мав стати співробітником сього виданя. Прошений був і Остап, та якось не потягав. Його зрештою в ту пору не було у Львові; зараз по розправі він виїхав до своєї родини в Назірну, відки вернув аж десь у цвітню або в маю. Побут його

між рідними був важкий, нестерпний; усі надіяли ся від нього підмоги, а тепер він був найбідніший із них усіх, круглий пролетарій. Ми жили пару місяців разом: Павлик, його сестра Анна, Терлецький і я. Часто бувало так, що одного дня ми не знали, що їстимемо другого; з платою за помешкане опізнювали ся часто; та найгірше боліло нас те, що вся руська суспільність з виємком купки молодіжи уникала нас як зачумлених. Ми опинили ся в положеню банітів викинутих із суспільности, і нервово роздразнене відповідне до такого положеня знаходило вираз у нашім журналі, який нумер за нумером конфіскувала прокураторія. Остап держав ся з боку від нашої роботи. Він, о скільки знаю, був противний видаваню журналу так швидко, без доброго приготования, і ще перед моім виходом із арешту перечив ся про се з Павликом. Потім, коли журнал таки почав виходити, він обмежав ся на іронізованю над „масою енергії“, яку вкладали ми в се діло, а на просьби, щоб і він узяв часть роботи на себе, відповідав іронічно, що він „стара руїна“. Та про те видно було, що безвихідне положене дуже мучило його. Він працював над чимось у бібліотеках, але ми ніколи не дізнали ся докладно, над чим. З уриваних фраз його та з титулів книжок, із яких він робив виписки (Hartig, Genesis der Revolution in Oesterreich, Czögnig, Oesterreichs Wiedergeburt) я вирозумів, що він з порученя якогось заможного Росіянина робив компіляцію новійшої історії Галичини зі спеціальним поглядом на індемнізацію. Для кого була призначена ся робота і що стало ся з нею, не знаю.

Літом 1878 р. він зустрів ся якомсь на вулиці з В. Федоровичем, який запросив його до себе до готелю. Після сеї візиту Остап вернув значно веселійший. Федорович радив йому їхати то Відня, записати ся на права, і обіцяв допомогти його на початок грішми. Від тепер Остап чув себе ліпше, жартував, брав участь у розмовах молодіжи, що вечером сходила ся до нашої квартири на третім поверсі при ул. Кляйнівській. Та до видавництва не хотів мішати ся; між ним і Павликом був якийсь тихий антагонізм. Тільки коли Павлик пішов відсиджувати присуджений йому арешт і я сам пильнував видання остатньої части нашого орґана, що вийшла пн. „Молот, галицько-українська збірка“, я здужав намовити Остапа, щоб він написав розбір книжечки Плятера „Der Wucher in der Bukowina“. Се була одинока його праця поміщена в нашім тодішнім виданю. Повість Павлика „Пропавший чоловік“, уміщена там, зне-

охотила його зовсім до нього; в виведеній там фігурі Напуди він добачав карикатурне змальоване свого власного поступування в Відні в 1877 році; на скільки у д. Павлика справді була інтенція докорити боязливістю власне Терлецькому і на скільки він мав для сього підставу, не берусь судити.

З кінцем 1878 р. наш маленький кружок розпався. Остап виїхав до Відня, де „на старі літа“ записався знов на університет на права, хоч як не мав до них охоти; Павлик, засуджений судом присяглих на 6 місяців арешту за поміщене в „Громадськім Друзі“ оповідане „Ребенщукова Тетяна“, виїхав до Женеви, не бажаючи при своїм слабім здоровлю відсиджувати такий довгий час у тюрмі; я лишився ще у Львові, видавав „Дрібну бібліотеку“ та з початком 1880 р. був змушений виїхати на село, не маючи ніякого удержання. Мої зносини з Остапом перервалися аж до 1883 р. Він не брав участі в видаванні 1881—1882 р. мною й Белеєм часописи „Сьвіт“. Тільки в 1882 р. умістив пару дописей про боротьбу австрійських партій у женеvському „Вольнім Слові“ в пору, коли його редагував Драгоманов.

В осени 1883 р. повсталала думка серед львівської академічної молодіжи видати повний збірник писань пок. В. Навроцького. Мене вибрано редактором того видання. Я зібрав і впорядкував перший том і порадив комітетови обернути ся до Остапа з просьбою, щоб він написав житєпис свого покійного приятеля. На вистилізуваний мною лист відповів Остап листом із 31 жовтня 1883.

„Звістка, що завязав ся комітет для видання писань Навроцького — писав він — утішила мене. Робота це дуже розумна і пожиточна. Жаль тільки великий, щосьте рішили убрати його в етимольогічні шори. Бідний він!

„Що до питання, в якій газеті російській була печатана якась стаття Навроцького, то пригадую собі, що одна стаття його про розправу Тарновського „Росусе“ напечатана була в Київській Телеграфі з 1875 чи 1876 року. Цю статтю може би не завадило дістати. Окрім того писав він також в тих самих роках звичайні політичні кореспонденції до Одеського Вістника, але це певно будуть кореспонденції менчої ваги, писані лиш для зарібку. Про них може і не конче старати ся, тим більше, що він не підписував ся своїм іменем і тепер би їх тяжко було відшукати.

„Тепер скажу пару слів про рішення комітету, щоби я написав біографію небіжчика. Я справді часу майже зовсім не маю. Подивіть ся лиш, як я живу. Від 6—12 рано учу ся цивільне право, від 4—6 і від 7—10 цивільну процедуру, отже менче більше 10—11 годин на днину. Кваплю ся з ученем раз для того, що хочу спекати ся раз шкільної кованини, а потому для того, що ледви до нового року маю за що жити. А що потому буде, das wissen die Götter. Кожда година отже, котру відриваю від кована, відсуває на непевний час мої іспити. А іспити для мене питане животне. Але з любови для Навроцького, котрий був один із найлюбіщих мені людей, я хочу приймати ся за написане его біографії. Мушу однак признати ся, що матеріялів до такої праці у мене нема. Що-м мав із кореспонденцій его про ті часи, колисьмо з собою жили, то попропадало при всіляких ревізіях і колотнечах 70-их років. Правда, що я память маю добру і дуже багато памятаю і знаю з тих часів, розуміє ся, лише з того що тичить ся Навроцького яко публичного діятеля. Приватних його стосунків я знаю дуже мало і то лиш о скілько вони мали звязь з громадським житєм. Це би, розуміть ся, вистарчило для написаня того, що я зачав сего року писати і що-м читав у „Січн“.*) Це мав би бути образок з життя галицької молодіжи другої половини 60-их років, написаний в формі на половину белетристичній (вибачте, що-м цев роботов вікрав ся в Ваш спеціальний фах!). Але для написаня документальної біографії цього за мало. Для того просив бим Вас, коли і далі тримати ся мете тої гадки, щоби я писав житєпись, щобиьсте були ласкаві і мені прислали его кореспонденцію та пнчі матеріяли, котрі кидають свѣтло на его особу, его становище в руху молодіжи і на розвиток его пере-

*) Остап згадує тут про незвісну мені працю, про яку писав мені в листі з 18 цвѣтня 1883 ось що: „Яко куріозум подам до Вашої відомости, що я зачав писати — (höret und staunet!) — повість із життя галицької молодіжи з другої половини 60 их років, у котрім я сам брав дуже живу участь, особливо в громадах. Але написав-м лише 6 глав і урвав-см, бо тра параграфи кувати, бодай би вони без носа ходили.“ Від деяких Січовиків, що в ту пору переїздом із Відня були у Львові, я чув, що Остап читав ту свою — не то повість, не то мемуар у Січн і річ дуже подобала ся. В паперах, що лишили ся по його смерги, нема ані сліду тої праці. Можливо, що дещо з неї лежить у Відні між паперами „Січн“. Чи не відшукав би хто того уривка, який певно варт би був опублікованя хоч би тільки як свѣдоцтво учасника подій того цікавого часу.

конань. Пришліть їх хоч би для одноразового перечитаня. Я з читанем справляю ся дуже скоро. Богато мусить мати Бучинський у Станіславові й брат посла Січинського, Андрій Січинський з Перемишля. Від них моглибисьте дістати багато матеріялу. Коли бисьте може припадком знали адресу Андрія Січинського і могли мені її прислати, то я бим сам до него удав ся. Також пришліть і те, що було напечатано в Ділі „Пам'яті найлучшого друга“ (Хто се написав? Барвінський?)

„Крім того, і на це кладу великий натиск, будьте ласкаві і напишіть, на коли менче більше мусите мати готову рукопись уже у себе ві Львові? Знаючи ясно і виразно термін, я постараю ся так собі поділити час, щоби і вовк був ситий і коза ціла, т. є, щоби і вивязати ся з милого обовязку для Навроцького і не дуже відривати ся від параграфів.

„Коли усі ці труднощі уладимо, останеть ся ще лиш одна, котра сама собою і не єсть трудність і лиш для мене має вартість — се справа авторського самолюбія. Згоджую ся на написане біографії лиш на той случай, коли комітет не буде робив в моїм тексті ніяких перемін. Ви знаєте, до кого удасте ся з предложенем і як я пишу. Коли-б однакож треба було або дещо скоротити або додати або перемінити, то щоб ті переміни не мож було робити без моєї відомости і без могого призволення. Я чоловік не дуже упертий і дам з собою говорити. Але всеж таки мушу знати, о що буде йти евентуально в перемінах, щобим потому міг зі спокійним сумлінням признати ся, що це робота моя, а не чия. Для того напишіть мені про це виразно. Що до правописи, то справді не знаю, що робити. Тут моє фонетичне сумління страшенно бунтує ся. Ах, бодай вас, ви львівські оппортуністи і компромісмахери! Та що з вами діяти! Де ні поступи ся, то все штуркнеш носом о якийсь компроміс. „Гармонія тай годі!“ На щож було видумувати фонетику, коли її тепер викидаєте з хати, як невивідного приятеля?“

Розумієть ся, комітет дав Остапови запевненє, що його праця буде надруковина в цілости, а я вислав йому весь зібраний мною рукописний матеріял, в тім числі коло 70 листів самого Навроцького і кількасот листів ріжних людей із 60-их років. Дещо зібрав і сам Остап, головно від д. Танячкевича та дра Бучинського. Розчитавши ся в тім матеріялі він задумав „представити жите й діяльність Навроцького на тлі духового розвою Галичини від 1772 р.“, як писав мені в однім листі.

Не довго гаючись він зараз забрався до праці і з початком 1884 р. я на великий мій перестрах одержав здоровий пакет рукопису, яких 8—10 аркушів друку, де оповідане доведено лише до 60-их років, значить, про Навроцького не було ще ані згадки! Не маючи нічого против такого широкого трактування справи я просив однак Остапа вважати на те, що для видання творів Навроцького невідповідна така монографія, яка по думці автора заняла би 15—20 аркушів друку, значить, була би більша від самого тому тексту Навроцького. Остап признав рацію моїм увагам, тим більше, що написане другої часті праці вимагало більшого часу. Тай так справа біографії проволікала ся цілий рік і вийшла не зовсім вдоволяючо і для нас і для Остапа. Бажаючи зберегти як найбільше матеріалу для своєї широкої праці він зупинився на тим, щоб „розірвати Навроцького“ і на передмову до його творів дати лише образ Навроцького як чоловіка, полишаючи Навроцького діяча, письменника і вченого до оброблення в звязку з загальними течіями галицько-руського розвою. Ся коротка біографія була готова аж у вересні 1884 р. Посилаючи мені рукопис Остап писав д. 1. жовтня т. р. ось що:

„Посилаю обіцяну коротку біографійку Навроцького, в котрій ограничив ем ся виразно лиш на описаню его приватного життя. Писав її дуже скоро, бо перед самим від'їздом (із села Лючі, де проводив вакації), для того прошу Вас, перечитайте уважно, поправте де треба, абим ся без потреби не виставляв на сьміх. Коли-ж не придасть ся, то викиньте її зовсім і печатайте яку инчу. Признам ся однакож, що дуже бим рад, аби хоть троха придала ся, бо може бим міг дістати за ню хоть пару крейцарів. Такий-ем тепер бідний, що навіть не знаю, як до Львова заїду. Як бисте могли мені троха грошей постарати чи за цю мазанину, чи в инчий який спосіб, то вже не знаю, чим бим Вам подякував. Ще одно. Коли писав про приватні стосунки Навроцького, все мені ся здавало, що за обширно пишу про них і що я не повинен був про все так детально говорити особливе в грошевих справах. Будьте ласкаві, розважте це добре“.

Розуміть ся, що передмову Терлецького надруковано без ніякої зміни. Хоча вона не вдоволяла вимогів повної біографії, та все таки давала стільки нового й цікавого, незвісного пізнійшому поколіню, що доси лишила ся найліпшим нарисом життєпису пок. нашого економіста. Роздобули ми й невеличкий

гонорар Остапови за його працю, та найважнійше було те, що перший, широкий її нарис, хоч не ввійшов у той том, я просив його не закидати, а викінчити, надіючись надрукувати його при иншій нагоді. Я обіцяв ся зі своїх, що правда, дуже скупих заробітків (я тоді як співробітник „Діла“ брав 45 гульд. місячно та надто заробляв 10—15 гульд. місячно кореспонденціями до польських газет у Варшаві, але се вповні вистарчало мені на жите) давати йому від часу до часу невеличкі причинки до удержання в Відні, щоб він не потребував надто квапити ся з екзаменами. Подібні запомоги він одержував, на скільки знаю, від проф. Горбачевського з Праги, від дра Сельського зі Львова таї від Січи. І ось розпочата 1883 р. з нечевля, мов через непорозуміне праця про духовий розвій Галичини робить ся від тепер центром думок і заходів Остапових, що забирає весь його вільний час, який йому лишає важка турбота за хліб насущний.

Перший нарис тої праці, на швидку написаний у р. 1883 і 1884 з метою, щоб се була передмова до творів Навроцького, доводив оповідане аж до кінця 40-их років і обіймав звиш 100 сторін великого 4-го тісного письма. Ми у Львові читали сей рукопис з великим зацікавленем, але мусіли признати ся в душі, що чим більше вчитували ся в річ, тим се зацікавлене зненшувало ся. Найострійше критикував сей нарис В. Кодовський, який не бачив у нім ані певного пляну, ані ясности, про щб власне хоче говорити автор, ані визисканя звісного, не кажучи вже про вишукуване нового матеріялу, ані відповідної історичної методи. Все се треба було делікатно передати Терлецькому, та при тім підносячи добрі боки праці, щоб не то що не знеохотити його і не вразити його хоробливого самолюбя, але ще додати йому охоти до продовжуваня праці і переробленя того, що було вже написане. Се й те я осягнув на стілько, що в р. 1885 Остап з новим запалом узяв ся до праці, який дав тепер титул „Літературні стремління галицьких Русинів від р. 1772—1872“ і яку в сій другій редакції довів до кінця 50-их років. Виринули дві причини, що гнали його до поспіху.

При кінці 1884 р. пок. Ом. Партицький заявив мені, що має намір з р. 1885-им відступити мені на власність заснований ним двотижневник „Зорю“. Надіючись на те я просив Терлецького поквалити ся з роботою, щоб у 1885 р. можна було розпочати друк. Тимчасом Партицький, за намовою д. Ва-

хнянина й інших народів, змінив своє слово і передав „Зорю“ на власність товариству ім. Шевченка. І я і Остап зі своєю роботою лишилися на леді. Яке страшне наслідком цього було його положення, показує лист його до мене з 15 січня 1885 р. „Після невдачі з Зорею я зовсім упав на душі — писав він. — Не лиш то, що замкнені нам тепер на довгий час уста, але й то, що через тоту невдачу я прийшов, як Ви догадувалися в Вашім останньому листі до мене, в незвичайно фатальне матеріальне положення. Ледви не ледви я встиг визичити кілька банок позавчора, щоби дати своїй таздині à conto її претенсії за сей місяць, а що далі буде, абсолютно не знаю і навіть мислити боюся про те. Ані вчити ся не можу нічого, ані писати, ані читати; волочуся як убитий. Вибачте одже, що в сьім листі перепутаю свої особисті справи з публичними більше, ніж як би слід. Але я виджу, що для мене віддав нема щасливого виходу із мого прикрого положення, а боючися, щобим в якій розпачливій мінуті не допустився якого нерозважного кроку і не допровадив до якої катастрофи, котру би потому не мож уже перемінити або направити, хапаюся як потапаючий бричка кожної солімки, котра би мене могла поставити хоть в яке-такое нормальне положення.

„Тота солімка, то ця моя нещасна робота. Коли вона урвеся, то все для мене урвеся. Тому то я би хотів — вибачте за тривіальне вираження — витиснути з неї хоть що небудь, аби хоть на якийсь час протягнути то, що може й не дасться протягнути. Певно, що мені би було дуже приємно, як би Січ її надрукувала, але я-бим хотів хоть який такий грейцар узяти за неї, а Січ мені цього не годна дати, бо сама капіталів не має. Коли не мож буде инакше, то й це гаразд, що рукопись пліснїти не буде. Але чи не мож би як получити видавництво так, щоб для мене вийшов який зарібок? Чи не мож би її кому продати або на конто її позичити що, або в який инчий спосіб вирвати кількадесят гільденів, аби хоть зиму перебїдувати як, бо що я в тій студени буду робити на селі? Нема там де якого доброго чоловіка, щоби мені міг позичити грошей? Ось половина місяця, а незабаром знов перший надходить. Чи вже справді для мене нема инчого ратунку, як з моста та в воду? Ратунок радикальний, але може є ще й инчий який? Ви там з своїми клопатами не маєте спокою, а ту ще й мої не дуже героїчні жалї. — Але що діяти, може де припадком найдете який спосіб, то добре, а ні, то друге добре.“

Про плян — друкувати Остапову роботу коштом Січи я знав уже перед листом Терлецького: д. 9 січня 1885 р. мені писав про се іменем Січовиків д. Куровець. Цитую тут із його листа що важнійше: „Товариство наше хоче видати своїм накладом працю Остапа Терлецького, що малаечатати ся в „Зорі“, котру Ви мали сего року видавати. Та стало ся инакше, а тепер і думки нема, аби ся праця могла в „Зорі“ або в який небудь спосіб печатати ся. Поганож було-б, аби ся робота, труд цілого року, в своїм роді монументальна робота мала йти мисам на снідане. Стануло так: на нас тяжить обовязок, сю роботу нашого товариша й приятеля печатати, тим більше, що ми й так носились з гадкою друкувати альманах. От ми й рішили ся його залишити, а взяти ся до видання сего. Видавництво се по нашій думці буде коштувати до 600 зр., а в нас на се такі средства: з каси товариства даємо 50 зр., а 120—150 обіцяємо певно зложити в протягу 3—4 місяців ратами. Се значить, ми можемо на се жертвувати 170—200 зр.; числимо на передплату 150 прим. по 1 зр. 50 кр., значить 225, разом 425; ренту хотіли б ми сплачувтти в міру розпродажі книжки“. Січовики просили мене полагодити умову з друкарнею і порадити їм, як перевести діло. При кінці д. Куровець писав: „Остап тепер дуже бідкуе, бо правду сказавши не має як жити, все йому порвалось — надії погасли, ні в перед ні в зад. Думав він, як Вам відомо, бути співробітником при „Зорі“ та тут що заробляги. — Ми йому дещо помагаємо, та наша поміч дуже нужденна, сьміх і говорити, бо прикро нам самим тут жити.*) Жаль дивити ся на сего чоловіка тепер, в яких він тут обставинах жие.“

Я вказав віденським товаричам иньший вихід із прикрого положеня. У мене був плян видавати нову часопись, якої домагав ся з одного боку Драгоманов, з другого дехто з київських Українців. Маючи власне в ту пору зайвих кількадесять гульденів зароблених у д. Федоровича, я вислав їх Остапови і обіцяв ся висилати йому й далі по 15 гульд. місячно до літніх вакацій, з тим, щоб він кінчив свою роботу, а Січовикам радив, щоб з сумою 50 гульд. (бо се була одинока реальна сума, яку вони мали) не хапали ся видавати книжку, що мала би коштувати 600 гульд., а радше вжили сі гроші на запо-

*) Про „комуністичне“ бідоване тодішніх Січовиків див. Др. Яр. Ок-ський „Спомини про Остапа Терлецького“. Літ.-Наук. Вістн. ХХ.

могу авторови. Натомість я обіцяв їм друкувати роботу в своїй часописі, а тоді Січ дешевим коштом може прийти до видання, роблячи своїм коштом відбитки. Січовики пристали на се. В лю-тім тогож року я поїхав до Київа, де силкував ся зацікавити українські гурти справою нового видавництва. Доброї волі я знайшов багато, та спроможности мало. На засноване нового видання обіцяно було на разі 400 руб. зі слабою надією на дальше. Та я таки зважив ся розпочати видане, що мало називати ся „Прапор“; воно повинно було розпочати ся ще весною 1885 р. Остап тішив ся сим почином і взяв ся перероблювати свою працю. „Лист Ваш — писав він мені 12 марта — дуже мене втішив. І я би зараз таки тої самої днини був Вам вислав рукопись, кобим не мусів переписувати її зовсім на чисто. Цю механічну і убиваючу роботу, від котрої мої нерви аж ходором ходять, я мусів узяти на себе, бо рукопись через поправки, доповнення і скорочування така замазана, що годі її так поси-лати. Переписуючи я ще раз поправляю, особливо з цензур-них зглядів. Коли Стороженка конфіскують*), а тут N. fr. Presse за історичну статю про австрійську політику 1800—1810, то щож буде з мойов работов! В інтересі газети лежить, щоб її не конфіскували, для того даю Вам повне право перемінити, що з цієї причини узнаєте за відповідне. Почавши від уступу III я перемінюю слово „шляхта“ на „феодали“, в перших двох главах перемініть Ви, як і загалом усьо, що буде треба.“ Дня 16 марта він прислав мені перших 48 сторін з увагою: „Ста-рав-ем ся затерти весь, що пахло хоть би з далека конфіска-тою. Поправте що треба в формі, лиш річи не тикайте. Най я буду такий, який-ем є.“

Тимчасом видане „Прапора“ проволікалось; дехто з львів-ських товаришів горячо противив ся новій газеті, на піддержку з иньших боків була мала надія. Д. 28 марта писав мені Остап: „Дві неділі тому вислав я Вам перших 50 сторін моєї роботи; нині міг бим вислати Вам продовжене її аж до 60-тих років, але сам не знаю, чи висилати, чи ні, і для того пишу до Вас цей лист і прошу Вас дуже, щобиьте мені конечно відповіли.

„Звісток про Вашу газету не маю від Вас жадних, ані в Ділі нічого про ню нема. За то инчих звісток маю більше, як для мого здоровья потреба. Був тут недавно проф. Волод.

*) Мова тут про конфіскату „Голки“ Стороженка, передрукованого в „Руско-українській бібліотеці“ Олесницького у Львові.

Шухевич зі Львова, котрий оповідав своєму братови, що Ви вже покинули гадку видавати газету і приступилисьте до Зорі. А вчера довідую ся з якогось листу писаного десь із села з Галичини до одного тутешного Січовика, що Ви вже зовсім нічого не мете видавати і всьо було лиш ein schöner Traum. Кілько в тім усім правди, а кілько ні? Прикро мені і болить мене дуже, що Ви мені нічого не пишете в справі, котра мене обходить не з пустої цікавості, а з зовсім инчих причин, про котрі Вам, здасть ся, не треба говорити. Довідавши ся вчера про цю для мене дуже немилу новину серед самої роботи, серед котрої я і без того завсїгди дуже роздразнений і зіртований, я аж дістав корчі і не знаю, що зо мною далі буде, як Ви і далі мете мовчати.“

Я заспокоїв Остапа як міг, хоч сам переживав тоді важкі хвили. Видаване газети було відложено на літо, та в усякім разі я запевнив його, що свого грошового зобовязаня супроти нього додержу. Він узяв ся далі до роботи. Д. 8 цвітня він прислав дальшу часть рукопису (стор. 50—148, розд. VI—VIII) з листом, у якім писав: „Не знаю, чи й це оброблене видасть ся Вам ліпшим, як перша редакція. Робив-єм щом міг, але власне для того може-м більше поцсував, як поправив. Найбільше бою ся за 50-ті роки. Як ем зачав поправляти та скорочувати, то з одної глави в 20 сторін зробило ся дві разом в 70 сторін! Хотів-єм троха докладніше говорити про ті роки і робота страшно ми розлізла ся. Сам особисто я з цієї партії моєї роботи найбільше незадоволений, і бабранина в Зорі Галицькій так мині була обридла, що я старав ся чим скорше позбути ся того періоду, від котрого можна зовсім здуріти і що тому помимо розлізлости вона все таки, видить ми ся, найгірше оброблена. Але най мене Бог боронить, аби я ще мусів її раз перерабляти. Кажу вам отверто, що в такім разі мене Кульпарків чекає. Не маєте понятя, як мені писанина обридла і з яким внутреним задоволенєм, що-м уже раз її на якийсь час позбув ся, я її нині пакую і Вам відсилаю. Не знаю властиво сказати, що мині в обробленю 50-их років не сподобало ся, але чую, що їм щось бракує, лиш не знаю що. Може випустити цитати літератури, поезію і т. д.? Конець дуже поверховний і швидко урваний, але бігме, не міг ем писати більше, так мене млоіло. Не штука то инчим історикам літератури, як от Тенови, коли писав історію англ. літератури! Там читаючи кожного автора мав окрім того, що комбінував і укладав їх в системи, періоди

і т. и., ще при кождім einen geistigen Genuss. А я бідний! В чім я мав Genuss?

„Для того вибачте, коли зле написаний той період. Я рад був як найліпше. Дещо зрештою зможу поправити пізніше, бо переходячи до 60-их років напишу в особній главі загальний погляд на весь попередній період і при тій okazji доповню, що-м тепер занехав зробити. Відраза до писаня, а особливо до поправок, доповнювань така в мене велика, що вже з цієї одної причини не можу брати ся й до поправленя Йосифінського періоду*). І видіти його не хочу і чути про нього не хочу. Peregat! Напишіть в нотці до того періоду, що реформи Йосифа в Галичині будуть предметом особньої роботи і для того лиш о стільки про них тут згадую, о скільки після моєї гадки конче потрібно.“

Тимчасом мій плян виданя „Прапора“ розбив ся. За намовою декого з львівських товаришів, особливо В. Коцовського, я зважив ся зробити ще одну пробу з народовцями і вступив до редакції Зорі в осени 1885 р., не покидаючи зрештою думки розпочати й власне видавництво. В 1886 р. я навіть опублікував проєкт місячника „Поступ“, до якого конче намовляв мене Драгоманов. Та й сим разом я не зважив ся розпочати видане; я чув себе занадто одиноким, не міг мати надії хоч би на одного співробітника, що готов би справді запрягтись до праці потрібної при видавництві, яке зрештою на певно мусіло числити на грошевий дефіцит. При тим-же й мої власні заробітки були мізерні; за редакторство „Зорі“ мені плачено 25 гульд. місячно, тай то по однім році мене відправлено навіть без виповідження. З початком 1887 р. я, недавно оженивши ся, лишив ся зовсім без зарібку і мусів шукати місяця при польській газеті, де й вибув десятилітню панщину. Ось чому й праця Терлецького лишила ся далі, ще мало не десять літ у рукописі. Вона була опублікована аж 1894 р. в Житю і Слові т. I. і II.

Уважаю конечним зупинити ся на ній троха довше, не так задля критикованя її, як радше на те, щоб на ній, як на головнім творі покійника, виказати характерні прикмети його духового складу, способу трактованя важних питань нашої ми-

*) Се була відповідь на мої уваги про початок другої редакції праці. І. Ф.

нувшини. Поперед усього треба сказати, що те, що було друковане в Житю і Слові в перших чотирьох томах, хоч має один титул і виглядає як одна праця (розділи I—XI), се властиво дві окремі праці, дуже механічно і поверхово звязані одна з одною, але написані в різних часах і серед різних обставин. Те, що було вміщене в першій річнику Житя і Слова (розд. I—VI), се частина первісної праці Остапової, але вже в третій редакції, де в чому доповнений, а декуди (мною самим, за Остаповою згодою) скорочений перед друком. Розвій галицько-руських відносин просліджено тут до 1848 р.

В дальшій рукописі другої редакції 1848 рокови присвячений був лиш один маленький розділ. Остап збув той рік легкою важною фразою, що есенціонально нового він для Руси не приніс нічого. Я збив його з сього становища, подіктованого незнанем матеріялів, тою простою увагою, що той рік приніс руському селянству свободу, а руській інтелігенції зглядну вільність слова, зібрань, товариств — річи есенціональні й зовсім нові в руській історії. І ось Остап узяв ся студіювати друковані й рукописні матеріяли до історії 1848 року, достарчені або вказані йому мною. Так повстав розд. VII його праці, поміщений у трьох книжках Ж. і Сл. (т. III, стор. 99—110, 274—285 і 430—451). Оповідане бурливих львівських подій доведено тут до половини цвітня, то-б то до патенту, яким знесено панщину. Наткнувши ся на тему знесеня панщини Остап за моєю захоотою взяв ся обробити її основно, використовуючи тзв. теку Країньского в бібл. Оссолінських, то-б то збірку документів про панщину та про заходи польської шляхти коло її знесеня в рр. 1841—46. Та сього не досить. Почуваючи поверховість свого освітленя панщинної справи в XVIII в. й пізнійше до р. 1840 у попередніх розділах своєї праці Остап вернув ся ще раз до сеї теми. Тут йому стала в пригоді важна книга Грінберга „Die Bauernbefreiung und die Auflösung des gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisses in Böhmen, Mähren und Schlesien. Leipzig 1894“, яка дала йому можливість критично глянути й на галицькі відносини. Так само міг він тепер покористувати ся деякими важними рукописними матеріялами, які я вказав йому (мемуари Богданського в бібл. Оссол.) або сам повіднаходив (Інструкція Ценілевича, агітаційна поема Попеля і т. и.). Так повстала остатня, найважнійша часть його праці (розділи VIII—XI) в Житю і Слові, передрукована також окремою книжкою пн. „Історія панщини в Галичині й її зне-

сене", часть перша. На жаль, ся історія доведена лише до 1846 року. Житє і Слово по двох роках істнованя упало, тай заробкові обставини не позволили Остапови засісти ще раз до праці. Правда, дещо виписок до змалюваня панщинної справи в 1846 р. він мав, але відчуваючи, що їх булoб за мало, опустил руки. Кінцева-ж частина його первісної праці, де були змалювані „літературні стремління“ руської інтелігенції в часи реакції 50-их років, так і лишила ся доси не опублікована. Ми подбаємо про те, щоб вона хоч тепер побачила сьвіт божий.

В Остаповій праці, такій як вона надрукована в Житю і Слові, бачимо отже велику нерівномірність. Одна гл. VII займає майже стільки місця, що всі шість попередніх, а чотири остатні глави можна було без ніякої шкоди для цілости і без ніякої зміни тексту відірвати і видати окремо. Вина сеї нерівномірности між тим, що було в Ж. і Сл. 1894, а тим, що було в 1895, спадає головнo на мене — і я не соромлю ся сього, бо думаю, що власне та друга часть, гл. VII—XI найліпше й найціннійше з усього, що лишило ся нам у письменській спадщині Терлецького. Що правда, головна її вага й заслуга лежить у богатстві нового й невизисканого доси матеріялу; опанувати той матеріял, доглянути за писаними меморіялами, патентами та скаргами боротьбу суспільних, політичних та національних сил і вживати матеріялів для змалюваня тих сил і тої боротьби Остап не зумів. Матеріял усе запановував над ним, а там де він силкував ся дати його аналізу, він давав лише арґументи pro або contra, замість історичного малюнка — юридичну дебатy.

Друкуючи перші розділи Остапової праці в Житю і Слові я на кождім кроці дивував ся, як мало автор по таких довголітніх приготованях вникнув у суть явищ, як мало прим. конкретного та ясного він подав не то вже про дух Йосифових реформ, але навіть про їх розвій та обсяг, як мало він знав відповідну літературу, як мало почував недовстачі свого матеріялу та архівних дослідів, як мало зумів витягнути хоч би з многоважного рукопису Оссол. 525 і в загалі як мало було в нього того історичного нюху, що за кождим явищем уміє відгадати його мотиви, вміє віднайти матеріял для так їх виясненя. Тепер я бачу, що все те були хиби не його методи й наукового підготованя, як радше вродженого складу його думаня. Він був, так сказати, вроджений ідеаліст. Ідея, думка, льогічна конструкція, се була головна річ у кождій його науковій чи публіцистичній праці. Вона пов-

ставала в тій таємній глибині його темпераменту, на межі свідомого й несвідомого, де повстають усякі поетичні твори зі сплаву конкретних вражень, неясних споминів, під горячим подихом глибоких та неясних симпатій і антипатій. Раз виринувши в його душі ся конструкція робила ся центром його думаня; всякий новий погляд чи новий матеріал він роздивляв не відповідно до його релятивної історичної вартости, а відповідно до того, чи він підпірав, чи захитував його будову. І коли ново знайдений факт не підходив під його конструкцію, він або відмовляв йому значіння, або силкував ся обернути його таким боком, щоб він саяк чи так „надав ся“ йому. Звідси й виходило, що в його історичній праці не самі факти, їх хронологічна черга та генетичний звязок, а виклад їх значіння та критика їх мотивів і принципів стояли на першому місці. З сього погляду Терлецький був учеником німецьких істориків субективістів в роді Роттека, Гервінуса й Шерра, що писали історію не для додження історичної правди, а для проповіді демократичних, ліберальних чи республіканських доктрін.

Для Остапа сей склад його ума був великою мукою. Взяти ся до якоїсь нової роботи було йому дуже трудно, бо сотворене апріорної конструкції абсорбувало всі його сили, а пізнійша робота над збиранем і групуванем матеріалу була вічною тривою, щоб не приходилось перероблювати те, що вже раз зложило ся в голові, вічною боротьбою з матеріалом, щоб убгати його в проготовані рами. Відси його нехить до перерібок і нездібність основно поправити працю, якої хибив він сам бачив або хоч відчував. Відси й по викінченю й надрукованю праці в його душі вічна непевність, чи таке або иньше з його міркувань остойть ся, вічна тривога, щоб хто не винайшов які нові матеріали, що перевернули би його будову. От тим то хоча він три рази перероблював свою працю, вона все таки в основі зістала ся така самісінька, як була зразу. Раз сконструувавши свою ідейну будову, він міг одно викинути, иньше вставити, але образ про те не зміняв ся. Характерна з сього погляду редакційна нота, яку він подав на початку своєї праці: „Праця ся написана ще перед 8 роками. Від того часу у нас і за границею повиходило декілька цінних праць, що доторкають ся з ріжних боків тої самої теми, та автор отсеї праці не міг достаточо узгляднити їх здобутків, хоч, звісно, вони не були-б богато вплинули на зміну його остаточних виводів“ (Ж. і Сл. I, 207). Не минув рік, а вже сам Остап найліпше

показав нестійність тої застороги; узброєний новими фактами й матеріалами він вернув у другій частині своєї праці назад до тем, які полегко збув у першій, і показав, що під впливом тих нових матеріалів його висновки можуть і мусять значно змінити ся.

Але сі хибні праці Терлецького, хоч і які важні в очах історика, рівноважили ся в значній частині, особливо в очах молодіжи, добрими її прикметами. Молодіж бачила тут першу пробу суцільного змалювання столітнього розвитку галицької Русі, пробу вчинену чоловіком новочасним, з європейською освітою, переведену не з тісного конфесійного та церковного становища, як у Гарасевича та Малиновського (не говорячи вже про незугарність їх праць з чисто формального боку), і не з тісного язиково-національного становища, як у Головацького та Огоновського, а з далеко ширшим, соціально-економічним підкладом, з пильною увагою на економічні та духові інтереси народньої маси і з ненастанним підкреслюванем коначности тісного контакту інтелігенції з простим народом. Той партійний, публіцистичний характер просьвічував із кожної сторінки Остапової праці; зайвий для історика він був принадний і симпатичний для тої, особливо молоді громади, що привикла вважати Остапа своїм проводирем, проповідником великих і незбутих обовязків кожного інтелігента супроти робучого люду. Отсе почуте було головним критерієм, який він прикладав до всіх явищ, усе одно, суспільних, літературних чи наукових. Чи докоряючи галицькій інтелігенції, що вона замість радикально поправити економічне й соціяльне положенє народа кормить його палїятивними законами в роді зак. про лихву та про пянство (Молот, стор. 133—134); чи кепкуючи з Ангеловича, що писав по польськи, по німецьки й по французьки, лише не по руськи; чи підносячи заслуги „руської трійці“, всюди Остап уживав більш етичного, ніж історичного критерія. Неприятель опортунізму та компромісів у приватному й публичному житю він остро осуджував усякі компроміси і в минувшині, особливо компроміси — як йому здавало ся — зі своїм сумлінням. Коли я раз у дискусії запитав його, чи не занадто остро осудив він заходи польських конспіраторів 30-их років, він відповів мені:

— Коли-ж бо я в них не бачу щирости!

В Остаповій праці бачила молодіж надто першу пробу праці робленої в душі новочасної історіографії, без сухого накопичування документів і без календарного нанизаня шабльоно-

вих біографій, як у літературі Огоновського. Тут у-перше на галицькій ґрунті появило ся щось таке, що хоч з далека нагадувало Тенові характеристики (прим. характеристика Зубрицького в недрукованій доси часті праці), або Брандесові Hauptströmungen (здасть ся, що ся книжка була головним літературним взірцем Терлецького і навіть навіяла йому неfortunний титул його праці). В очах тої молодіжи, так як у очах молодого тоді Січовика Куровця, се була праця монументальна. І не треба забувати, що вона прим. у порівнянню з „історичним вступом“ Огоновського до його новійшої руської літератури (т. II. стор. 1—186) навіть з погляду на чисто формальне оброблене і на багатство нових даних та сьвіжих думок стоїть безмірно висше.

VII.

Я не буду розповідати про дальші роки життя Остапового від 1895, про час його судової та адвокатської практики, про його хвиливі матрімоніяльні надії й розчарованя, про його пляни обісти адвокатом у Заболотові. Все те справи приватні тай я не маю для них ніякого матеріялу. Не маю матеріялу також для схарактеризованя його відносин до радикальної аґітації й її органів, у яких він не брав ніякої участі, ані до молодших генерацій львівської молодіжи, яка дивила ся на нього з великою повагою й пошаною як на одного з піонерів європеїства на галицько-руським ґрунті. Я хотів би на закінчене отсього нарису сказати ще дещо до характеристики сього незвичайного чоловіка.

Остап Терлецький — се була натура високо чесна і щира, глибоко пронята почутем своєї людської гідности, та при тім новна симпатії для всіх слабих, покривджених та гноблених людей.

Для характеристики його чесности й совісности в грошевих справах досить буде навести ось який факт. Деся у половині 70-их років, перед Остаповим арештованем, був у Відні молодий військовий лікар Павлюх, колишній Січовик і приятель Терлецького. Він одержав якийсь спадок, значну як на Русина суму 20.000 гульд., які держав при собі. Та ось одного разу — так оповідав про се сам Терлецький — Павлюх прийшов до нього з заклопотаним видом і попросив його переховати якийсь час ті гроші у себе, додаючи, що має намір віддати їх на українські публичні ціли, а його сім'я противить ся тому, так

що він боїть ся, щоб у нього не викрали їх. З тими словами він перед Остаповими очима вложив 20 тисячкових банкнотів у коверту, запечатав її й передав без свідків Остапови, який і сховав їх у свою скриньку. Павлюх пішов, і кілька неділь не показував ся, аж випадково в газети Остап довідав ся, що його приятель збожеволів і був відставлений до шпиталю. Його божевільство в острої форми перейшло в стан тихого ідіотства, в якому Павлюх незабаром і вмер. За грішми ніхто не допитував ся, бо ніяка родина й не думала стежити за ними, а Павлюхів страх перед обікраденем був лише об'явом його душевної слабости. Та про те Остап, хоч мав устну заяву хорого, що гроші призначені на публичну ціль, зголосив ся з ними до суду. Там урядники аж зачудували ся незвичайній сумлінности Терлецького і в очи говорили йому: „Hätten Sie das Geld behalten, so hätte kein Hahn danach gekräht“. Розумієть ся, що гроші пішли на Павлюхову сім'ю, а декларацію хорого що до її призначеня на публичну ціль полишено без уваги.

Не менше характерний отсей епізод, із якого до моєї відомости дійшов, так сказати, лише кінчик. Я вже згадував про підмогу, якої дізнавав Остап у добрих і в злих часах від Вол. Федоровича. Та ось у початку 1884 р. між ними зайшло якесь непорозуміне. В листі з 14 цвітня т. р. Остап між иньшим писав мені коротко: „Ясновельножний сердитий на мене, то я звернув йому гроші. Таким способом остав і вовк ситий і коза ціла“. Значить, щоб усунути всяку тїнь своєї залежности і запевнити собі повну свободу особистости супроти свого доброчинця, Остап ані на хвилию не завагав ся в пору найтяжшого бідованя відіслати йому назад гроші, на яких доси може найбільше висіла його надія — скінчити університет і не вмерти з голоду на віденьським бруку. Додам, що се непорозуміне було зовсім неглибоке і по якимось часі вирівняло ся; бодай із остатнього часу, з 1901 року маємо між Остаповими паперами два листи Федоровича, нав'язані щирою прихильністю до Остапа, а в тих листах говорить ся про якусь працю (переклад якогось рукопису), що зробив Остап для Федоровича і за яку сей посилав йому 200 гульд. гонорара.

Свої потреби й бажаня Остап привик обмежувати до minimum і то до так малого minimum, що декому моглоб се видатись неправдоподібним. До того привчила його тяжка нужда, яку він переходив довгі роки, та не відучили його від сього й остатні

роки, коли він фінансово станув с'як-так на ноги. У нього ніколи не було зайвого гроша на який будь люксусовий видаток, бо він, якого так часто в життю його найблизші лишали без помочи, сам дбав про них до остатньої хвилини. Більшу часть своїх заробітків він повертав на удержане двох своїх сестринців у гімназії, а коли з того, що йому лишало ся, здужав ошадити який крайцар, то позволяв собі на одинокий люксус — купити яку нову цікаву книжку, тай то на те, щоб по прочитантю післати її своїм своякам. Чоловік безмежно безпретенсіональний, він мабуть ніколи й не подумав про те, що у нього є якісь заслуги, є талант (він був дуже добрий правник, особливо в цивільнім фаху) і що він міг би пняти ся кудись висше. Він лишав ся на скромнім становищі адвокатського конціпієнта, доповнюючи скупий заробіток канцелярійний ще скупішим заробітком із такої механічної праці, як перекладане руської Хроніки Наук. Тов. ім. Шевченка на німецьку мову. Наляганя проф. Грушевського й мої, щоб узяв ся до наукової праці, кінчив історію панщини або хоч писав рецензії нових книг близьких до простудіованої ним теми не мали ніякого успіха. Він сумно хитав головою, инколи всьміхав ся іронічно та все відповідав, що не має коли або що йому годі. Нарешті він узяв ся був зробити розбір книжки Бр. Лозіньского про Голуховского, але продержавши книжку у себе пів року звернув її назад, не починавши рецензії.

Можливо, що я сам, без моєї волі й наміру причинив ся до знеохоченя його. Бачучи, як він з великим зацікавленєм читав драми Карпенка-Карого, я попросив його написати літературну характеристику нашого талановитого драматурга. Остап згодив ся і ми кілька разів обговорювали з ним ріжні деталі праці. Я раз у раз повторяв з натиском, що нам для Л. Н. Вістника потрібна студія про Карпенка-Карого як письменника і про його драми як літературні твори. Остап згоджував ся, обіцював, і нарешті по кількох місяцях приніс мені простору працю: „Українське село в драмах Карпенка Карого.“ Статя була зложена переважно з виписок із драм, про автора ані слова, а при оцінці драм виходило таке, що найслабші, які надавали ся до арґументації Терлецького, виходили найліпшими, а найліпші, що не підходили під його ідейну рамку, признавали ся якоюсь зайвиною. А на кінці висновок: — ось який образ укр. села дає нам Карпенко-Карий у своїх драмах; а на скілько сей образ відповідає живій дійсности, сього

не можемо осудити. Я показав покійникови зовсім анальогічну статтю в „Степу“ про драми Кропивницького і навіть з таким самим висновком. Остап не похопившись, в чім тут сила, почав доказувати, що він статі в „Степу“ перед тим не читав і не бачив. Я мусів толкувати йому, що й не думаю докоряти його платіятю, а тільки бачу, що однаково хибна метода веде до однакових хибних висновків, що коли хотів писати студію про укр. село, повинен був узяти в руки статистичні матеріали, а драми ні в яким разі не статистика. Покійник дуже був пригноблений тим неуспіхом своєї останньої письменської проби і від тоді не хотів більше нічого писати, відкладаючи се на пізнійші, ліпші часи. Та йому не було суджено діждати їх. Найліпшого, чого ми могли надіятись від нього, історії галицького українофільства 60-их років, він так і не написав.

Покійник кілька разів нездужав у останніх роках, хоча його давня неприятелька епілепсія покинула його була ще в Відні в половині 80-их років. Історія його останньої слабости незвичайно характерна. Йому зробив ся на лівому боці невеличкий абсцес. Своім звичаєм він завинув його ватою і носив так цілі 4 неділі не говорячи про нього нікому. А абсцес не гоїв ся, але ріс тай ріс, поки дійшов до величини доброї табакерки і Остапови годі було стерпіти болю. Одного вечера в каварні він зговорив ся про се перед нами. Присутний тут один медик питає його, чи давно се у нього? Остап сказав усміхаючись.

— Чомуж ви доси нічого не робили?

— Та по що? Ще готові люди подумати, що я ні про що иньше не дбаю, як лише про своє многоцінне здоровле.

За порадою того медика він зараз другого дня удав ся на клініку. Абсцес оперовано, але показало ся, що під ним у ребрі кинули ся туберкули. По двох неділях прийшлось робити нову операцію — виняти половину ребра. Хльороформ ужитий при операції спровадив запалене легких, а вичерпаний та до крайности знесилений організм не видержав. Остапа не стало.

Сказано десь, що цивілізація виростає на могилах, як пше-ниця на зоранім полю. Благословенні-ж ті могили, бо на них виростає також віра в непропащу силу чесности, любови до людий та праці! Між тими благословенними могилами не забудеть ся й могила Остапа Терлецького.

ПІСЕННІ НОВОТВОРИ

в українсько-руській народній словесности.

ПОДАВ

Володимир Гнатюк.

I. ВСТУП.

(Кілька слів про повстанє сеї збірки пісень. На скільки оправдані погляди про вимиралє народніх пісень взагалі? Дещо про форму наших пісень. Головні мотиви в них).

Збираючи в різних місцях нашого краю етнографічні матеріали, натрапив я й на кілька новоутворених пісень на тему еміграції; дві з тих пісень друкую перший раз понизше, иньші були вже надруковані свого часу в „Етногр. Збірнику“ т. V.

Записавши ті пісні, я був певний, що вони лише перші вістники пісень цілого нового циклю. І я не завів ся в тій певности. Крім пісень надрукованих у „Етн. Збірнику“ почали появляти ся від часу до часу в американській „Свободі“ нові пісні, незвісні в нас, на тему еміграції і по невеличкім протязі часу дійшли до числа кількох десятко. Тому що „Свобода“ взагалі рідке в нас виданє, а науці воно майже й зовсім чуже, я переписав ті пісні і постановив надрукувати їх тут та звернути тим чином увагу спеціалістів на них, чого вони у всякім разі заслугоють. Для повноти я втягнув сюди й пісні з „Етн. Збірника“ про еміграцію, і таким чином маємо тут повний цикль звісних досі еміграційних пісень.

Еміграція до Америки відбувала ся в трьох різних періодах часу і до трьох окремих країн. Найстарша еміграція до Сполучених Держав; переважно йшли туди незаможні люди, ви-

знаходили собі роботу, заробляли трохи гроша й вертали назад до старого краю на господарство. Були одначе й такі, що за-смакувавши раз в иньших обставинах, не хотіли вертати і лишалися на все в Сполучених Державах. У половині 90-их років минулого століття вибухла еміграція до Бразилії. Туди йшли вже люди з тим, щоб не вертати ніколи назад. Вони продавали все, що мали, а туди їхали доробляти ся. Показало ся одначе, що при тім не тільки надуживано довіря нашого селянина (прим. намість на ферми „продавано“ його на плянтації до тяжких невільничих робіт), але що агенти попхнули його в таке підсоне, де він не міг акліматизувати ся і скорше чи пізнійше мусів загинути. Спинити еміграцію не можна було, але деякі люди старали ся звернути її в иньший бік, до Канади, де підсоне в приближеню таке саме, як і в Галичині. Еміграція звернула ся туди дійсно і йде ще й доси, хоч і не на такі великі розміри, як перше.

Всі ті моменти знайшли собі вираз у піснях, тому й поділив я їх на три групи: Пісні про еміграцію в Сполучених Державах, у Бразилії й Канаді. Перша група заступлена найсильнійше, бо мала час вирости, дві иньші менші. Що їх число збільшить ся одначе, про се не може бути сумніву.

Крім сього дістав я кільканацять пісень із Гуцульщини, що також належать до новозложених. Виділивши їх в окрему групу, подаю їх теж понизше. Друковані вони не були ніде.

Всі сі пісні посхоплювані — так сказати — *in statu nascendi*; не диво проте, що подибуємо в них цілий ряд ріжних нерівностей і хиб; вони часто кульгаві, подекуди недоладні й недотенні, бо не мали ще часу походити по широких кругах людній та огладитись між ними, ошліфуватись. Тим то вони в порівнаню з иньшими старшими нашими піснями, особливо ліричними, стоять низше що до артистичного викінчення; за те зміст покриває ті хиби, що на перший погляд можуть нас так разити.

Під кождою піснею подано, хто її записав і від кого. Подекуди зазначено там: зложив той і той. Як розуміти се? Чи справді зложив пісню той, що видає себе її автором? Трудно сказати сяк або так, бо не маємо на се певних підстав. Не завадить одначе сказати, що присвоєне авторства якоїсь пісні певній особі не треба брати дословно. Коли якась нова пісня утворить ся, простолюдн почувши її і знаючи, що вона нова, а не знаючи, як широко вона вже відома, любить підшивати ся

під її автора і подавати себе за нього. Про се я переконав ся на пісні про смерть цїсареві Єлисавети. Я дістав коло 10 її варіантів із ріжних сторін краю, нераз дуже віддалених від себе. Майже під кожним варіангом було написано: Зложив той і той, там і там. Очевидно, зложити пісню на одну тему кільком людям у ріжних місцях, річ можлива; неможливо одначе, щоб вони зложили її так, аби вона мала однаковий ритм, однакове число стихів, однакові реченя і то на стїлько, що в тих 10 варіантах не можна навіть віднайти двох редакцій! Натурально отже, що всі претенденти на її авторство — фальшиві претенденти. Те саме можна припустити й при иньших нових піснях.

Всі пісні безперечно народнього походження. Одна тільки, надрукована під ч. 45, має характер зложеної письменним чоловіком. Я подаю її не тільки для контрасту з иньшими, але й тому, аби показати, на скільки наші письменні селяни свідомі подій, що відбувають ся у краю, та як взорець цілого ряду иньших подібних пісень, зложених переважно селянами і надрукованих у „Свободі“. До одної пісні під ч. 18, доложено крім того иньшим автором кілька стихів, що я й зазначаю на своїм місці.

По сих увагах формальної натури, перейдім до загальнішого. Поява таких численних новозложених пісень змушує ще раз поставити старе питанє: чи справді вимирають наші пісні?

Сього питання дотикали ся ріжні наші етноґрафи протягом майже цілого XIX віка, та дотикали ся тільки поверховно й коротко, обмежуючись на таким або иньшим твердженю, що пісні вимирають або ні, але ніхто не пробував вїйти глибоше в справу й виказати наглядно, які докази промовляють за сим або иньшим поглядом. Вичислювати всі ті згадки на наш погляд зовсім зайва річ, але згадати про деякі важніші не буде без користі.

Вже Павловский пишучи свою граматику української мови¹⁾ згадує у вступі, що він кладе „на бумагу одну слабую тїнь исчезающаго нарѣчія сего близкаго по сосѣдству со мною народа, сихъ любезныхъ моихъ соотчичей“. Він не згадує вправді нічого про пісні, але зазначаючи, що мова вмирає, розтягає своє твердженє й на пісні. Тимчасом наша мова не тільки не

¹⁾ А. Павловскій, Грамматика малор. нарѣчія, Спб. 1818, ст. II.

вимерла, але розвила ся сильно протягом XIX ст. та розвивається ще й дальше і нині навіть не прийде нікому на думку припускати серіозно, що їй грозить який небудь загин.

Князь М. Цертелев, перший видавець українських пісень¹⁾, дивив ся також дуже скентично на те, щоби пісні могли ще існувати в XIX ст., тому й назвав свою збірку „умирающимъ отголоскомъ гармоніи, слышанной нѣкогда на берегахъ Днѣпровскихъ“²⁾. Погляд сей не прикладав він спеціально до українських пісень, але розширював і на російські. Говорячи („Сѣверный Архивъ“, 1824) про збірку пісень, видану Челяковским, каже там між иньшим ось що: „Намъ Русскимъ, старшимъ потомкамъ Славянъ, стыдно уступить въ любви къ народной славі Сербамъ и Богемцамъ, стыдно не заботиться о памятникахъ слова дѣдовъ нашихъ и имѣя еще возможность передать внукамъ и правнукамъ своимъ духъ народной поэзіи, съ каждымъ днемъ болѣе и болѣе умирающій, совершенно не радѣть о немъ“³⁾.

Ще трагічнійше дивив ся на сю справу иньший видавець українських пісень, Плятен Лукашевич⁴⁾. У передмові до свого збірника висловляє він між иньшим ось які думки: „Мы имѣемъ уже два собранія украинскихъ пѣсней, гг. Срезневскаго и Максимовича. Я спасъ еще нѣсколько народныхъ пѣсней и представляю ихъ въ этомъ собраніи. Вѣроятно, это можетъ быть, послѣднее ихъ изданіе, заимствованное прямо изъ Малороссіи — тамъ народныя пѣсни давнымъ давно уже не существуютъ; всѣ онѣ исключительно замѣнены солдатскими, или великороссійскими пѣснями. Малороссійскій парубокъ за стыдъ себѣ почитаетъ пѣть другія“.... „Проѣзжайте всю Малороссію вдоль и въ поперегъ, и я ручаюсь вамъ, что вы не услышите ни одной національной пѣсни. Изъ десяти парубковъ, едва ли сыщется одинъ, который можетъ вамъ пропѣть „мужицкую пѣсню“ и то какую-небудь женскую. И горе ему, если услышатъ это его товарищи, онъ будетъ осмѣянъ какъ „мужикъ“. Эти мужицкія пѣсни вы можете услышать только гдѣ-нибудь въ уединеніи — въ полѣ, въ лѣсѣ и то въ искаженномъ видѣ.

1) Пор. його: Опытъ собранія старин. малороссійскихъ пѣсней. СПб. 1819.

2) Пор. Грінченко, Етногр. Матеріали, т. III, ст. XVII.

3) А. Пыпинъ, Исторія рус. этнографіи. Т. III, ст. 14.

4) Див. його: Малороссійскія и Червопорусскія народныя думы и пѣсни. СПб. 1836.

Новѣйшая, малороссійская, народная муза ничего еще не произвела, кромѣ двухъ или трехъ пѣсень о рекрутскихъ наборахъ, которыхъ содержаніе взято также изъ солдатскихъ и имѣють великороссійскіе голоса; тоже должно сказать и обо всѣхъ уцѣлѣвшихъ малороссійскихъ пѣсняхъ: всѣ онѣ поются на ладъ „парня п дѣвки“; чрезъ двадцать лѣтъ, мы будемъ отыскивать настоящіе ихъ голоса въ Галиціи или въ Венгріи у Карпато-Руссовъ. Однѣ только свадебныя и другія обрядныя пѣсни уцѣлѣли. И такъ, эти пѣсни, которыя я издаю, есть уже мертвыя для Малороссеянъ. Это только малѣйшіе остатки той чудной пѣсенности ихъ дѣдовъ, которая была удивленіемъ и самихъ хулителей всего Украинскаго; не стану разсуждать объ ихъ достоинствахъ и голосахъ, — скажу только, что я почитаю себя исполнившимъ долгъ свой предъ своею родиною, исторгнувъ изъ забвенія эту южно-русскую народную поевію у старцевъ, занесшихъ одну ногу въ гробъ“¹⁾.

До сього погляду Лукашевича докидає д. Пипин деякі свої уваги. „Чудно читати — каже він — такі відзиви збирача українських пісень, які ледви тоді почали появляти ся на світ у нечисленних іще збірниках, та розбужували ентузіазм не лише своїх, але й чужих любителів і критиків своєю красою і таким багатством, якого не могла показати ніяка иньша славянська народність. Належить признати, що автор таки пересолив, говорячи про довершену загибель української народньої пісні; він не вмів лише знайти її, хоч опісля знайшли її иньші збирачі: Костомарів, Куліш, Метлинський, Головацький, Чубинський і ин. При всім тім була одначе велика правда в наріканях Лукашевича: для української пісні наближав ся дійсно вже тоді період упадку, що йшов потім чим дальше, тим скорше. Упадок мусів очевидно почати ся тоді, коли скінчив ся старий український побут, що витворив ту поевію, коли почалось домішуване до українського життя нового політичного елемента в формі російської військової і цивільної управи, російської школи, мови і звичаїв. Правда, українське село хоронило ще довго старинні осганки, що жили не лише між селянами, але і в середнім та дрібнім панським стані; українське село, описане Гоголем або Далем, берегло очевидно ще багато своєї патріярхальної старовини, але Лукашевич казав правду, що нова українська народня муза не могла вже нічого такого утворити, що могло-б

1) А. Пыпинъ, тамже, ст. 140—141.

рівняти ся з її давними творами і переховувати давнину ставало щораз труднійше, бо щезла стара основа народньої творчости, як зрештою щезає і всюди лише в ріжній мірі. Вже тоді в трицятих роках доводилось відшукувати пісні, епічні думи швидко щезали, а численні фальсіфікати, що появили ся в тім часі, були очевидно позначкою, що оригінальний епічний матеріял ставав рідкий; перекази не записані завчасу пропадали вже на все і Лукашевич зрозумів се докладно. У збірниках, видаваних пізнійше з найщирішим бажанєм зібрати все, що можна, ми подибуємо вже нераз лише фрагменти — незакінчені пісні, або поплутані, або поскладані з ріжних відривків, незрозумілі варіанти, а нераз якінебудь один-два стихи, що заховали ся з забутої пісні¹⁾.

Загин деяких пісень і переказів завважав у своїм часі й П. Куліш²⁾; одначе як добрий знавець народньої поезії і народніх традицій, обзнайомлений надто зі способом переховуваня їх у народній памяти, він не розтягав того загину поза справжні його границі і обмежав ся тільки на сконстатованю дійсного стану річий.

Далеко ьнакше висловив ся про се питанє д. Мордовців³⁾. Завваживши, що українська пісня подаєть ся перед російською — при нагоді зачутих співів на „вулиці“ — і що остання випирає її щораз більше з посеред чисто української людности, ставить він із тої причини такі самі смутні гороскопи для нашої пісні на будуще, як ставив колись П. Лукашевич: „Ось вона, та новина під небом України, про котру я хотів був дещо сказати. Ця нова ява така зважна, що хто його зна, до чого воно дійдеть ся. Сила цієї новини така, що через неї приспаде, може, нашу мову і літературу велике лихо та бездоле“⁴⁾.

На скільки єї погляди оправдані, про се висловимо свої думки дальше. На разі наведемо тут цитати з таких авторів, що дотикали ся сього питання також і приходили до зовсім ьнших виводів.

Ось що говорить на сю тему М. Драгоманів: „В остатні часи між вояцькі пісні на Україні де далі, все більше примі-

1) А. Пыпинъ, Тамже, ст. 141—142.

2) Пор. Записки о Южной Руси, т. I, ст. 180—185

3) Пор. його статю: „Подъ небомъ Украины“ надруковану ще 1884 р в XII кн. „Истор. Вѣстника“ і перекладену оісля в 1893 р. у „Зорі“.

4) Зоря, 1893, ст. 136.

шують ся пісні московські, а найбільше на лівім боці Дніпра; од салдат переймають ці пісні й хлопці так, що иноді можно почути думку, що незабаром українських пісень і не стане, або що навіть уже й тепер на Україні мало співають своїх пісень, а все-б то салдатеькі, руські. Деякі кажуть, що це й добре, бо українські пісні дуже старосьвітські, що вони вийшли з життя дуже простого, сільського, скотарського та хліборобського, — а руські пісні салдатеькі, фабричні й ин. виходять із життя новішого й вишого: з городського та державного, з життя з ширшими потребами й вищими думками й освітою.

„Що до того, буцім то українські пісні, як і мова, щезнуть перед салдатеькими та иньшими руськими, то про те, здасть ся, нічого боятись; про те говорили ще Павловский в 1818 і Лукашевич в 1836 р. — а все таки в самі послідні часи не тільки Чубинський з товаришами (в 1869—1871) на правім боці Дніпра, а й Манджура й Яків Новицький (в 1873—76) в Катеринославщині й Донщині записали сотні пісень, щиро українських по мові й середні іх. У нас єсть перша частина збірки д. А. Шевченка, записаної в однім селі; в ній 200 пісень і між ними тільки 13 рекрутських, тай з тих половина доволі гарні українські пісні. Щож до того, чи справді ширші думки й думки вишого новішого життя несуть в українські села пісні московські, й між ними салдатеькі — то це можна бачити порівнявши ці пісні з піснями селян українських“¹⁾.

Дальше переводить Драгоманів таке порівнане і приходить до висновку, що „старі й нові пісні, котрі українські люде самі склали з свого життя й думок про нього, далеко ближче до нової, вільної європейської освіти, ніж пісні московського салдатеького й фабричного життя“²⁾.

До подібних думок у сій справі приходить також проф. М. Сумцов при огляді пісень, зібраних Поповским³⁾. „Сборникъ г. Поповскаго — каже проф. Сумцов — равно какъ многіе другіе сборники малорусскихъ пѣсенъ новѣйшаго времени . . .

¹⁾ М. Драгоманов, Нові українські пісні про громадські справи, 1881, ст. 81—82.

²⁾ Тамже, ст. 82.

³⁾ Pieśni ludu ruskiego ze wsi Zalewańszczyzny (Zbiór wiad. do antr. kraj. т. VIII).

въ значительной степени ограничиваетъ общераспространенное мнѣніе о глубокомъ упадкѣ малорусской народной поэзіи¹⁾.

Д. Борис Грінченко, видавець одного з найновіших і найбільших збірників пісень з кінця ХІХ ст., мав у своїх руках 4600 пісень рiжної форми і змісту. Не вважаючи на те, що між ними не було майже дословних повторень друкованих уже пісень, лише їх варіанти, то з огляду на визначену з гори великість книжки, він вибрав тільки недруковані ще нiде пісні, а з варіантів лише найцікавіші і надрукував разом 1704 чисел, а з варіантами 1937. Отсі цифри вказують наглядно, на скільки оправдана думка про вимиране укр. пісень. Тому то й д. Грінченко діткнувшись сього питання і вказавши на цілий ряд збірників пісень — Цертелева, Максимовича, Лукашевича, Метлинського, Залеского, Павлі, Кудіша, Костомарова, Головацького, Чубинського, Рудченка, Драгоманова, Новицького, Манжури і ин. — приходять ось до якого висновка: „...Эти „обломки“ (пісень) появились предъ нами въ увѣсистыхъ томахъ, наполненныхъ огромнымъ количествомъ народныхъ пѣсенъ. Чтобы понять насколько велико оно — достаточно взглянуть на приложенный къ этой книгѣ (хотя и неполный) библиографическій указатель малорусскаго пѣсеннаго матеріала и вспомнить, что лишь въ трехъ крупнѣйшихъ сборникахъ Чубинскаго, Головацкаго и Метлинскаго находится тысячъ десять пѣсенъ. Вопреки всѣмъ опасеніямъ, народная поэзія продолжаетъ жить въ устахъ народа до настоящаго времени и даже пытается пробиваться на новые пути. Издаваемая теперь книга, записи которой, начинаясь съ 30-ихъ годовъ этого столѣтія, доходятъ до настоящаго 1898-го года, является новымъ доказательствомъ этой жизненности народнаго творческаго духа“²⁾.

Подібні погляди можемо стежити аж до сестанніх днів. Цікава з сього приводу замітка надрукована в „Харьковскихъ губ. Вѣдомостяхъ“ (ч. 250); автор її, д. Л. С. запевняє, що „українська пісня панує серед фабричних коминів, клубів чорного диму та різких свистків. Знайомі робітники дали йому відомости про те, що у їх співаєть ся, і перше місце між робітницькими піснями займають пісні українські, до тогож зовсім не поповані, гарні змістом і формою. Цікаво, що навіть тепер е серед робітників, сказати-б, фахові співаки, що пильно сте-

1) Сумцовъ, Современ. малор. этнографія, Київ, 1897, вип. II, ст. 56.

2) Грінченко, Этногр. матеріали, т. III, ст. XVІІІ.

жать, аби текст і голос пісень не псували ся. Д. Л. С. цілком певен, що народня пісня не вимре ні від впливу великих міст, ні фабрики та заводи не можуть знищити потягу до своєрідної творчости серед народу¹⁾.

Так отже виглядає питане про вимиранє наших пісень. По чийм же боці правда і як нам дивити ся на сю справу?

Що пісні взагалі гинуть так само, як і повстають, та що вони не можуть бути вічні, се певне, і про се ніхто не може сумнівати ся. Ми знаємо, що козацькі думи, чумацькі пісні, гайдамацькі, опришківські й багато иньших не витворюють ся вже тепер, а коли їх іще й памятають між народом, а записувачі записують — навіть до останніх часів, то всеж їм уже не довге житя, вони засуджені на смерть. Витворювати ся вони не можуть раз, що для того нема відповідного ґрунту і обставин (як пр. можуть повставати козацькі пісні, коли нема самого козацтва?) друге, що народні пісні ніколи не витворюють ся *ex post*, тільки зараз у тій хвилі, як якась подія відбуваєть ся, або що лише відбула ся і стоїть кождому в свіжій памяти. Дальше: пісенний репертуар народній не може також тягнути ся в безконечність, він мусить мати свої границі, поза які не переходить.

З сього боку отже справедливі наріканя тих, що обстоюють за гадкою вимираня пісень. Та зовсім неоправдані наріканя на загальний загин народньої творчости, які ми бачили у деяких авторів, зацитованих висше. Не можна собі навіть представити, щоби така хвиля у мільонового народа могла коли прийти. Доки нарід живе, доти його житє мусить мати конкретні форми на зверху, які мусять обявляти ся між иньшим і в його народній поезії. Цілковитий загин народньої поезії означав би й загин народа.

На те що наша народня творчість не упадає, що вона живе і проявляєть ся на зверху маємо багато доказів, а деякі важніші наведемо тут, обмежаючи навіть свій терен виключно на Галичину.

Перейдім ХІХ ст. і пригляньмо ся, чи лишило воно які сліди в народній творчости. Мусимо сказати, що лишило і то навіть значні. Всі важніші хвилі, які переживав нарід і які впливали на нього яким небудь чином, полишили відгомін у народній творчости. Панщина й її знесенє, рекрутчина, кошутська

1) Л. Н. Вістник, кн. ХІІ, 3, ст. 31.

війна, війна пруська й італійська, окупація Босни й Герцоговини, пропаганда тверезости, на якій чолі стояв митрополіт Йосиф Сембратович, тісні роки й неврожай картоплі, смерть цїсаревой Єлисавети — всі події відбили ся в народніх піснях. До сього прилучуєть ся тепер цикль пісень про еміграцію, подію, що не могла теж уйти народньою уваги. Се теми загальнозвісні і то деякі не лише в Галичині, але й поза її границями. А кілька то пісень витворено в ХІХ ст., що маючи льокальний кольорит і характер, не ширять ся далеко, хїба в виїмкових випадках і через те не звертають на себе уваги. Перед нами лежить „Гуцульщина“ д. Шухевича, т. Ш. Такі пісні, як надруковані там: ч. 21, ст. 166; 23—168; 24—170; 1—172; 6—191; 8—193; 9—194; 10—197; 14—201; 28—216; 29—217 і т. д. се все новотвори, по яких деколи ще чути тепле місце (прим. про смерть сина пароха з Жабя). Деякі знов пісні, хоч утворені недавно, не звертають на себе уваги лише через те, що подія, представлена в них, не викликувала ніколи сензації. Про се можна переконати ся й на деяких гуцульських піснях, друкованих понизше.

Маємо отже в самій Галичині, в самій поезії, цілий ряд пісень, що повстали на певно протягом ХІХ ст. Та творчість народня не обмежаєть ся на поезії і коли-б ми докладнїше розглянули ся, то найшли-б певно ще багато її доказів і деінде.

І ще одно питанє: Чи нова народня творчість стоїть на висоті давнїйшої і покриває своїми продуктами брак забутих пісень? Певно, коли візьмемо прим. думу про бурю на Чорнім Морі і порівнаємо з піснею про бараболу, то скажемо очевидно, що сей новотвір не вмив ся до думи і його нема навіть що порівнювати; але коли візьмемо от хочби еміграційні пісні і порівнаємо їх із козацькими піснями з ХVІІІ ст. (виданими Драгомановом), — на скільки дві так ріжнородні матерії можна порівнювати, а при порівнаню завважимо, що еміграційні пісні не мали ще часу навіть ошліфувати ся, в них багато ще хиб, навіть нераз брак риму і ритму через їх молодий вік, то прийдемо до переконаня, що вони не багато уступають козацьким пісням.

Проф. Ягіч рецензуючи недавно величезний збірник російських пісень, виданих проф. Соболевским (Великор. народ. пїснн), діткнув теж злегка сеї матерії, кажучи: „Am Schluss des VII. Bandes tritt Prof. Sobolevskij der weit verbreiteten

Ansicht von dem Verfall der grossrussischen Volksdichtung entgegen (in der Vorrede, auf S. 2, 3). Das mag, was die Quantität betrifft, richtig sein, bezüglich der Qualität musste er jedoch selbst zugeben, „что въ нашемъ сборникѣ пѣсни старыхъ записей вообще выше во веѣхъ отношеніяхъ пѣсенъ новѣйшихъ записей“ (S. 4). Auf das kommt es ja aber an. Denn dass das Volk je aufgeben werde Lieder zu singen, eine solche Depression seiner Gemüthsstimmung wollen wir doch nicht zugeben. Das wäre ja trostlos“¹⁾.

Ще кілька слів про форму друкованих далі пісень.

Як вказує вже сама мова, пісні єї творені галицькими і угорськими Русинами, і останніх далеко більше. Відповідно отже до того, хто їх витворював, вони мають сяку або таку форму. Пісні, зложені Галичанами, мають майже виключно коломиївкий стих (14-ти складовий); пісні, зложені угорськими Русинами, мають переважно 12-ти складовий стих (як польський краковяк). Маємо одначе між ними й інші форми: 10-ти складовий стих (прим. ч. 16), 11-ти складовий (прим. ч. 5, 8), мішаний — 13-ти і 14-ти складовий (прим. ч. 10), чистий 14-ти складовий (прим. ч. 25), 15-ти складовий (прим. ч. 15) і деякі інші комбінації. Як на невеличке число пісень — форма досить різнородна; монотонні і то аж занадто лише галицькі пісні (гуцульські) та утворені Галичанами. Чому воно так, полишаємо на разі без відповіді, бо до сього треба-б перевести окрему студію, яка не стоїть у звязи з вибраною тут темою.

Інше, що вдаряє в очи при перегляді наших пісень, се факт, що в них подибуємо поодинокі куплети з давно знаних уже пісень, або куплети, що хоч може й новоутворені, але повтаряють ся без потреби в кількох піснях.

Наведемо кілька таких прикладів.

В ч. 51 маємо куплет:

Ей кувала завулечка на нуги, на нуги,
Ужеж би нам бідувати, гараздів не чюти.

Перший стих сього куплета повтаряєть ся в різних піснях, як ось:

Ей кувала зазулиця на нуги, на нуги,
Бувай, мила, здоровенька, бо я йду в рекрутн.
і т. д.

¹⁾ Archiv f. sl. Philologie, т. XXIV, ст. 625.

В ч. 58 маємо такий куплет:

А калинка біло цвите, а червоно родит,
Та бо вона ше діда клине, дідови догонит.

Перший стих цього куплета подибується також у багатьох піснях із різними відмінами, відповідно до потреб риму та ритму.

В ч. 32 маємо куплет:

Бувай нам здорова, любая Україно,
Там том ты опустил, рідная хатино.

Перший стих цього куплета винятий зі звісної в Галичині (не народної) пісні, де він приходить у такий зв'язи:

Вже бубен кличе, треба вставати,
Вже час до бою, треба ся пращати.
Бувай здорова, любя Україно,
Не плач за мною молода дівчино.

Сей самий стих повтарається також у ч. 35 з невеличкою зміною.

В ч. 35 маємо куплет:

Як сонце западе, зоронька затліє,
То так нам камратам аж серденько мліє!

Перший стих цього куплета винятий теж із ненародної пісні, де він приходить ось у якій зв'язи:

Як сонце западе, зоронька затліє
Тогда кавалась, прийдеши.
Зороньки сіяють, тебе виглядають
Чомуж, ах чомуж ти не йдеши.

Таких прикладів можна вибрати і навести ще більше, але вистане й сих.

Куплетів другого рода маємо також досить багато.

В ч. 10 і 11 повторяється їх аж кілька майже зовсім дословно, хоч обох пісень не можна вважати варіантами. — Пісня ч. 22 майже ціла приходить у пісні ч. 24. — Поодинокі куплети пісні ч. 26 подибуємо в пісні ч. 27; ч. 32 в ч. 35 і т. д. Та все між нашими піснями не подибуємо такого вирода, про якого говорить д. Грінченко¹⁾. Він наводить там

¹⁾ Етнограф. Матер. т. III, ст. XX—XXI.

пісню, зложену з 19 стихів. По докладнім порівнанню її з иньшими показало ся, що з 19 її стихів 14 подибуєть ся окремими парами аж у 19 ріжних піснях! Коли-б переведено докладнійше її аналізу, то певно показало-б ся, що й ті 5 стихів, які полишили ся, найшлись би деь між иньшими піснями.

Пригляньмо ся тепер головним мотивам пісень.

Належить признати, що відповідно до невеликого числа пісень, мотивів у нас багато і дуже ріжнородних, та що порушені в них найживійші питання, які інтересують як небудь сучасного члена нашої суспільности в найнижшій і найбільше пригнетеній верстві. Возьмім поперед пісні про еміграцію.

Коли перейдемо їх поодинокю, то знайдемо в них відгуки всіх важнійших подій з життя емігрантів почавши від хвилі постанови виїзду, а скінчивши на повороті емігранта до краю — коли його еміграція була часова — або на житю по фермах — коли еміграція була безповоротна. Зачнім від причин еміграції.

Між причинами еміграції найбільший притиск кладуть пісні на дві річи: на економічний та політично-національний утиск селян із боку тих, що мають у своїх руках власть і силу в старім краю, себ то на Поляків та Жидів. Сі мотиви повтвряють ся найчастійше, оброблені найширше і нав'язні на скрізь ненавистю до гнобителів. Бачимо в піснях згадки про брак землі, про лихву, про податки та ріжні драчки, брак зарібків, про політичну деморалізацію, переслідування старостів, про безправно переводжені вибори і т. и. З другого боку бачимо в піснях надію на більшу волю за морем, особливо політичну, на красші зарібки, на „ірунта, ліси, гори й скали“, які там дають зовсім або майже безплатно і взагалі на красшу будучність.

Подекуди як мотив еміграції виступає піддурене селян агентами, які представляли заморську землю мало що не раєм; певно, що й сей мотив відіграв свою ролю, але він лише довершував міру невдоволення мас, бо й найхитрійший агент не вдіє нічого там, де до еміграції нема податного ірунту. Найславнійший агент Сільвіо Нодарі, що перепустив через свої руки тисячі наших емігрантів, висискуючи їх при тім безсовісно, увіковічнений також раз на все в окремії пісні, яку я й назвав його іменем.

Йдучи дальше за змістом і мотивами пісень, бачимо в них, як емігрант приготавляєть ся до подорожі, а приготавившись вибираєть ся на залізницю. Коли він їде тільки на заробітки, то звичайно жінку полишає дома; вона стараєть ся не пустити

Його не лиш тому, що не знати, яка доля його подибле в чужині, але й тому:

„Бо велика драга, кельчик (кошт) превеликий“,

який на її думку не оплатить ся. Коли емігрант вибираєть ся з родиною, тоді сей епізод відпадає, бо хиба віритель затримував би його, се одначе не можливе, бо емігрант не дістане пашпорту, доки не позалагоджує всіх своїх рахунків у краю.

Поборовши всякі перепони, емігрант прощаєть ся з родиною, сусідами, знайомими, рідним селом, сідає на залізницю й іде. Переїхавши границю, прощаєть ся з рідним краєм, за яким він вічно буде тужити, хоч примушений його покидати. Він іде до моря, сідає на корабель і по довгій дорозі прибуває до пристани вже в новім сьвіті. І краї й люди, яких бачить дорогою, не уходять його уваги, і він дає їй вираз у піснї. Та найсильніше вражінє робить на нього море, якому присвячені окремі епізоди в піснях. Особливо неприємно вражають його корабельні похорони, і він просить Бога й святих, аби не дали йому на мори пропадати та довели щасливо до суші.

Все те можна приложити до всіх емігрантів без виїмки; дальше розпадають ся піснї на дві групи: одні говорять про побут емігрантів на фермах, другі про робітників, найчастїше ямарів.

З першої групи дійшло мало пісень до нашої відомости і на їх підставі не можна собі виробити повного образу життя фермерів. Бачимо лише, що їх часто оциганювано, що замісь доброї землі, вони діставали лиху, тай то десь за сьвітами; що праця там гірка а непоплатна, бо треба дуже великого накладу праці, аби хоч як так доробити ся. Сильними красками малюєть ся в піснях туга за рідним старим краєм, за ріднею й знайомими, за церквою, словом за всім, із чим зжив ся емігрант змалку, а за морем мусїв розстати ся. Та подибують ся натяки, хоч і несмілі, на красшу будучність, яка при невпинній праці жде емігрантів.

В другій групі маємо ширше оброблений побут емігрантів. Ми бачимо, як їх витають Англічани, надїючись із них добрих робітників, як емігранти шукають роботи, що часто приходиться не легко, як вони вкінці забирають ся до роботи. Тут знов тема розгалужуєть ся: по однім боці представлений робітник, що виправді працює тяжко, та за те по роботі він безжурний,

бо йому „в поли не гние“, драчки з нього не тягне ніхто, він наїсться добре, напється, забавиться, а попри те ще й ускладає якийсь гріш. По другім боці представлена робота в „майнах“. Що робітникови по грошах, коли він наробить ся як від, а попри те ще й назбиткують ся над ним не раз як над зьвіриною. А скільки разів заглядає він в очи смерти, скільки буває в копальнях каліцтва, а скільки й смертних випадків. Та про те наставники не раз грозять іще робітникам віддаленєм, хоч остаточно не було б за чим так і жалувати супроти теперішніх часів, що йдуть до гіршого, а не до ліпшого для робітника.

Політичне житє, вправді слабо, але все таки зазначаєть ся в пісні уложеній з нагоди вибору нового президента.

Любовні теми, хоч старі як сьвіт, гомонять також і в еміграційних піснях, розумієть ся приладжені до обставин. Жінка грозить чоловікови за невідповідне поступованє, коли він спроневірюєть ся їй, полишеній у старім краю, або спроневірюєть ся й вона йому не лише пропускаючи з любасами гроші, прислані чоловіком, але й приплоджуючи йому з ними дітїй на рахунок чоловіка. Та трапляєть ся, що й місцева любаска зраджує робітника й пропускає його гроші з иньшими, милїйшими від нього.

Настає вкінці пора, коли робітникови випадає вертати до дому. Він рад би вернути як найскорше, та згадка про море, яке він уже раз перепливав, наповнює його таким самим страхом як тоді, коли він перший раз вибирав ся на нього. Він зволікає, доки може, та поборовши вкінці відразу, вертає. По дорозі довідуєть ся він про деякі новини, часто неуріємні, прим. що мати вмерла. Від знайомого, що був теж колись в Америці, довідуєть ся надто, що в старім краю не видно зміни до ліпшого, через те й він волиєть їхати назад до Америки. Що більше, він чує навіть, що Австро-Угорщина розлітаєть ся, що Москаль забрав уже велику частину краю, а за бере певно й більше, а все те лиш тому, що найкрасші легіні виемігрувалп і нема кому боронити державч. При таких вістках дістаєть ся робітник до дому і на тім кінчить ся наш перегляд важнійших мотивів еміграційних пісень.

Переходячи до другого відділу пісень, до гуцульських, зазначимо, що й їх більшість представляє теперішній побут Гуцулів, а лише незначне число можна б по части приложити до давнійших часів, хоч спосіб представлєня і в тім разі новий.

Переглядаючи їх по черзі, бачимо, що найважнійший мотив у них — се також економічні відносини і то незвичайно при-

крі. З давних гуцульських богачів блимають лише де-не-де ще недобитки, а головна маса — се просто жебраки. І хоч і тут пісня приписує головну вину за зубожене селян панам та Жидам, то значну її часть звалює й на них самих, а головно на пянство. Через се попродали Гуцули свої статки почавши від ровлогих полонин, лісів та царинок, а скінчивши на výroбах, що служили колись для прикраси чи то сьвітлиць та хоромів, чи осіб... Які при тім діяли ся надужитя, того з пісень не видно, але устні оповіданя, що ходять між Гуцулами на ту тему і представляють конкретні факти надужить, зібрані разом і опубліковані, дали б інтелігентному читачеві таку лектуру, від якої ставало б йому волосе на голові. З тої лектури лише можна б також зрозуміти їх ненависть до гуцульських визискувачів, в першій лінії Жидів, що опутали гуцульське племя своїми сітями.

Одиниці пізнають уже, що в пянстві погибель селянства; вони раді-б, що-б воно загирило ся, але дороги до його викорінення не знають. Вправді є закон про пянство:

Ой по трішки би горівки, брате, віпивати,
Бо вже так нам засудили в Відни депутати.

Або:

Війшла, брате, нова мода тай нова устава,
Що вже тепер горівочька гостро закавана!

Та щож, у тім законі стілько фірточок, що він не може запобігти лиху. Надто хто не не острих напитоків, то не пиво, а воно так само приводить до біди. Поволеньки одначе починає пробивати ся агітація за здержливістю від напитоків:

Ану лишім, господарі, всі горівку пити,
Аж тоди мут Жидиньгита дрантаві ходити.

Чи вона поведеть ся, особливо при незміненю теперішніх економічних відносин, се иньша річ, але що може принести селянству деякі користи, се певне.

Невідрадне економічне положенє Гуцулів само викликає у старших, що тямлять ліпші часи, порівнанє з давнішими, коли то кождий Гуцул був собі пан, майже незалежний від нікого, володів величезним майном та не дбав ні про чю ласку. І те порівнанє наводить невеселі згадки, бо з колишніх юнаків поробили ся лише діди. Декому одначе починають роз-

кривати ся очи, починають бачити, що земля — „їрунт“ та ба-
жали-б повернути до тої „давнини“ :

Ей просім ми, брате, Бога, Бог ме помагати,
Во зачыла руска віра ґрунта купувати.

Між причинами лихого економічного положення подає пісня
й сю, що Гуцули молодо женять ся, не привчившись уперед
добре ґаздувати, та через те руйнують ся так, що потім не
остаєть ся їм нічого більше, як іти в найми :

Ек займив Жид худобину, нема шо й робити,
Коби ми си ґазда графив, йшов бис си наймити,

а жінку — „біда бери жінку“, що йому по ній? Та нам ви-
дасть ся сей мотив за мало оправданий і його певно можна-б
було приложити хіба до деяких нечисленних одиниць, але не
до загалу.

Безвихідне положенє примуше й Гуцула еміґрувати, але
він еміґрує не далеко та не на все, лише на коротший час на
заробітки, на Буковину та Молдавію, де надієть ся ліпшого
ґаразду :

Я казалаж молодичька молоденька с ночы,
Шо шьи туда є ґаразди волоскім боці...

Між піснями бачимо пару мотивів на військові теми. Па-
рубок женить ся, аби через те увільнити ся від служби, хоч
се не придаєть ся ні на що, бо закон увільняє лиш таких, на
яких голові лежить удержанє безпомічної родини. Не згадуєть
ся одначе про те, що той самий закон забороняє женити ся
перед бранкою. Звідки отже в пісні перша можливість?

Другий мотив указує на наслідки військової служби по се-
лах : через вояків по селах більше дівчат ніж парубків, через
те й не залежить останнім на довершуваню приречень, скла-
даних дівчатам перед військовою службою. Вони волять усе
молодших...

Любовних мотивів очевидно не може й тут бракувати, і від-
повідно до иньших їх є навіть дуже значний процент. Між
ними маємо згадки про розповсюднений між Гуцулами звичай
мати жонатим та замужним своїх любасок та любасів. А що
такі перелюби не доводять до нічого доброго — особливо лю-
баски ведуть перед у всяких інтриґах проти своїх ривальок —
на се вказують численні процеси за бійки, убійства, сварні

і т. и. Подружжє молодого зі старою, старого з молодю, парубка з удовою, діда з бабою — се здавна звісні мотиви і над ними нема що задержуватись. Та все представлене цікаве саме собою, тому й сі пісні звертають на себе увагу.

Отсе найважніші мотиви пісень, наведених дальше. З якого боку ми не брали б їх та не аналізували, то все прийдемо до висновку, що вони приносять багато нового, нетипаного ще нашою народньою поезією досі, а се запевняє їм певне місце в нашій фольклорній літературі і надасть їм не мале значінє, особливо коли записи в тім напрямі збільшать ся значнійше, чого можна на певно надіятись.

Що до мови пісень, завважу лише тільки, що в піснях, витворених угорськими Русинами, є на мою думку фонетичні недокладности і деякі помилки; я не брав ся одначе їх поправляти, бо не знаю, чи ті помилки походять від записувачів пісень, переважно робітників, отже таких людей, що зважають на зміст пісні, але не на її зверхню сторону — чи від редакції, що друковані пісні певно поправляла, чи може вкінці говор наслідком зіткнення ріжних диялектів дійсно вийшов такий мішаний. Ті помилки зобачить одначе легко кождий. Мова в піснях, утворених галицькими Русинами, передана взагалі досить добре.

II. ТЕКСТИ.

1. Пісні про еміґрацію.

А. СПОЛУЧЕНІ ДЕРЖАВИ.

1. Жінка не пускає чоловіка до Америки.

Сідай, мила, сідай до того вагона,
Уж ти подякую, моя люба жона.
Не плач, мила, не плач, вже ми не розгварим,
Ти лем ся сама збер, то мя випровадиш.
То мя випровадиш на остатне дипо,
Там ти подякую, моя люба жінко.
На остатнім дині вже дзвінки відбили,
А мою женоньку слезоньки омилі:
Не ходь, мужу, не ходь до той Америки,
Бо велика драга, кельчик¹⁾ превеликий!

Свобода. Ч. 48. 1900. — Зап. В. Гришко в Northampton, Pa.

2. Подорож до Америки.

Там далеко за водою славний край розлогий,
Тамки ідуть люди многі, богаті й убогі.
Оден їде заробляти, другий панувати,
А декотрий мусить часом житє змарпувати.
Уже сорок рік і другий почав ся минати,
Захотїлось мені дуже Америку знати.
Я покинув рідну землю і свою хатину,
Рідних братів, сестру рідну, всю свою родину.
Коли жінка в ту дорогу мене впряджала,
Покотились слези з жалю, гірко заплакала.
Коли прийшов на колїю, мав ем відїзджати,
Були шваґри і знакомі, взяли мя прощати.
Прощав і я, але в дусї, всю свою країну,
Рідне село, рідну хату і всюю родину.
Прости, отче, прощай неписько і всяя родину,
Прощай, жінко наймилїйша і мала дитино!

¹⁾ Видаток, кошт.

Приїхав я до границі, взяв єм ся питати :
Були Німці і Мадяри, були і Кравати.
Там найшли ся вже агенти людей відсилати,
А до мене прийшов агент, зачав ся питати :
Чи ти маєш вже шифкарту, чи тра тобі дати ?
Ми агенти із Гамбурку людей відставляти.
Положив я дваццять корон і шифкарту дали,
Посадили до вагона і дальше пігнали.
Приїхав я до Гамбурку а в суботу рано,
Вже не чути руської мови, вже мені погано.
А в неділю дуже рано взяли ся збирати
До відходу і на воду, на шифу сідати.
Коли люди посідали, шиф зачав рухати,
Вийшла банда іво шифи і зачала грати.
Я поглянув на ту воду, зачав розмишляти,
Банда втихла, шиф загудів, землі не видати.
Поглянув я ще на воду — просторонь широка :
Як далеко вна займає і як за глибока ?
Доки море ще не грало, то було байдуже,
А як стали вітри дуги — тепер прощай, друже !
Зачав шиф ся колисати і море ревіти...
Я погадав, щом покинув дуже дрібні діти,
Десь пропала вся надія, заплакали очи,
Голова ся розболіла серед темної ночі.
То було вже на день пятий, пятниця казали,
Як невісту ще молоду матрози таскали,
Котра вмерла на тій шифі ; пустили на воду,
Так як у нас на цминтари пускають до гробу ;
Привязали тяжкий камінь, як її пускали,
Але фїлі вже на мори поволійше грали.
На суботу стало море поволійше грати,
А я зачав іще гірше в хоробу впадати.
А в неділю зачав знов ся той шиф колисати,
А я заслаб і на ноги вже не могу стати.
В понеділок дуже рано я з лішка вірвав ся
І розглянув ся по шифі і трохи влякав ся :
То два трупи знов понесли в понеділок рано,
А я хорий небезпечно — от буде погано...
А ві второк дуже рано почало свитати,
Я поглянув знов на воду — землі не видати.
А в середу дуже рано почав вітер віти,

Я поглянув, взяли птиці по морю летіти.
 По полудни я поглянув — і щож там видати?
 А то судна з рибачками почали вганяти.
 В четвер рано я встав з ліжка, Богу помолив ся,
 Вийшов на верх і на воду знову подивив ся,
 Но берегів не видати; в долину пустив ся...
 Настав ранок, засвітало, п'ятниця казали,
 Верхи домів в Америки уже виглядали.
 По полудни Америку вже можна пізнати,
 Доми страшно там високі, то можна сказати.
 А з п'ятниці на суботу ми ще почували,
 До схід сонця до виходу всіємо ся збирали.
 До якогось „кастинґарду“ нас там всіх забрали,
 Де доктори поєдинчо в очи заглядали;
 Котрий здоров, має адрес — піти му казали...
 Прийшла черга і на мене; він мене питає:
 Маєш адрес? Маєш гроші? — Тих ся випускає.
 Слава-ж тобі, Христе Боже, за дар превеликий,
 Щось щасливо запровадив до той Америки.
 І так мене випустили і так ся блукаю,
 Де ся спиною при роботі — сам того не знаю.

Свобода. Ч. 22. 1902. Написав Юстин Гурин, зі Старовіщани, Скалатського пов.

3. Привитанє в Америцї.

А кой ми в Гамбурку на шифу сїдали,
 То нам наши власи калапи двигали.
 А як ми з Гамбурку до Англії пришли,
 Англицки панове на чудо к нам пришли.
 А як ми в Нью Йорку зо шифи сходжали,
 То нас америцки панове витали:
 Витайте, Унгаре, зо старого края,
 Чом-сте не привели ту свого цисаря?
 Панове, панове, шак ми го не знаме,
 Бо ми од цисаря далеко биваме.

Свобода. Ч. 8. 1901. Записав Д. Ванько, Ansonia, Conn.

4. Вишукуванє роботи.

Тота Америка прегрозньє велика!
 Цо сьа по ньей людзе барз ўйфельо наблудза!

Бо й йа сѣ наблукал, да зза кильо тижнюў,
 Аж ми іспадалы з мойіх нужок цыжми.
 Цыжми іспадалы, шати сѣ подралы,
 Теди ми Ангылице до работи ўжьалы.
 До работи ўжьалы, коньскі шверти¹⁾ далы:
 Цагай, Унгар, цагай, не больат тѣ плечі.

Зап. в липни, 1896, в Убли, Земплинської стол. від Олени Дяк.

5. При копальнях угля.

Моя жена в старім краю, а я ту,
 Глядав я сой в Америці роботу.
 Нашов я ей при Маганой до майнох,
 Лем же би ми милий пан Бог допомог.
 Дванац кари я на шихту ладувал,
 А до того сам на себе вачювал.
 Обернем ся три сто рази в годзинѣ,
 Ци ме шлейт, лебо камін, не забне.
 Юш вибила по обедзе година,
 Юш ся майнер ми до дому побирл;
 Не остало у тім брусті никого,
 Окрім Бога, а і мене самого.
 Дванац кари на шихту я ладувал,
 Пришол домів, весело сой таньцувал.
 Принесеш сой кечок пива, лебо два,
 Криво на мя юш позерат газдиня:
 Робте ви сой, бурдингоше²⁾, цо кцеце,
 Шак за мої пенезі не пице;
 Дате ви ми погар пива, лебо два,
 Бо я ваши чорни шмати райбала.

Свобода. Ч. 10. 1901. Записав Д. Ванько, Ansonia, Conn.

6. Безжурність.

Що булом ся в старім краю напсотовав,
 Булом себе голій, босий находив;
 Голій, босий, ой та і мое дзєци,
 Наприкрило було ми ся до смерци.

¹⁾ Шлиї.

²⁾ Столовники.

Теперь собі в чужім краю працюєм,
 Пию пивце, палюночку, мясо їм,
 Єще собі сто таляри одложим,
 Єще собі сто таляри одложим.
 Ой як прийду та до дому в роботи,
 То я немам нич в никим до клопоти;
 Умию ся, облечу ся до строю,
 Тримат качмар палюночку на столї.
 А я випю погар, два, або й три,
 Закушу я фалат мяса векикий —
 Газда кличе: Подьте, хлопці, вечерац,
 По вечери будемо кус карти грац.
 Грают карти, уж девята година,
 Кождий собі на лужечку спочиват;
 Рано встає, уж ма всьо готове:
 Цукор, кава, свинське мясо на столе.
 А я сяду тай собі фриштикую,
 Газдиня ми до динерки ладує:
 Сїдзем годвин — уж фабрики пискают,
 Майнери ся до роботи збирают.

Свобода. Ч. 48. 1900. — Зап. В. Гришко в Northampton, Pa.

7. *З за чого добре в Америці? А.*

Добре в Америці, як іде робота,
 Красно ся прибере, як прийде субота.
 Красно ся прибере, пива ся напиє,
 Нихто му не повість, же му в полю гниє.
 В полю му не гниє, вода му не бере,
 Бо ему привезуть до гавву фармере.
 До гавву привезуть, плаци не жадають,
 Аж на остатнього, як пейду дістають.
 Як пейду дістають, штори виплачають,
 А що їм ся звижнить, жінкам посилають.

Свобода. Ч. 24. 1901. Записав Б. Гришко, Olyphant, Pa.

8. *З за чого добре в Америці? Б.*

Добре ў Америце, кедь робота ідзе,
 Шумньє шьє обльєче, кедь субота прийдзе.
 Шумньє шьє обльєче, шумньє шьє умїє,
 Ничь ун сьа ньє стара, же му ў польу гиньє;

Же му ў польу гiньє, же вода забере,
 Бо йому привезуть до гаўзу фiрмери.
 Бо йому привезуть, плацу ньє питають,
 Аж на двацетого, йак педу достануть ;
 Йак педу достануть, та йiх видплацають,
 А шо йiм сьа звисить, та за пиво дауть.

Зап. в липни, 1896, в Убли, Земплинської стол. від Олени Дяк.

9. Самовдоволенє.

Добре в Америце, як iде робота,
 Заробiм си, напiєм сє, не бiє мя псота.
 Облечем ся яко пан, седнiм себе на диван,
 Годинка мi клапка.
 Станем горi, закурiм си фiйку кукурiчну,
 Обуєм си в пекне цiжми, пуйдем на спацiрку.
 По месце сi прехадзам, нiхто мi нiч не згаджа,
 Вшецко в порядку мам, вшецко би мя то цешило,
 Лем то една ме вец мєрiї, же мам жену младу в краю,
 Хто мi ю ввудзе ?
 Але я си розвеселiм, як згаднем за пейду,
 Жи я сiї дацо пошлем, не будзе мац ввуду.
 Десят талари гiздови, петнацт до салону,
 То пе втрацiм, еше звишим з того.
 Як я пошлем пар сто златих до краю родзiнє,
 Там се вшицке зачудую, скадзи мi так iдзе.
 Людзе се стараю, же пенєзi не маю, же мi легко iде.
 Попробуй ти, милий краян, в Америце робiц,
 Теди повiш женє, дзецом, же то креваотне.
 Цалком сом зогнувани од глави до пети,
 Сухей вiтки не мам цалей, сiли докладам,
 На све здраве нiч не дбам, лем кед роботу мам.

Свобода. Ч. 36. 1901. Записав Дмитро Сидоряк, в Ансонїї, Конн.

10. Опис роботи в копальнях.

Гей побiл Янчiк, побiл, гей нашого качмаря,
 Же он нас розпустил, гей под чвартего краля.
 Гей под чвартего краля, гей под того вiнклюса :
 Як там жени плачут, гей моя драга душа.
 Гей не плачте, жевiчки, гей шак ми ся врацiме,
 Лем се в Америце гей гiздовац навчiме.

Гей у той Америце, гей так ми газдуюме :
 О шестой годзине, гей до роботи встаеме,
 Гей о семой годзине, гей до роботи ідем,
 Ани он сам не зна, гей ци он назад прийде.
 Гей придеш ку шафтови, гей станеш собі на геч (сage),
 Там гунцот інжінер гей лем нас гайсуе преч.
 Гей лем нас гайсуе преч, гей тристо, пейсто сяги,
 А по под зем іду гей да с двацет миль драги.
 Гей як приду до брусту, гей там сой одпочину,
 Шідем, осем кари, гей на шихту ладуюм.
 Гей приде ку мі майнер : Гей, що робиш, Унгару ?
 Озда ші не ошлеп, гей же ладую кару.
 Гей ладуй, Унгар, кару, гей бо маш по таляру,
 Мало ти ся видит, гей ти дурни Унгарю ?
 Гей шак я ти підвишил, гей пейц і двацет центи,
 А так це запрегну, гей як мулу до штверци.
 Гей бо мула за штверци, гей цешко цегац муші,
 Гринор приде с краю, гей цешко робіц муші.
 Гей але милий Пан Бог, гей тельо нам дозволив,
 Же нам за калапом, гей ясне съвітло горит.
 Гей ясне съвітло горит, гей майнер му гуторит :
 Ладуй, Унгар, кари, гей шак це нич не болит.
 Гей не болит ня глава, гей ани ношки мої,
 Лем мі з рук кров тече, то кжож мі їх загоїт ?
 Гей кто мі їх загоїт, гей кет ту ніт доктора ?
 Загоїт їх мила, гей с тамтой страни моря.

Свобода. Ч. 15—16, 1901. Записав Д. В. від І. Костанкевича з Waterburg, Conn.

11. Гірняки.

Добре в Америце онгарским женачом,
 Бо цешко не робя, бо цешко не робя,
 Мают добре жице.
 Бо цешко не робя, лем по под зем ходя,
 Ходя по под скали, ходя по под скали,
 Як хробаки мали.
 Лем ім то милій Бог, лем ім то добре дал,
 Же ім за калапом, же ім за каланом
 Ясно лямпка горі.
 Ангік му гуторі : Ладуй, Онгар, кари !

Ладуй, Онґар, кари, ладуй, Онґар, кари,
 Шак це ніч не болі.
 Не болі ме глава, анї мої ногі,
 Лем мі з рук крив цече, лем мі з рук крив цече,
 Кто мі їх загої?
 Кто мі їх загої? Ту нема доктора.
 Загої їх мила, загої їх мила,
 С тамтой страни води.
 Жено моя мила, жено моя добра,
 Як ти там газдуюш, як ти там газдуюш,
 С тима дзецми в дома?
 Газдуюм, газдуюм, куж лепше не можем,
 Тебе з Америки, тебе з Америки
 Дочекац не можем.
 Дочекаш, дочекаш і праву ручку даш,
 Будзеш се ме пітац, будзеш се ме пітац:
 Мужічку, як се маш?
 Не будзеш се пітац: Мужічку, як се маш,
 Лем се будзеш пітац, лем се будзеш пітац,
 Цій моц пенезї маш?
 Моц пенезї не мам, бо сом не шаровал,
 А цо сом заробіл, а цо сом заробіл,
 То сом прокельтовал¹).

Свобода. Ч. 46, 1900. — Записав Андр. Паш від Ос. Кузмича в Оліфант, Па. (Оба з Галичини).

12. Тяжка копальняна работа. А.

Помож, Боже, помож, прити до Европи,
 Товдїй поспоминам америцки кроки.
 Кроки поспоминам, кождому закажем:
 Не ход в Гамеріку, кет не еси блазен!
 Бо в той Европі кождий сой газдує,
 А в той Америці дос ся набідує.
 Я ся набідував та за штири тижні,
 Ніж мі не спадали з моїх віжок цижми.
 Цижми мі спадали, вахи ся подрали,
 Товдїй мя Анґлици до роботи взяли.
 Так они мі дали по таляру на ден,
 Думали Анґлици, же то Унґар блазен.

¹) Видав.

Як мі подвисяли на двацет пят центи,
 Але мя запрягли, як коня до штверці;
 Як коня до штверці, а вола до ярма:
 Вірте же мі, люде, же то іста правда.
 Котрий не вірите, іте попробуйте,
 Як попробуете, вірити будете.
 Бо у нашім краю так люде думают,
 Же то в Америці дармо гроші дают.
 Не дармо, не дармо, треба тяжко робіц,
 Треба тяжко робіц аш за десять годин.
 А як десять годин цешко виробіме,
 Приходить бас ку нам, як ми ся масме.
 Ми му повідаме, же тяжко робіме,
 А він нам повідат, за таляр мусіме.
 Кет тяжко робіме, пінязі масме,
 А як пріде педа до краю сой шлеме.

Свобода, 1900. Ч. 49. — Ansonia, Conn. Записав Д. В.

13. Доля робітника. Б.

Наврати мя, Боже, до тої Европи,
 Поспоминал би я, поспоминал би я, америцки кроки.
 Кроки поспоминам, кождому закажем,
 Бо до Америки, бо до Америки не іде лем блазен.
 Кторій мудрий человек — во Европі жіє,
 А я в Америце, а я в Америце дос се напсотуєм.
 Дос се напсотуєм, дос се і наблукам,
 Ёще ме до того, ёще ме до того кто неке ошука.
 Кто неке ошука, поцливости не да,
 А Боже мой любий, а Боже мой любий, цій ми того треба?
 Юж ем ся находил і за штири тижні,
 Юж ся мі подерли, куж ся мі подерли на мой ножках цижми.
 Цижми ся подерли, шати поторгали
 І так мя Анґлики і так мя Анґлики до роботи взяли.
 До роботи взяли по таляру на ден,
 Они добре знали, они добре знали, же то Онґар блазен.
 Потім піввишили пейц і дватцет центи,
 Та так мя запрягли, та так мя запрягли, як коня до штверци¹⁾.

¹⁾ Великі поліна, дерево на паливо в такім числі, скілько на один віз зможе влізти ся.

Як коня до штерци, як вола до ярма :

Уверце, крайне, уверце, крайне, бо то їсна правда.

Свобода. Ч. 47, 1900. — Записав Андрій Пиш від Ос. Кузмича в Оліфант, Па. (Оба з Галичини).

14. Самітний, поранений робітник.

Ой біда-ж ми на тім сьвіті у чужині жити,

Нема кому пораненої рученьки завити.

Нема кому потішити, ні пожалувати,

Ой мушу я свою руку та сам завивати.

Коби жінка, діти були, би ся розплакали,

Сворше би ся мої рани до купи стуляли.

Свобода. Ч. 42, 1900. — Подав Н. Г. Пейко.

15. Вибух у копальні.

В Америці у фабриці

Я там мушу з басом стап,

Там мя будут інжиніри

Доко шльопом гайстовац.

Гайстую ся доло шльопом,

Гайстую ся, Боже мій!

Згайстовав ся аж до ганку,

Завернув ся розум мій.

Роблю в майнах, яко сомар,

Роблю в майнах, Боже-ж мій:

Як відпаде уголь від фаєра,

Відбере ми живот мій.

Ліва ручка відстрілена,

Права ручка відтята :

Подиви ся, моя жінко,

Америцка робота!

З одной страни стоїт доктор,

Угля з мене вибират;

З другой страни стоїт плебан,

Смерти ми ся сподіват.

А ви, братя-камаратя,

На Бога вас філюю,

А за той край америцкий

Барз вам красно дякую.

Свобода, 1900. Ч. 49. — Зап. В. Гришко в Northampton, Pa.

16. Чоловік убитий в Америці і його жінка.

Ать, Боже ми, як в тій Америці:

Іде до ньой нарот превеликий

І я піду, бо іщи-м молодий,

Даз' ми пан Біх там даяке щєстя.

Зістань здорова, моя молода жєно,

З'охаблям тя на Бога єдного.

Я ся верну, кєд ня не забикют,

Лєм ти чєкаї от мене новєну.

Як от мене новєну дістанєш,

Ушитко собі до порядку принес,
А так сїдай на вороного коня,
А леть іт дб ми, дорога душо моя. —
А як она до Америки прешла,
Та она го живого не нашла,
Лем тоту кров, што з нього капкала:
Гірко собі над ньов заплакала.
Вас, гробарі, прошу вас на Бога,
Повічте ми, де ми муш ту сконав?
А увін сконав на ті сиві скалі,
Іть, увидиш, там ся надь нем кают.
Ать, Боже ми, кобим дашто знала,
Би ся тута скала роспадала,
Би ся тута скала роспадала,
Би я свойого мужа спознала.
А як она його там спознала,
Гірко нат ним собі заплакала:
Тать, мужу ми, што же ти наробив,
Же ти сироти діти у краю з'охабив?
Іть ти, жено, іт моїй сироті,
А повіч ім, же я в Америци.
А повіч ім, няй ня не чекают,
Бо я лежу пїть великув скалов;
Бо я лежу у ті Америци,
Забили ня гунцути Анґлици.
Нехали ня за се Анґлици забити,
Бо я їм не хотїв вельо пива платити.
Наробили моєй жені жалю,
Же не преїду уже вецей до краю*).

Свобода. Ч. 40, 1900.

17. Погрози наставників.

Добре тобі, моя мила,
У посцелі лежац,
А я мушу скоро рано
До роботи бежац.

Як я їду до роботи,
Уж фабрика трубит:
Криво на мя мій бас патрит,
Уж му ся не любить.

*) Від редакції додана така примітка: Пісню сю, надрукували ми так, як була нам подана п. М. В. Мороховичем із Elmira, N. Y. Співають її Русини їдучи з Америки до краю і з краю до Америки. По словам п. Мороховича співаєть ся вона дуже жалісно.

Ой коло мене ходит,
 Нич ми не говорить:
 Понаглай ся, білий Янчик,
 Планно ти ся водит.
 Як ти мі так завтра рано
 Ту нескоро прийдеш,
 То я тебе висакую
 І з роботи вийдеш!
 — Як ти мене висакуєш,
 Не бою ся того,

Уж три рочки на октобра,
 Як я чекам того.
 — В вашім краю велька біда,
 Ти там не вижієш:
 В Америці тяжко робиш,
 Але пивце пієш.
 Як ти собі пивце пієш,
 Так собі думаєш,
 Що ти у тій Ааериці
 На віки биваєш.

Свобода, 1900. Ч. 49. — Зап. В. Грешко в Northampton, Pa.

18. *Лихі часи.*

Добрі були часи, але ся минули,
 Як тоті квіточки, що на яр квітнули.
 Коли в Америці добрі були часи,
 Скоро з шифи зійшов, то роботу найшов.
 Самі нас басове до фабрики кличуть
 І роботу дають і плацу неагіршу,
 Але ся минули тоті добрі часи,
 Тепер нас не кличуть і плаци суть таньші.
 Хотяй би з голоду на дорові гинув,
 Ніхто о тя не дба і на одну хвилию!
 Ой тяжко ту, тяжко вже на світі жити,
 Роботи не дають, за щож що купити?
 А хотяй і дають, то бара слаба пейда,
 Ой на що нас, на що, в Америці треба?
 Мої брате милі, всі Русини щирі¹⁾,
 Тримаймо ся купи, бизмо не погibli.
 Всі разом, як оден, вступім до „Союза“,
 А там наша поміч, як прийде недуга.
 Бо „Союз“ наш батько, а і наша мати,
 Як треба помочи, буде ся старати.
 А „Свободу“ милу все в руки хапайте,
 А що вчитате, того ся тримайте.

Свобода. Ч. 48, 1900. Д. В.

¹⁾ Отсі кінцеві стихи очевидно додаток письменного чоловіка; доданий він до пісні, щоби при її помочи викликав більше вражінє для означеної з гори ціли.

19. Робітники і президент Америки.

В Америці „презента“¹⁾ ставляють,
Робітники лем ся догваряют:
Камаратя, што то з нами буде,
Як тот „презент“ про нас планний буде:
Гура хлопці, гура враз, гура враз,
Не післав нас цисар наш, цисар ваш.
Не требало телеграфи пуцати,
Же нас буде Америка ховати;
З Америки телеграфи ішли,
Жеби до ней робітники пришли:
Ой ту нас маш, „презент“ наш, ту нас маш,
Дай нам по три таляри на ден зас.
А як нам ту роботу не дают,
Отшикуй нас до нашого краю;
Дай кождому по пять сто таляри,
То підеме собі з Богом сами.

Свобода, ч. 45, 1900. — Подав Д. Ванько, Ansonia, Conn.

20. Жінка грозить чоловікови.

Уж місячок зійшов і звіздонька ясна,
Та уж по мня мила до готелю пришла.
До готелю пришла, тихо закликала:
Ходь, мужічку, домів спати, душо моя драга.
Прийшли до домоньку, свічка догарує:
Уж ся на тя, мій мужу, паличка рихтує!

Свобода, ч. 48, 1900. — Зап. В. Гришко в Northampton, Pa.

21. Чоловік спроневірюєть ся жінці.

Тать прешло ми, прешло із Европи піемо,
Жебим ся понагляв з Америки фрішно:
Понагляй ся, лайдак, із той Америки,
Бо ми листи ідуть, же тримаш коханки.
Не тримам коханки, лем одну Англичку,
Што уна ня носит трей роки у серцу.
Уна ми давала 800 долярей,
Жеби я ся женив із ньов кам найскорей.

¹⁾ Президента.

А я ї повідав, же мам в краю жену;
 Она ми повіла, жебим не дзбав о ню.
 А я ї повідав, же мам в краю діти;
 Она ми повіла, же нич тобі по тім.

Свобода, ч. 41, 1900. — Подав М. В. Морохович.

22. Що робить в дома жінка емігранта?

Не є так нікому, як младої невесеце,
 Муж їй в Америці, она робит, що хце.
 Муж їй в Америці робит на таляри,
 А она купує паробкам сигари.
 Як їй пішло пятку, то си сидит в хладку,
 Пішло їй стивочку, то піє в шиночку.

Свобода, ч. 37, 1901. — Записав В. Гришко, Olyphant, Pa.

23. Жінка спроневірность ся чоловікови.

А у нашій Галичині такії газдове,
 Що не можуть впи вижити із дїтьми на роли;
 Тож продають они свої остатні бики
 Тай ідуть гень аж за море до той Америки.
 Зіставляють жінки, діти, наче сиротята
 Та працюють в Америці, як німі ослята,
 А остатний гріш від себе жінкам посилають —
 Жінки за се із кумами діти приплджають.
 Пише до ней бідачиско: Жінка-с не по чому,
 Що ти дала свого личка кумови своєму;
 Забула-сь ти, моя жінко, на присягу тую,
 Як ми клали по два пальці на євангелию.
 А може ти, моя жінко, пацери не мовиш,
 Що там тобі приказує шестая заповідь?
 Ой коби ти рано, вечер пацери мовила,
 То і шестої заповіді ти-б не проступила.
 Ой ніколи я у вечер пацери не мовлю,
 Бо кум так скоро приходить, що я тільки стелю.
 Ой та я так цілу нічку з кумом балакаю,
 А коли люде снідають, то я в той час стаю.
 Рано часу знов не маю пацери мовити,
 Та бо мені треба скоро у пецу палити.
 Ой знаю я, мій мужичку, ту шесту заповідь,
 Але мене кум до того преступства намовив.

Ой тримати ти ся було розума свого,
Не слухати було кума до такого злого.
Ой пробач ми, мій мужичку, того більш не буде,
А що мене кум цїлував — ще і тобі буде.
Ой приходь ти, мій мужичку, до дому чим скірше,
Щоб мене кум не намовив до того і більше.
Ой не можу, моя люба, зараз приходити,
Та бо тепер в Америці не мож заробити.
Бо тепер вже так не іде, як за давні часи,
Що за місяць або за два посилав єм гроші.
Та що другі посилали, на процент їм дали,
А ви двоє безстиднії всьо-сте прогуляли.
Люде дали на проценти та їм приростає,
А тобі по тих розкошах біда докучає.
Ой не буду вже я тобі більше грошей слати,
Поки ти не перестанеш кума ночувати.

Свобода, Ч. 41. 1900. Подав Н. Г. Нейко.

24. Наслідки жіночої невірности.

Не є, Боже, не є, як младої невесеце,
Муж їй в Америці, она робит, що хце.
Муж їй в Америці робит на таляри,
А она купує паробкам сивари.
Купуй, мила, купуй, маш за цо куповац,
Юж ти стівка іде, можемо зкельтовац.
Деж і зкельтуємо, кед в корчмі не грают,
Де ся напіємо, кед люде дудрают?
Іди ти, миленький, принеси паленки,
Та ся напіємо зрана помаленьки.
Як ся напіємо, де спати будемо,
Чи в сїні, чи в сломі, чи на голой зємі?
Бїй мужу мій, мужу, вийдь з чужого краю,
Най тя твої діти тільки не чекают.
Якж я діти мам, кед я о них не знам,
Бо юж сїдзем рочків, як єм з тобов не спав.
Штани-м ти райбала, о тобі думала,
Про то я, мужичку, во тяжи зістала.
Не цигань ти, жено, жесь штани райбала,
Але повіч правду, жесь фраїра мала.
Кед фраїра-м мала, вич тобі до того,

Не будеш ховати букарта могого.
 Почекай ти, жено, будеш жаловати,
 Як я тобі буду сумвий лист писати.
 Сумвий лист писати і так повідати,
 Тогди будеш, жено, гірко бановати.

Свобода. Ч. 38. 1901. Записав В. Гришко від Ст. Гришка, в Mahanoy Plane, Pa.

25. *Невірна коханка.*

Мам коханку у Нев-Йорку, я в Пенцельванії,
 Цешко робім, смутно ходім, под каменьом живім.
 А она мі одицує: Як ся ті там водит?
 Бо она сой по Нев-Йорку зо Жидами ходит.

Свобода. Ч. 22. 1901. Записав К. Д.

26. *Причини довшого побуту в Америці.*

Ей, Боже мой, що з тего робіц мам,
 Сідаем лістох сом од мілей достал;
 Я на каждом піше поздравіне,
 Жебим ішол з Америки гу ней.
 Міла моя, домов ме не чекай,
 Бо я се барз того моря лекам.
 Кет на морю подла хвіля тріма,
 З бока на бок зо шіфом набіва.
 Там кет умре, таки погроп має:
 Там го везмут, до моря тручают.
 Там го клебан, ні поп не споведа,
 Ні ему се жадна труна не да.
 Місто цвонов, шіфі му піскают,
 Я на погроп ріпкі се збегают,
 Оні его цело погребают.
 Оцец, matka, барз у вельком жалю,
 Же з газдовства мені сінов мают.
 Сестри, браце, вельку радосц маю,
 Же з газдовства векшу частку мают.
 Сестри, браце, не радуїте ви се!
 Шак то частка на тоте сіроце,
 Шак то частка на тоте сіроце,
 Цо їм зумер оцец в Америце.

Свобода. Ч. 5. 1901. Подав С. Рябец, в Mahanoy Plane, Pa.

27. Поборена відраса.

В Америці сипана дражічка,
Іде за ньов моя ффраюрочка.
Іде, іде, ручки заламує,
Бо їй милий до краю вандрує.
Не плач, мила, не плач, бо уж дармо,
Бо я іду уж на завтра рано;
Уж мій куфер стоїт на дипої,
А шифкарта у кишені моїй.
Як єм прийшов до Нью Йорку в ночі,
Заплакали мої чорні очі:
Ой Боже мій, як я ся застарав,
Поки тоту водичку преплавал.
Ой як єм мав на ту шиф сідати,
Радше було зараз умирати.
На тій шифі барз велика псота,
Бо там не дба ніхто о человека;
Як він умре, плебан го не сховат,
Ани єму розгрішеня не даст,
Лем му дадут кавалок олова
Тай го трутят матрови до моря.
Єго тіло рибки розтігают,
Лем кісточки по морю плавають.
Шифкапитан зараз відписали,
Щоб го більше дома не чекали.
Сестри, братя барз ся зрадовали,
Же в газдовства більшу часть достали.
Сестри, братя, ви ся не радуїте,
Бо я маю в краю дрібні діти.

Свобода. Ч. 34. 1901. Записав В. Гришко від Стефана Гришка
в Mahanoy Plane, Pa., родом зі Щавного (Галичина).

28. Поворот до старого краю.

Ей як я ішов із Америки,
Ей із Піцбурку, з тої фабрики:
Зістань адорова, робото моя,
Ей, няй ты робит другий, а не я!
Як я пришов на штацію:
Ей зістанте здорові газдо - газдинь мої,
Бо я кунив тікет аж до краю.

Як я пришов до Нев-Йорку,
 Ей видів я там воду превелику.
 Боже, Боже, што робити ?
 Як тоту воду перепплавати ?
 Як я сїдав на шїфу велику,
 Ей скрутили ся мої очи :
 Зїстань здорова, Америко,
 Ти то велика трапеницо.
 Як я пришов на серед моря,
 Заболїла ня голова моя.
 Як я пришов до Гамбурку :
 Ей хвала Богу, же я уш ту.
 Як я пришов до Берлина,
 Ей де сам пруский цісар биват.
 А як я пришов до Одерберку,
 Ей на ту угорску палїнку.
 Як я пришов до Пряшова :
 Ей утвор двері, жено моя !
 Утвор двері, а дай руку,
 Ей не хочу знати Америку.

Свобода. Ч. 43. 1900. Подав М. Вовчок Морохович.

29. Недобра новина.

Як сом ішов з Америкі до дому,
 Стрітіл я там Австріяша на коню.
 Австріяше, камарате, як ше маш ?
 Чи там жіє еще моя стара мац ?
 Ей, ні жіє твоя матка, ні жіє,
 Сїцем рочків як ф чарной жемі гніє.
 Ке' біл я знал, же моя мац не жіє,
 Зостал біл я в америцкей країні.

Свобода. Ч. 9. 1901. Записав Ст. Рябець, Mahanoy Plane, Pa.,
 із Чертежа, Земплинської стол.

30. Стріча.

Кет я ішов з Америки до дому,
 Пострітнув я Австрияка на коню :
 Австрияку, камарате, як ше маш,
 Чи там жіє Франц Йосиф цісар наш ?

Ой же он, ой же он, що с того,
Ніч не робі у країне доброго.
Велькы складкы, вельке здирства, хлеба ніт,
Уж я мусім в Америку назад ісц.

Свобода. Ч. 48. 1900. — Зал. Анд. Пиш від Ос. Кузмича, в Олі-
фант, Па.

31. Наслідки еміґрації для держави.

Уж ся наш Франц Йосиф до розуму бере,
Що найкрасші міста Москаль му відбере.
Відобрав му Унгвар, відбере Кошиці,
Бо найліпші хлопці то суть в Америці.
Зачав ся Франц Йосиф з конзулями радзіц,
Як ма млодих хлопців до краю спровадзіц.
Конзуль му відписав, що з того не може:
Америка „фрі контри“, хто лем робіц може.

Свобода. Ч. 32. 1901. Записав В. Гришко, Olyphant, Pa.

(Конець буде).

Miscellanea.

Никита Мелешко,

незвісний панеґрист XVII в.

В бібліотечі Баворовских у Львові (під ч. I. Е. 9) звернула мою увагу на себе невеличка брошурка з р. 1615 під таким заголовком :

Vota, Fausta Omina,
Gratulationes
Illustrissimo ac Reverendissimo Domino
D.
Ioanni Andreae
Prochnicki à Prochnik Dei
Gratia Archiepiscopo Leopoliensi, Admini-
stratori perpetuo Abbatiae Sיעיעcho-
viensis etc. etc. Bonarum artium
optimo Patrono
In primo
Ad Sedem, Archiepiscopalem ingressum.
A-
Studiosa Iuventute collegii
Leopoliensis Societatis Iesu omnium
Ordinum
nomine Dicata.
Leopoli.
Excudit Christophorus Wolbramensis 1615.

Як бачимо, се одна з тих незчисленних цвіток єзуїтської культури, на які так багаті XVII та XVIII вв., збірка банальних „віршів“, якими львівські натри єзуїти витають по-

вого архієпископа Яна Прохніцького, наступника помершого Яна Замойського.

Єзуїтську колегію у Львові та при ній єзуїтські школи стрічаємо в столиці Галицької Русі доволі пізно, бо з початком XVII в., р. 1608¹⁾. При тім не завадить додати, що перші патри являють ся у Львові вже в р. 1584²⁾, та яка була доля тих перших „культуртрегерів“ в Галицькій землі, про се ми мали нагоду де инде писати³⁾. Тут запримітимо лишень, що до р. 1590 не встигли єзуїти розвинути в самім місті майже ніякої праці...⁴⁾

Постійно осіли ся єзуїти у Львові доперва в р. 1608, або — уживаючи єзуїтської термінології — отворили там резиденцію⁵⁾. Природна річ, що єзуїти тільки і мріяли про те, щоби як найборше переіменити львівську резиденцію на справдішну твердиню католицької пропаганди, себто на колегію⁶⁾.

По великих трудах та клопотах удало ся вкінці енергічним патрам здійснити свою мрію⁷⁾. Стало ся то р. 1608 в осени, значить вже в 5 літ після смерти першого великого добродія та опікуна єзуїтів у Львові, звісного архієпископа Дмитра Соліковського (1582—1603)⁸⁾. У наступнику архієпископа Дмитра, Яні Замойскім († 1614) мали єзуїти теж могутого заступника та опікуна. Та вжеж Яна Прохніцького († 1633) можна порівнати — з огляду на ту теплу опіку та прихильність, яку архієпискуп оказував єзуїтам на кождім кроці — хиба з Дмитром Соліковским.

1) Гл.: Харламповичъ: Западнорусскія православныя школы XVI и начала XVII вѣка, Казань, 1898, стр. 73. — Załęski: OO. Jezuici we Lwowie, Льв., 1840, стор. 1, 2, 77. — Сушко: Єзуїти в заведеню Унії на Русі в доберестейській добі, Львів, 1902, стр. 67.

2) А не 1585 р., як читаємо у д. Харламповича. Ibidem.

3) Порівнай мою студію, стор. 59 і дальше.

4) Ibidem, стр. 62 і дальше.

5) Ріжниця між резиденцією, а колегією — гляди мою розвідку, стор. 67.

6) Załęski, op. cit., стр. 8. — Finkel i Starzyński: Historia Uniwersytetu lwowskiego, Lwów, 1894, стр. 11—19. — Харламповичъ, op. cit., стр. 73.

7) Ibidem.

8) Про нього та про його прихильність до єзуїтів — гляди: Załęski, op. cit. стр. 1, 2. — Рукопись бібл. ім. Оссолінських, ч. 786, стр. 15, Encyklopedia Orgelbranda, т. XXIII, стр. 913, т. XVII, стр. 480, Acta et constitutiones synodi leopoliensis, 1593. — Моя студія, стр. 63 і т. д. і т. д.

Ще як біскуп Камінця подільського Прохніцький впровадив єзуїтів в свою столицю (р. 1608)¹⁾ та допоміг їм морально й матеріально відкрити там в р. 1611 колегію й школи. І се була друга — після луцької — сильна твердиня католицизму в глибині Русі України (Поділя)²⁾...

Колиж отже по смерті Яна Іжмали Замоїського львівським арцибіскупом зістав іменованій Я. Прохніцький, що як сказано ще будучи біскупом Камінця подільського показав ся опікуном та особливим протектором єзуїтів, фундатором єзуїтської колегії та єзуїтських шкіл, тоді й легко зрозуміємо, чому то львівські патри так славно витали в 1615 р. нового арцибіскупа, — зрозуміємо тенезу згаданої збірки похвальних віршів „bonatum artium — optimo Patrono...“

Як я вже в горі запримітив — вірші сі не особливіші, просто банальні, як взагалі усі літературні плоди єзуїтсько-панетіристичної доби. Ми-б і не звернули на них найменшої уваги, коли-б не се, що на самім кінци сеї не величкої збірки (обіймає 46 сторін) видруковано також руську похвальну віршу, якої автором підписав ся — здаєть ся незвісний „письменник“ (si diis placet...) XVII в. Никита Мелешко. Ми й подаємо її отсе — заховуючи як найвірнійше усі питоменности мови тай правописи:

На прескѣтлагс ѿ пречѣснагс

Архирѣа на всѣхъ кѣнцѣ оуказаніе.

ПІДПИСАНІЄ.

Звѣздамъ тѣмъ ѿ мѣсѣць свѣщамъ з ѿцна ѿвѣлюють,

Три рѣки ѿ рыба всего тѣмъ оудобрають

Єгоже небо вкспѣ ѿ земля показа,

Богъ же архирѣемъ призва ѿ помаза.

Шить вѣрѣ ѿ благочѣстїа любїтеля,

Благости рѣди всѣмъ любѣзна свѣтитѣла.

Иже крѣсть ѿмѣа стада всохраненіе,

Стрѣла же враговъ томъ на оуказаніе.

Є всюдѣ все сѣ роужьствы себе сѣ граждѣа,

Хсѣдобнѣ ѿко пѣстырѣ стадо снабдѣваа.

М(с)гѣтствомъ ѿ всгдѣшнымъ кодрымъ хрѣненіемъ,

Свѣтѣа ѿвѣлаа сѣ нарочїтъ сѣмъ званіемъ.

Никїта мелешко.

¹⁾ Załęski, Jezuci w Polsce, Lwów, 1900, т. I, стр. 674. — Харламповичъ, op. cit., стр. 76. — Encyklopedia powszechna (Orgelbranda, видане перше), т. XXI, стр. 583.

²⁾ Załęski, Jezuci w Polsce, I, стр. 674.

Не треба мабуть додавати, що отсі Мелешкові елюкубрації: — се „славословіє“ на герб Прохніцького...

Та як дістала ся руська похвальна вірша в латинський панеїрик, присвячений польському католицькому арцибіскупові?..

Відповісти на се питанє не легко. Означити з всякою певністю, чи Мелешко писав свою віршу як уніят, чи як католик, або навіть як православний (хоч останнє здаєть ся таки зовсім неможливим), зі збірки банальних віршів не можна. Насуваєть ся ще иньше питанє, чи справді в єзуїтській колегії у Львові, а анальоґічно у всіх єзуїтських колегіях, заснованих на руських землях, учили патри також і руської мови?

Що єзуїти мали звичай проповідаги до Русинів по руськи — на се ми маємо доволі багато доказів (передовсім в так званих *Litterae annuae Societatis Jesu*)¹⁾. Менше за се маємо сьвідощтв на то, коли і в яких колегіях стали єзуїти учити руської мови (без її знаня — річ зовсім природна — не можлива була б ніяка пропаганда). Кажу, коли і в яких колегіях, бо про спорадичні случаи навчаня в єзуїтських колегіях руської мови (*Ruthenas litteras*) ми вже знаємо²⁾...

І так читаємо в згаданих мною *Litterae annuae S. I.*, що в полоцькій колегії вже доволі скоро стали патри учити руської мови (1584 а., стр. 152)³⁾... „На підставі сеї немов принагідно киненої замітки“, — каже д. Харлампович, „можна думати, що в Полоцьку руський язик був заведений від самого початку та що й по иньших західно-руських колегіях йому було дано певне місце“⁴⁾. Оттак говорить д. Харлампович і нам видить ся неможливим не згодити ся в тім з пов. ученим, а то тим більше, що удало ся нам знайти ухвалу коніреґції польської провінції ще в 1579 р. про заведене руського відділа (*schola ruthenica*) в виленській колегії. Луцька єзуїтська колегія (заснована 1609 р.) завела також в р. 1614 русько-славянську мову, яко предмет науки⁵⁾.

Судячи зі згаданої ухвали 1579 р. (навожу її нпзше), виленська колегія була перша, що завела науку руської мови.

1) Прошу порівнати: Харламповичъ, *op. cit.* стр. 89.

2) *Ibidem.*

3) *Ibidem.*

4) Харламповичъ, *op. cit.* стр. 89.

5) *Ibidem.* стр. 75.

Першою єзуїтською колегією (розуміє ся в тих, що були зі школами), яка стрінула ся з руською людністю — була безперечно виленська¹⁾. А хоч в перших початках її істнованя провадили єзуїти завзяту борбу передовсім з всілякими протестантськими сектами, — все ж таки було фізично неможливим, аби виленські єзуїти не звернули з часом своєї уваги і на Русинів...²⁾ Бо й якже вони могли не запримітити тих, що дали Литві і свою „милозвучну“ мову³⁾ і свою культуру та становили половину людности не лише самого Вильна, але й цілої Литви?...⁴⁾

Гасло до бою дав Скарґа. Бій був не рівний — а то тим більше, що виленські патри вивели в поле — до бою з схватою, своїх найліпших борців та ймили ся усіх можливих своїх воєнних фортелів... Від огненних проповідий та горячих диспут, від „місий“ та величавих масових процесий — на Литві аж потемніло... Та вже-ж не вдовзі показало ся, що надто великим успіхом єзуїти не могли почванитись... І знов розпочала ся борня — з подвійним зав'язем...

Настав р. 1577: появилася звісна Скарґова книжка *O Jedności Kościoła Bożego pod iednym Pasterzem...* Безперечно — твір Скарґи зробив на Русинів сильне вражіння⁵⁾, — та однак єзуїти на тім не пристанули... Вони зміркували гаразд, що пропаґанду починати найліпше — від шкільної лавки та вже в молодечі уми вщипляти католицьке насіння.

І ось стоїмо перед дивним явищем... В тім самім часі коли з одної сторони усі найвизначнійші діячі русько-православного

1) Єзуїтів спровадив до Вильна біскуп Валеріян Протасевич Сушковський 1569 р. — Гл. Харлампович, *op. cit.* стор. 42—63. — *Моя студия*, стор. 24—30. — *Załęski, Jezuiti w Polsce*, Льв., 1900, т. I. стор. 175 і дальше.

2) *Моя студия*, стор. 25.

3) Ось як говорив секретар в князя литовського Олександра *Erasmus Vitellius* в р. 1511, *die Mercurii, ultimae mensis Martii*: „*Linguae propriae observant (роз. Литовці). Verum quia Rutheni medium fere ducatum incolunt, illorum loquella, dum gracilis et facilius sit, utuntur communius.*“ Який жеж се контраст до прямо протестантських слів Скарґи... (*Theiner, Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae historiam illustrantia, Romae, 1871. т. II, стор. 278.* — *Памятники полемической литературы въ Западной Руси, Сиб., 1882, т. II, стор. 485, 486).*

4) *Ibidem.* Також *моя студия*, стор. 25, 26.

5) *Ibidem.*

табора другої половини XVI в., як кн. Курбский¹⁾, кн. Константин Острожський, митрополит Михайло Рагоза та золотустий Іван Вишенський відхрещують ся як мога від „лядської, латинської хитрости та ереси“, нарікаючи, що „ученіє святихъ писаній зъбло оскудѣ, пачеже словенскаго російскаго языка, и вся челоуѣцы приложиша ся простому несъвершенному людскому писанію...“²⁾, а сам Скарґа говорив, що „зі славянського языка ніхто ніколи не може бути ученим“³⁾, — так з другої сторони єзуїти приходять остаточно до переконання, що наука руської мови в їх колегіях — се одна із найважніших потреб успішної католицької пропатанди між руським населенем.

От таким то чином і заводять виленські патри у своїй колегії науку руської мови чи там радше отвирають в колегії руську школу (*Schola Ruthenica, sic!*)

Стало ся те як раз в сім році, коли завдяки горячим заходам єзуїтів та біскупа Протасевича перемінилася виленська єзуїтська колегія в академію (зн. 1579 р.)⁴⁾. Вістку про се удало ся нам знайти в однім рукописнім кодексі цісарської надворної бібліотеки в Відні, що містить в собі прецікаві ориґинальні постанови єзуїтських „конґреґацій“ з рр. 1576—1649⁵⁾.

¹⁾ Сказанія кн. Курбскаго (вид. I), стор. 277.

²⁾ Акты Зап. Россіи, т. IV, № 32.

³⁾ „Ktemu wielce cię oszukali Grekowie, narodzie Ruski, iż ci, wiarę ś. podając, ięzykać owego swego greckiego nie podali.. Bo tylo te dwa są ięzyki, grecki a łaciński, ktorymi wiara ś. po wszem świecie rozszerzona y szczepiona iest... y nie było ieszcze na świecie ani będzie żadney akademiey ani kollegium, gdzie by theologia, philozophia y inne wyzwolone nauki inszym się ięzykiem uczyły y rozumieć mogły. Z słowieńskiego ięzyka nigdy żaden uczonym być nie może.. A iuż go teraz prawie nikt doskonale nie rozumie. Bo tey na świecie nacyey nie masz, ktoraby im tak iako w księgach iest, mówiła; a swych też reguł, gramatyk y kalepinow do wykładu nie ma, ani iusz mieć może...“ Як бачимо — Скарґа мав на думці церковно-славянський язык, а не руський. — Памяти. пол. литер., т. II, стор. 485, 486 (ор. cit.).

⁴⁾ Харлапович, ор. cit. стор. 48—50... — Załęski, ор. cit.

⁵⁾ Codex mansk. цісарської бібліотеки в Відні ч. 11977. Походить мабуть з Ярослава, як можна судити з картки наліпленої на хребті книги. — Карта 1—42 — се „Acta congregationum provincialium triennialium provinciae Poloniae a. 1576 1649, adjunctis responsis Generalis S. I, ad quaesita et postulata provinciae“. — Усі грамоти автентичні, ориґинальні, з печатами та власноручними підписами. Вже сам заголовок говорить як важні та як інтересні, вісти містить в собі отсей нікому, вдаєть ся, не звисний ще кодекс.

Ось яку ухвалу ухвалила єзуїтська конгреґація „Польської провінції“ як раз 1579 р.:

„Ut schola ruthenica in collegio Vlnensi aperiatur, in qua pueri doceantur legere et scribere tantum, idque ex Cathedismo in Ruthenicam linguam translato, aut aliis piis et catholicis (sic!) libellis. Rationes autem, quae totam congregationem ad hoc petendum mouerunt, refert Procuratori...“¹⁾

На ухвалу славетної конгреґації дав генерал таку відповідь: „Probamus sententiam Congregationis de schola Ruthenica et concedimus, ut aperiatur!“²⁾

Нема сумніву, що постанову сю переведено в жите в виленській колегії. Була се таким чином перша єзуїтська колегія, що учила у своїх школах руської мови... „ex piis et catholicis libellis...“

Нав'язуючи отже до сих аналогічних прояв думаємо, що і ся руська вірша Никити Мелешка, попала в єзуїтський збірник, присвячений польському католицькому арцибіскупови зовсім не випадково, а так само як і иньша вірша — гебрайська — тому, що так у Львові, як і в сусіднім Луцьку, єзуїти учили руської мови, — чи то „для большого привлеченія въ свои школы русскихъ дѣтей“³⁾, чи то щоби приготувити здатних місіонарів, які-б між руським селянством вели католицьку пропаґанду в їм зрозумілій, рідній мові.

Я навмисно ставлю отсю паралелю львівської та луцької колегії, вважаючи їх не лишень ровесницями по хронології [засновані обі того самого року 1608(9)], але й сердечними сусідками, які ві всім спільно порозумівались, та заводили в себе той сам лад та ті самі новини... Так отже консеквентно ми думаємо — і здає ся не безпідставно, що у львівську єзуїтську колегію ввели паґри також науку руської мови і то в тім самім менше більше часі, що і луцькі сусіди в своїй колегії, себто коло 1614 р.

При кінці насуваєть ся ще одно питанє: чи крім отської нікчемної вірші лишив ще наш Никита Мелешко яку літера-

1) Інтересним би було пізнати отсі „rationes“... Та про них хіба вже один Бог знає... Та зрештою легко догадатись які вони були... Цитований фрагмент на стор. 48 рукописи, точка 9.

2) Ibidem.

3) Ibidem.

турну спадщину, чи ні. — Правдоподібно ні. Бодай нам не довелося ніде чогось подібного стрінути...

Кінчу оттакими характеристичними словами Скарґи: „Byśmy byli czujni, moglibyśmy dawno ruskie szkoły mieć, a wszystkie ruskie pisma przejrzeć i w słowiańskim ich języku mieć swoje katoliki ćwiczone“. Як бачимо єзуїти пішли справді вказаним ним шляхом...

Ол. Сушко.

Парцеляція війтівства поміж підданих села Мшанця¹⁾ 1788 р.

Село Мшанець належало за польського уряду до коронних дібр, а коли Австрія прилучила Галичину до своєї держави, село приділено камері. В селі були три лани: два в посіданю селян війтів, а третій лан великості 169 мортів □ був власністю панською, коронною, а потім перейшов в заряд камери. Положений на рівнині, приступний для господарки, переходив він з рук до рук різних арендарів-винаємників, які річні датки платили до каси головного заряду в Самборі.

Останнім арендарем-посесором сього лана був Ян Пюрковский, скарбник в устах народа Пирківський. Про сього панка була друкована мною подана згадка в „Житю і Слові“ 1894 р. том I, стор. 70—74 під заголовком „Панщина в селі Мшанці в XVIII в.“ Похибки річеві, які там зроблено, тут простую. Пюрковский по народному переказу поїхав до Варшави, чи де инде, виходжувати право на село, правдоподібно може хотів купити війтівство. Та вертаючи домів, утопився в Дністрі в селі Головецьку. В парохіяльній метриці хрещених записаний він 24 падолиста 1787 р. хрестним отцем дитини юстиціарія Вариводовича. Від сього часу не знаходився про нього ніякої згадки. А вже 1 лютого 1788 р. ц. к. економія самбірська розділює війтівство поміж підданих села Мшанця. Було їх всіх 16, а мали вони свій власний ґрунт і сиділи декотрі на війтівстві, або і на так званих громадських, себто підданчих ґрунтах.

¹⁾ Тепер старосамбірського повіта.

Що спонукало економію до цього кроку, не скажу на певно; мабуть безнастанні клопоти за оплати з віднаємниками. По інших сусідних селах такі „панства“ задержали ся ще до тепер під урядовою назвою двірських обшарів, декуди їх нема. Може і така догадка буде правдива, що камера по деяких селах хотіла землю й вийтвіства розділити поміж місцевих людей, а коли ті не хотіли розібрати поміж себе, спроваджувала осадників Німців, яких оселі існують до днесь по різних повітах Галичини.

Люди в Мшанци повідають, що по смерті Пирківського ґазди розібрали „панство“ таки так без нічийого дозволу. Одначе недавно знайшов я між паперами одного ґазди в Мшанци документ самбірської економії, яке свідчить, що се камера розділила ціле вийтвіство між людей на певних умовах. ґаздів, що розібрали землю, називали новосадками, а землю новосадським ґрунтом, хоч ті ґазди й перед парцеляриєю жили в селі й мали власні ґаздівства.

Навожу сей інтересний документ в цілости з усіми його помилками:

ad. № 5512.

Komplanasya.

Na dniu dzisiejszym nizey wyrazonym dniem y rokiem między caes. krol. ekonomią Samborską z iedney y nizey wyrazonemi nowoosiadłemi Mszanca poddanemi z drugiey strony następujący kontrakt zawarty iako to:

1-mo. Puszcza wspomiona dyrekcyja nizey wyrazonym szesnastem poddanym pojedyncze do woytowstwa Mszanca zwanego rzeczone grunta, łonki, ogrody y pastwiska, na ten koniec azeby z poddanych sobie wymierzony grunt dziedzicznie zasiewał y tenze iako dziedzic bez przeszkody onych używał.

2-do. Ci poddani, którzy tenze grunt folwaryczny i ich successorowie do possessyi przystępują, od wszystkich dominikalnych robot, to iest panczynny y naturalney powinności teraz uwalnia się, iedynie obowiązani będą w pieniężney kwocie do kassy ekonomiczney samborskiey kazdego roku dwoma ratami, która pierwsza połowa czynszu tego około świętego Woyciecha, druga w czasie świętego Michała od dawać się ma.

3-o. Zamiast do kontrybucyi ciż poddani wyz wspomione do czasu urbaryalnego ustanowienia z pul, łąk y ogrodow za kazde za wyrazające się 1600 □ sążni zwane 1½ fr. do kassy ekonomiczney miasto czynszu wiecznemi czasy 22 xr. z pastwisk kontrybucyi z wy szoney morgi iedney 5 xr. czynszu gruntowego 10 xr. wypłacie obligowani będą. Oprócz tego z podatek domu y za wyprowadzenie pozwolonego drzewa z lasow skarbowych kazdy z poddanych rocznie złt. ryns. ieden, № 1, do kassy ekonomiczney samborskiey wyz wyrazonemi czasami oddawać będą powinni.

4-o. Poniewaz podług nakazanych sobie podatkow do skarbu iakowa by nastąpiła odmiana, więc ci poddani obligowani będą za podwyższenie czyli umnieyszenie wspomioney kontrybucyi sami odpowiedziec, zadney do skarbu nie wnosząc pretensyi ani bonifikacyi.

5-o. Przyrzeka dyrekecy tym poddanym na wybudowanie tymze chałup drzewa zdalego udzielic, oprócz zas tego zadna ze strony ekonomiczney nie daie się pomoc, y dla tego tym się grunta poddanym wydzielaią się, ktorzy mieszkaiąc zadney pomocy skarbowey sami siebie ratowac mogą.

6-o. Gdzie iuż grunta pozasiewane znayduią się, tym poddanym nalezyc będą z tą kondycyą, azeby w przeciagu iednym roku wysianego iednego korca dwa do spiklirsza skarbowego wzaiem odane byli.

7-mo. Z tych podzielionych grontów folwarycznych iezeli iakowa dziesięcina należała się, nie dominium, ale posiadacze gruntow dac obligowani będą.

8-o. W przypadkach zas nieszczęśliwych iako to przez ogien spalenie, zmarznienie, z wylew wody pomocy ci poddani spodziewać się nie maią ani bonifikacyi.

9-o. Wspomione kontrybucyi będą iuż poddani zacząwszy od 22-o augusti roku 1788 płacic obligowani, y aby kazdy wiedział wiele gruntow posiada, y iaki ztąd czynsz płacic mu następuje specyfikacya nieodmienna :

Numerus domus		Acceptit fundus in										Ex inde in annum censuebit					
		Agris		Pratis		Hortis		Pascuis		in summa		nomine contributionis		census domus suae		census fundi	
		Morg	□ org	Morg	□ orgi	Morg	□ orgi	Morg	□ orgi	Morg	□ orgi	Morg	□ orgi	ad cassam economiae Samboriensis			
														fr.	xr.	fr.	xr.
169	Jędrzey Stankiewicz (Стецкович) . . .	7	65 ³ 2	1	748	—	—	1	104'	10	840 ³	1	14 ⁶	1		3	36
171	Andri Petryczkiewicz .	7	65 ³ 2	1	748	—	—	1	1040	10	840 ³	1	14 ⁶	1		3	36
173	Iacko Paraszczak . . .	7	65 ³ 2	1	748	—	—	1	1040	10	840 ³	1	14 ⁶	1		3	36
162	Michał Demuszka . . .	7	65 ³ 2	1	748	—	—	1	1040	10	84 ³	1	14 ⁶	1		3	36
105	Mychayło Petryczkiewicz	7	65 ³	1	748	—	—	1	1040	10	841 ³	1	14 ⁶	1		3	36
54	Andreas Sywak . . .	7	65 ³ 2	1	748	1	26	1	1041	11	841 ³	1	2 ³	1		3	58 ⁴
170	Bazyl Biliak	7	65 ³ 2	1	748	—	—	1	1041	10	841 ³	1	14 ⁶	1		3	36
141	Fedio Pozniak	7	65 ³	1	748	—	—	1	1 41	10	841 ³	1	14 ⁶	1		3	36
137	Fedio Sysyn	7	65 ³	1	748	—	—	1	1041	10	841 ³	1	14 ⁶	1		3	36
7	Petro Krul	7	65 ³ 2	1	748	—	—	1	1041	10	841 ³	1	14 ⁶	1		3	36
60	Andri Stankiewicz (Стецкович)	7	65 ³ 2	1	748	—	—	1	1041	10	841 ³	1	14 ⁶	1		3	36
24	Iwan Kuczak	7	65 ³ 2	1	748	—	—	1	1041	10	841 ³	1	14 ⁶	1		3	36
53	Andri Demuszka	7	65 ³	1	748	—	—	1	1041	10	841 ³	1	14 ⁶	1		3	36
142	Łesio Zabihayło	7	65 ³ 2	1	748	—	—	1	1041	10	841 ³	1	14 ⁶	1		3	36
145	Iwan Pozniak	7	65 ³ 2	1	748 ¹	—	—	1	1041	10	841 ⁴	1	14 ⁶	1		3	36
8	Wasył Petiszka	7	6 2	1	74 ¹	—	—	1	1041	10	841 ⁵	1	14 ⁶	1		3	36
	Summa	118	840 ⁵	23	768	1	26	26	653 ¹	169	688 ¹	20	4 ³	16		57	58 ³¹

Jako wszystkie w tym kontrakcie obwarowane kondycye iak nayrzeteiniej ze wszystkich miar maią być wypełnione przy podpisie naszym dopraszamy się, aby tenze kontrakt przez przeswiętny urząd cyrkularny był stwierdzony. Signat. w Mszańcu dnia 1 februarii 1788.

Наступають підписи висше наведених підданих і підпис мабуть сьвідка Jos. Factor.

Ся умова затверджена була в Самборі 2 цвітня 1811. Від сього часу мала камера в Мшанци лиш 8 □ моргів поля, яке перед 10 літами купив тутешний газда, і около 70 □ моргів ліса на горі Магурі.

М. Зубрицький.

Т а д е й Р и л ь с ь к и й .

Некрологічна замітка.

Наше Товариство понесло нову утрату в особі свого довголітнього члена й співробітника Тадея Рильського, що вмер 25 с. с. вересня.

Покійник був одним з найбільше характеристичних репрезентантів українського національного руху минушого століття. Родившись в панській польській родині, він під впливом демократичного й поступового руху 50—60-х рр. зривав з шляхетськими кругами, з якими звязувало його походження, пристає до українофільства й протягом цілого життя переводить в дійсність народолюбні, українофільські змагання, що захопили його в молодости, — не зражуючи ся обуренням, денунціяціями і всякими прикростями, які поведенне його будило серед панства. Оженивши ся з селянкою з свого села, він господарив, стараючи ся своїм прикладом, своїми зносинами з селянами і школою, якою щиро інтересував ся, впливати на економічне й духове піднесенне селян, і мав серед них незвичайні симпатії й популярність. З другого боку се близьке пожитє з селянством виробило в нім незвичайного знавця народнього життя, яке в нім все будило незвичайні симпатії, ба навіть ентузіязм. Свої спостереження над сим житєм, нераз дуже тонкі, й сим ентузіязмом перейняті, представив він в одній з більших своїх статей — дуже цінній: „Къ изученію украинскаго народнаго міровоззрѣнія“ (Кіев. Старица 1888—1890).

Писав Рильський не багато: господарство й сільські інтєреси не багато лишали йому на те часу й спромоги. Літературну діяльність розпочав він дописями в Основі 1861—2 рр., дуже

цінними для пізнання тодішніх відносин, і пізнійше дописував до часописей, але сі пізнійші дописи, анонімні або криптонімами підписані, не легко вибрати. Предметом його особливих інтересів, ще з університетських часів, була економіка: він працював над системою політичної економії, в котру вносив свої власні практичні спостереження. Оброблення її одначе, з вище показаних причин, ішло дуже поволі. Першу частину свого економічного трактату видрукував він в I—II т. наших Записок (1891—2) п. н.: Студії над основами розкладу багатства. Дальшу частину, призначену для Записок, він обробляв до смерти, і як зачуваємо, під час свого остатнього побуту в Криму зимою 1901—2 р. значно посунув наперед. Але чи довів її до повного викінчення, не знаємо.

М. Грушевський.

До некрольогу Остапа Терлецького.

Д. М. Павлик звернув нашу увагу на те, що слова некрольога О. Терлецького (Записки т. XLVIII, Miscell. с. 13), де говорить ся про відносини небіжчика до Драгоманова, можуть бути толковані так, мов би вплив Драгоманова звів Терлецького на дорогу революційної діяльності та відвів від чисто наукової роботи його, а може й ще декого. Щоб усунути таке евентуальне толковання слів пок. Терлецького, наведених у мене, д. Павлик подає деякі виїмки з кореспонденції Драгоманова та де що з спогадів, — містимо їх охоче в надії, що вони послужать до вияснення мало звісних відносин Терлецького до Драгоманова (див. вище статю дра Франка про Терлецького).

Д. Павлик підносить, що Драгоманов не був прихильником „гострої суспільної діяльності“, та дуже критично ставив ся до тодішнього російського революціонізму і не годив ся з його способом писати популярні революційні брошюри, яких перекладом та видаваннем займав ся Терлецький. Спеціально брошюра „Правдиве слово хлібороба“, за яку арештований був Терлецький, не подобала ся Драгоманову (факт, використаний і дром Франком в його статі), і він радив бодай пропустити місця, що могли стягнути конфіскату, та Терлецький не згодив ся, покликаючи ся на накази компанії, що давала друкувати йому віденські брошюри з 1875 р. „Драгоманов не мав із тою компанією нічого спільного“, та й взагалі, каже д. Павлик, „можна-б написати цілу статю виключно про антибунтарський, антилігі-

лістичний вплив Драгоманова на нас і то власне в користь науки та ширшого розуміння народньої діяльності і народнього поступу“.

Що Драгоманов не відводив Терлецького від наукової роботи, каже д. П., може посвідчити нпр. той факт, що Драгоманов пропонував Терлецькому, — ще тоді, як остатній був легальним — спосібити ся до катедри русько-української літератури чи якої иньшої катедри в черновецькім університеті, — але Терлецький відповів йому (21/III 1875 р.) таке: „Черновецький університет буде зовсім майже німецький. Чи буде катедра руської літератури, еще не знає, райхсрат тільки попер внесене посла Озаркевича, щоби міністер постарав ся о катедру. Чи він постарав ся, то друга річ. Я до Черновець ні за що в світі не піду, я зовсім не здав ся на німецького Cultur-Träger-a“.

„В листах Терлецького до Драгоманова є жалі, але на себе, на Росіян, на незручних посередників. Що-ж до Драгоманова, то Терлецький заявляє тут рішучо і нераз, що його ні в чому не винуватий та не може за що небудь жалувати ся на него. А як Терлецький і його віденські товариші дивили ся на Драгоманова, се виходить із листа Терлецького до Драгоманова з 26/V 1877: „Це буде зовсім щира правда — писав Терлецький зачувши про слабість Драгоманова, — коли скажемо, шчо діло громадське без Вас пропало-б тепер і шчо усі люде, котрим дорога громадська справа, повинні подьакувати Вам, шчо Ви впровадили діло в життя, дали йому теперішній керунок, і шчо помимо усіх перешкод воно іде добре на перед. Спеціально ми Галичане в усєму обовязані Вам. Коли єсть між нами шчо здорового і доброго, коли єсть між нами надія на те, шчо і в Галичині молодіж зрозуміє себе саму, своє положеннє в народі і свої обовязки дльа него, то за се усе мусимо подьакувати Вам, Вашому впливови на нас, Вашій енергії і безкористній роботі!“ Про себе спеціально писав Терлецький Драгоманову 3/XI 1876: „як би не Ваш чесний громадський приклад і Ваша невсипуща робота, котра і мене, гнилу колоду, силоміць пхає до праці, то яб давно плюнув на усє, так як яем уже плюнув на себе“. Про те, що Драгоманов учитель Терлецького і представитель нової Руси-України, заявив Терлецький у найтяжшу для себе годину — на розправі нашій 1878 р.“

До сих поданих д. Павликом відомостей мушу іще додати, що особистих жалів на Драгоманова я також не чув від д. Терлецького (і мої слова в некрольогу не повинні бути так толковані). Те що я (і не тільки я) чув від Терлецького нераз в розмовах, коли він висловляв свій жаль, що не може брати діяльнішої участі в нинішній науковій роботі, — звучало більше менше так: „Був би й я ученим, давав би що року по науковій роботі; та Драгоманову хотіло ся зробити з мене політика, а який з мене політик?...“ Скільки тут дійсно належить Драгоманову, а скільки взагалі тій потопі поступових і революційних змагань, яка так сильно — як бачимо з начерка дра Франка — захопила була Терлецького в 70-х рр., і в якій Драгоманов був лише одним із многих складників, — се могли-б виказати хіба детальніші студії їх відносин. Я хотів зберегти лише малий причинок з ретроспективних поглядів Терлецького на своє жите, і певне сі відзиви Терлецького не уймають нічого характеру чи діяльності Драгоманова, для якої, як се ще раз зазначу, мав покійник до кінця найбільше поважанне.

М. Грушевський.

Наукова хроніка.

Огляд часописей за 1901 р. — Часописи видавані по за
Україною.

З загальних російських часописей *Вѣстникъ Европы* в сім річнику не дав нічого ближше цікавого. Можна занотувати лише записки Воропонова Стралицы крест'янського дѣла на юго-западѣ (VII) — про переведеннє селянської реформи на Поділю (досить бліді), та в статі К—вича „Церковно-школьное дѣло въ Россіи“ (кн. IX) відомости про церковні школи деяких українських або мішаних губерній: Полтавської, Харківської, Чернігівської, Курської, Бесарабської й Таврійської. *

За те чимало цікавого містить иньший популярний місячник — *Русская Мысль*. В 2 книжці маємо реферат д. Єварницького читаний в Петербурзі публічно: „Гайдамацкое движеніе и уманская рѣзня 1768 г.“ Джерелами авторови послужили: Вероніка Кребс, Максимович, Рева, Лебединцев, Антонович; виписки з сих авторів щедро пересипані уривками з „Гайдамаків“ Шевченка, і в останній аккорд пущено: „...и пусть останется неразмежованною славянская земля отъ моря и до моря“. Очевидно, що сі слова без відповідного коментаря навряд чи будуть зрозумілі так як розумів їх сам поет, братчик Кирило-Мефодіївського товариства: можна рахувати й на цілком „благонамѣренное“ розуміннє їх.

З книжка містить написаний д. Л. Ч. невеличкий (7 стор.) некрологъ Олександра Кониського. Згадавши його родовід, автор дає житєпись, порушуючи місцями й суспільно-політичні погляди та діяльність покійника. Дати докладну характеристику національної праці К—ого й зміряти участь його в відродженю нашого народа автор не міг через цензурні обставини, і се не його вина. Але ні на що було в кінці такого короткого некрологу згадувати про якісь дрібязкові

рахунки з покійним, особисті, чи що, про якесь нарікання його з приводу виску з видання „Кобзаря“ і т. п.

В 8 і 9 книжках (1—24 і 46—76 стор.) подана стаття д. Павла Матвієва: „Артамонъ Сергѣевичъ Матвіевъ въ приказѣ Малой Россіи и его отношенія къ дѣламъ и людемъ этого края“. На підставі переважно архівних документів автор показує політику що до України Москви, чи власне боярів Нащокіна і Матвієва та царя Олексія, і відносини до Москви Лазаря Барановича та гетьмана Демяна Многогрішного. З документів цитовані отсі: „Акти Южной і Западной Россіи“ „Дѣла Малороссійскаго Приказа“ в московському архіві міністерства справедливости, „дѣла посольскія“ в московському архіві міністерства страв заграничних. В кількох місцях автор поправляє наукові висновки істориків: Соловійова, Костомарова, Ёйнгорна. Статя ся тісно вяжить ся з иншою, уміщеною в Р. Архіві.

Окрім сих спеціальних статей є дещо цікаве й по иньших. Так у статі д. Вл. Каллаша „Обрывки прошлаго (Изъ исторіи русской литературы и культуры XIX в.)“ (кн. 11), що дає кілька сторінок до вельми цікавого та ще зовсім не розробленого пуганя про театри, балети й оркестри з крепаків при панських дворах, дано де що спеціально і для України. В початку минулого столітя на такі театри була велика мода серед великого, а навіть і дрібного панства і в Московщині й на Україні. Даючи погляд на ті невільничі театри та балети, що заразом були й гаремами панам, автор наводить зразки відносин до того сумного явища тогочасних інтелігентів. Більшість уважала їх нормальною річчю, — ба знаходились і такі особи, що зорганізоване двірського панського театру вважали за добродійство. Такий один театр на Україні у селі Руді описує московський письменник (правда не дуже мудрий!) кн. Шаліков: був там, уподобав театр, балет і описав у своїх книгах „Путешествіе во Малороссію“ 1803 і „Второе путешествие въ Малороссію“ 1804 р.

В 7 кн. д. Вл. Каллаш дав статю: „Къ реформѣ средней школы“. В ній шан. автор, нагадавши гимни російській мові, що вилились з уст російських письменників, як Ломоносов, Погодін, Мик. Гоголь, Тургенев, зазначає такий факт: російська школа не навчає російської мови, але часто ще збавляє й те, яке було в дитини природне чуття рідної мови. Наведено автором багато взірців, як чудово чисто говорять по російському не тільки „учащіеся“, але й „учащіе“: не вміють і вони. Нарешті радить автор: „Вернути притушене або й зовсім загублене чуття рідної мови можна тільки за пильним, розважним, глибоким та ентузіастичним вченнем творів Пушкіна, Бєлінського, Лєрмонтова, Тургенєва,

Гончарова, Островського“... Тепер вчать ся їх так само, як і Віргілія і Горація та Гомера.

В 3 кн. д. В. Гольцев умістив свій реферат на тему: „Національний вопросъ въ XIX в“ — в західній Европі і в Великоросіі. Реферат досить купцій: зовсім не згадано про зріст національного питання у інших, окрім Москалів, славянських народів. Краще оглянено Західню Европу — не славянську.

В 1 кн. є рецензія на XXXIII — XXXVIII тт. „Записок Наук. Тов. ім. Шевч.“ Рецензія прихильна, але автор її дуже помиляєть ся, кажучи, що Товариство „больше всего интересуется разработкой и критикой стиховъ своего патрона“. Зазначено статі сих авторів: Кониського, Ромачука, Коренця, редактора Записок і Франка. Похваливши ще бібліографічний відділ Записок, автор закінчує рецензію словами: „Въ общемъ „Записки“ производять очень оградное впечатлѣніе, и приходитъ только пожалѣть, что политическая разобщенность и незнаніе малорусскаго языка мѣшаютъ широкому распространенію въ Россіи этихъ интересныхъ и содержательныхъ львовскихъ изданій“.

М. О.

Русское Богатство надруковано в III книжці „Новые материалы къ біографіи Т. Г. Шевченка“ з приводу 40 роковин його смерті. Д. А. И., що подає ті матеріали, вийняв їх з архіву Новопетровської кріпости, де довгий час пробував Шевченко. Взагалі кажучи, майже все з тих матеріалім, що подає д. А. И., вже відоме в друку і навіть використано Кониським в його жителіси Шевченка; цілком нові тільки деякі подробиці, напр. справа „о производствѣ въ унтеръ-офицера рядового Шевченка“. В кн. VI подана статя п. Русовой „Народный языкъ въ народной школѣ“, в якій знов підіймаєть ся старе питання про допущеннє української мови в народну школу.

С. Є.

Мірѣ Божій — в третій книжці в відділі „Критическія Замѣтки“, відомий критик А. Б(огданович) з нагоди сороколітнього ювілею смерті Т. Шевченка присвячує кілька дуже гарних, щиро написаних сторінок характеристиці поезії нашого незабутнього кобзаря. Ми, — каже він, — маємо не одного славянського геніяльного поета (Пушкін, Лермонтов, Міцкевич...). Але на весь великий славянський мір є тільки один щиронародний поет, се — Т. Шевченко. Ні один поет ніколи не наближував ся так до народа і до його поезії, як Шевченко. Пісня Шевченка то — пісня самого народа. Висловивши такий загальний погляд на Шевченкову поезію, д. А. Б. далій розглядає кілька віршів Шевченка і на сих прикладах опирає свою головну думку про Шевченка, яко найвидатішого славянського народного поета. В кінці своєї замітки д. А. Б. підкреслює сумний і дивний факт, що Шевченкови ще

й досі віде не поставлено у нас пам'ятника такого, якого він заслугує. Такий пам'ятник на його гадку невідмінно треба поставити. На таке діло з радістю дадуть гроші не тільки Українці, для котрих Шевченко був батьком літератури і культурного відродження, але і всі щиро-культурні Великоросіяне, які бачать в особі Шевченка апостола свободи, братерства і гуманности...

В. Др.

Русскій Вѣстникъ не дав нічого для нас цікавого. Натомість **Научное Обзорѣніе** (ч. 8—10) подало чималу статтю Іванъ Петровичъ Котляревскій (историко-литературный очеркъ) Ів. Стешенка. В ній автор хотів дати документальну біографію Котляревського, а потім критику творів що до їх артистичної вартости і суспільного значіння. Говорячи про жите К—ського в Полтаві, д. Стешенко підкреслює той факт, що поет належав тоді до масонської ложі „Любовь къ истинѣ“. Масонство нашого поета, як каже д. Стешенко, дає „ключъ“ до правильного розуміння його становища поміж полтавським дворянством і заразом відносин до нього панів, яко до рівні. Взагалі д. Стешенко з особливою увагою не раз підкреслює в своїй розвідці те, що пани уважали Котляревського за рівнього собі. Незрозуміла замітка (повторена і в другім виданню), що „фактичний (?) і масонський настрої не кидав поета до стаї смерті“. Розвідка д. Стешенка вийшла й осібно і буде обговорена в бібліогр. відділі Записок.

В. С.

Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія сього року не дав статей спеціально з українознавства, але є кілька інтересних посередно і для нас. Вони по части були вже або будуть обговорені осібно, а то: Рожкова Политическія партіи въ В. Новгородѣ (Записки т. XLIV), Оглоблина Красноярскій бунтъ въ 1695—1698 гг. (т. XLVIII), Соболевскаго Изъ исторіи русскаго языка (т. XLIX), П—ого Забытые мемуары Н. З. Хомякова (т. L), Сакетти Главные моменты въ развитіи русскаго пѣнія (т. L), Сергѣевичъ Древности русскаго землевладѣнія (кн. 2 і 4, статя третя, попередні були вже обговорені), йогож — Закладничество въ древней Руси (кн. 9), Тихомировъ О составѣ западно-русскихъ т. н. литовскихъ лѣтописей (кн. 3 і 5), Ждановъ Повѣсть о корол. Валтасарѣ (5), Павловъ - Сильванскій Феодальныя отношенія въ удѣльной Руси (7, докінчена в 1902 р.), Шахматовъ Общеруск. лѣтописные своды (XI, далі) — сі будуть осібно обговорені.

Крім того занотуємо: гіпотезу Тандера про імя Мерми (I), Красноперова Нѣкоторыя данныя по географіи Смоленскаго и Тверскаго края въ XII вѣкѣ (VI) — коментар до деяких назв Ростиславової грамоти (автор при тім висловляє здогад, що грамота ся переховала ся в шведській королівській бібліотеці тому, бо ідея переписи доходів Смоленського князівства була піддана Ростиславу його дідом, шведським ко-

ролем Інгом Стенкільсоном, і примірник сеї переписи Ростислав йому післав!); замітку Відемана про напись на амфорі з Тамани (V) й Латшова про фрагменти олтарної перегороджі з Херсонеса (X). З статей загального змісту згадаю: А. Погодинъ Примитивныя формы общественнаго быта (I).

В відділі критики інтересні ширші оцінки: праці Брауна Изъ истории готославянскихъ отношеній Ю. Кулаковского (II) і полеміка Брауна з Кулаковским в її поводу (III і V); оцінка праці Перетца Ист.-лит. изслѣдованія Соболевского (VI), і Погодина Изъ истории славян. передвиженій — Лаврова (VIII) та Любавского Литовско-русскій сеймъ — Д.-Запольского (X).

В Учених Записках Казанскаго Университета згадаємо дальші части праць проф. Архангельского Образование и литература въ Московскомъ государствѣ (початок її обговорений в Записках т. XLIII) і Курганова Очерки изъ новѣйшей истории румынской церкви, далі відчит Александра про звістного одеського слависта Григоровича (кн. 12) і початок студії проф. Боброва: Философія въ Россіи (кн. 12, він каже тут і про науку філософії в квівській академії). Проф. Богородицькій під загальним титулом Діалектичeskія замѣтки, III дав невелику, але цінну студію з української діалектології: Говоръ села Сушки Золотоношскаго уѣзда (кн. 5).

В відділі критики (кн. 7) інтересна офіціальна оцінка І т. Історії запорожскихъ козаковъ Еварницького, предложеній університету на магістерську дисертацію: оцінка прихильна (аж занадто), але підчеркнено „специфічeskій суб'єктивизмъ“ і переважно описовий характер книги. М. Г.

В Варшавских Университетских Извѣстіях занотуємо докінченнє Очерка славянскої кирилловскої палеографії проф. Карского (I, 385—432, II, 433—484, III, 485—528) — розвідка надрукована в попередніх річниках, а тут уміщено лиш цікаву колекцію палеографічних пам'яток, що обіймає взірці писання з початку XI віку (Листки Упдольского) до половини XVIII, поміж иньших доволі багато місця присвячено й рукописям західно-руським. Що до виконання взірці дуже гарні, надруковані чисто й виразно, на доброму папері. Крім того долучено до праці численні додатки, примітки та деякі поправки, а також докладний покажчик. С. В.

Чтенія въ обществѣ истории и древностей (московські) в сім році видали в новім, дещо змінєнім виданню І т. Історії русскої церкви Голубинского, що зайняв цілу III книжку. Окрім того маємо тут іще докінченнє праці Любавского Литовско-русскій сеймъ (кн. II і IV) й кореспонденцію Мацейовского, подану Францевим (кн. I) — про неї була вже мова в XLV т. Записок.

Органи духовних академій петербурської, московської й казанської дали тільки дві більше інтересні для нас статі — Руднева про розвід в руській церкві й Барсова про духовну цензуру в Росії — обидві обговорені в Записках т. XLVIII.

Русскій Архивъ — окрім обговорених уже статей Матвеева Москва и Малороссія въ управленіе Ордина-Нащокина Малоросійськимъ приказомъ (Записки т. XLIV) і Кедрова Древне-русскія братства (т. XLIX) маємо тут лише кілька дрібних заміток: кореспонденція епископів російських про місце похорона арх. Мацієвича (т. I), що свідчить, як інтересувала їх ся особа, як борець против секуляризації церковних маєтностей; латинська напись з могили Ливенової з Скоропадських, своячки гетьмана, з р. 1740 (рід Скоропадських зветь ся тут *illustrissima Skoropadskiorum familia*), з деякими замітками про церкву Скоропадских в с. Дунайці, Глухівського пов. (Ш), і причинки до історії театра в Чернигові й Харкові в 1-ій пол. XIX д. Калаша (II).

Русская Старина (т. 105—8) — з більших статей згадаємо: К. Веселовского Русскій философъ Велланскій (кн. I) — біографічні звістки про сього звістного в своїй часах Українця. Переклад праці Пірлінга *La Russie et Saint-Siège*. Між дрібнішими — архивальні дрібниці подавані А. Мердером з правобічних урядових архівів (м. п. обіжник київського генерал-губернатора з 1846 р., що звертає уваги на пригоди, які трапляють ся наслідком карання на тілі кріпаків і особливо жінок вагітних, та поручає в разі хвороби або смерти наслідком кари на тілі потягати дідичів і управителів маєтностей до відвічальности — в кн. VII), подані д. Марченком дві маловажні звістки до справи Кочубея й Іскри (кн. IV), кілька причинків до біографії Каразіна (кн. I і Ш) і досить інтересна звістка про протест ген. губ. Потанова против іменовання в Вильну Головацкого в 1867 р. (VIII).

Историческій Вѣстникъ — наукових статей інтересних для нас нема; вони й взагалі в сім журналі „для широкої публіки“ досить рідкі. Небогато інтересного дає стаття Танкова Грузинская царица въ Вѣлгородѣ (т. I). Натомість досить інтересні записки Мамаева, друковані протягом цілого року — для нас спеціально інтересні розділи (т. IV), присвячені його служби на Волини в рр. 1838—42, на становищі адъютанта волинського губернатора. А. Романов — Въ Таврію за волей оповідає про пробу міграції селян Херсонської й Катеринославської губ. в Крим під час кримської війни: закінчила ся вона страшними евакуаціями над ними. II. Тулуб в статі Суевѣріє и преступленіє (т. I) оповідає різні казуси з практики мирового суді в Браславськім повіті в рр. 1893—8. Г. Воробев описує свої вражіння зі Львова (Въ сто-

лиць Галицької Русі, т. III), ілюструє їх численними і незлими образами, досить Львів похваляє, але в „політику“ не заходить. М. Г.

Извѣстія отдѣлення русскаго языка и словесности императорской академіи наукъ (т. VI) — з видрукованих тут статей розвідка д. Перетца про Лунник (Изъ історіи апокрифа и легенди) була вже обговорена (т. XLIX), а студія Абрамовича Йзелѣдоваліе о кієвопечерскомъ Патерикѣ какъ историко-литературномъ памятникѣ потягнула ся в 1902 р. і буде также осібно обговорена по скінченю. Позатим занотуємо :

А. Погодин подає деякі замітки Къ вопросу о варварскихъ именахъ на южно-русскихъ греческихъ надписяхъ“, на підставі оповідання Геродота, що Сармати говорять языком скитским попованим від давна приходить автор до пересвідчення, що скитський язык був языком іранським, бо іранство Сарматів факт доказаний. З аналізи імен скитських, сарматських, грузинських, перських і жидівських які трапляють ся на грецьких написях знайдених в полудневій Росії, виводить він, що культура сея, яку він називає грецько-скитською зложила ся під двома впливами: один ішов з полудня від Греків, другий з середньої Азії через Кавказ.

А. Соболевский подає „Шестоднев Кирила философа“ з рукописи архіва міністерства заграничних справ; з словарного матеріялу здогадує ся він, що автор Шестоднева жив в Болгарії за часів князя Симеона.

В статі: Два славянскихъ перевода Синагагы Матвѣя Властаря подає Бешеневич деякі критичні замітки до сього памятника; рукопись писана півуставом болгарського письма другої половини XIV в. Мова рукописи церковно-славянська, не вільна одначе від сербизмів.

Веселовський подає деякі замітки до Легенди про Евстратія й Юліяна і споріднених з нею; текст сеї легенди знайшов автор в збірнику молдавського письма з XVI в.

С. Пташицкій в статі: „Обзоръ матеріяла по історіи середневѣковой свѣтской повѣсти в Польшѣ, поклав собі за задачу дати докладний перегляд середновічних свѣтських повістей, що йшли через Чехію й Польщу на Русь; в сім томі переходить автор по порядку повісти (числом 10), описує авістні йому рукописи в чеських, польських і руських перекладах і перерібках.

А. Шахматов умістив граматичну працю: Къ історіи звуковъ русскаго языка. Студія не скінчена, складаєть ся з трох частей: в першій обговорює автор загальнославянське \bar{a} на місци \bar{e}' , в другій появу \bar{a} довгого з діфтонга \bar{ai} . В кінци в третій части появу $\bar{i}\bar{a}$ з діфтонга \bar{ai} .

Ф. Корш в статі О рускомъ правописаніи обговорює справу зміни правописи в Росії, котрої домагає ся московське педагогічне товариство.

В кінці знаходимо в сїм томі початок критики Ламанского на книжку Ягіча „Zur Entstehungs geschichte d. Kirch. sl. Sprache“.

С. Гм.

Русскій Филологическій Вѣстникъ дав кілька інтересних для нас статей. Къ вопросу объ иноземныхъ источникахъ „начальной лѣтописи“, розвідка П. Заболотского (кн. 1—2, стор. 1—31) — се новий перегляд старого і цікавого питання про чужі джерела найдавнішої літописи. Автор, піднісши вагу дослідів над ними, становить собі за завдання перевірити критично реєстр чужих джерел, прийнятий в науці: (1) грецькі хроніки, 2) Палея, 3) Апокріфічне слово Методія Патарського, 4) Паннонське житие Кирила і Методія, 5) Умови з Греками, 6) Ісповідання віри Михаїла Сінкела), і хоче вяснити, чи можна приймати тільки і власне сї пам'ятки за жерела. Переглянувши поверхово попередні досліди вчених і присвятивши більш місця лиш порівнянню літописи і Палеї, д. Заболотскій приходить до виводу негативного що до обох питань: він гадає, що треба 1) відкинути „Толковую Палею“, як джерело для літописі; 2) залишити думку про користованне автора літописі ісповіданням віри Михаїла Сінкела, перекладеного в Изборнику р. 1073; 3) прийняти за джерело другу, а не першу редакцію „слова Методія Патарського; 4) врешті припустити цілу низку джерел, нам докладно невідомих ще — апокріфічних, полемічних т. и.

А. Архангельскій Изъ лекцій по исторіи русской литературы. Наканунѣ христіанства и письменности (кн. 1—2, стор. 82—144). — Автор в своїй статті нових фактів не подає, самостійних дослідів не робить, але на підставі дотеперішньої наукової літератури дає широкі малюнки життя, побуту, звичаїв давніх Славян, переважно східніх. Д. Архангельскій — дослідник обережний в выводах, особливо в питаннях непевних, досі непорішених; часто йде слідом за Ключевським. Притім не треба забувати, що се лише „лекції“.

В. Францевъ — Обзоръ важнѣйшихъ наученій Угорской Руси (Изъ отчета о заграничной командировкѣ) (кн. 1—2, стор. 145—197). — Про сю статью була вже особна рецензія (т. XLV), тому не переказуємо її зміста. Занотуємо лише згаданий тут проект Ганки: про заснованне в Рос. Академії „шість місць славянського віділу, котрий мав би висліджувати фільбольгію і літературу иньших (крім російського) славянських народів“; між иньшим в пропонуванім виділі для України проектувано ся мати „одного вченого з південної Росії, одного з Галичини, або Біло-

руси, або з карпатських русняків“; проєкт сей звучить зовсім ново й раціонально й на нинішні часи.

В статі Румунскія параллели и отрывки въ нѣкоторыхъ произведеніяхъ А. С. Пушкина“ (стор. 198—226) д. Яцімирскій хоче вяснити, де похований гетьман Мазепа; оглянувши звістки про се в румунських літописях і попередніх розвідках учених, автор, здасть ся прихильєть ся до думки, що тіло гетьмана перенесено до Галацу, але обмежуєть ся лиш на категоричнім твердженню, що гетьманової могили нема в Варницї. Статя наукової вартости не має, що виразно видко вже з того, що д. Яцімирскій користуєть ся в своїй розвідці поруч з історичними памятками і науковими працями, не то що подорожними записками, а навіть... романами (див. стор. 201: „в ановімнім романі „Иванъ Мазепа“ московського видання 1859 року, доволі поважно написанім, говорить ся...“). Автор має мету лише довести правдивість слів Пушкина:

„И тщетно тамъ пришлецъ унылый
Искалъ бы гетманскої могилы“.

А. Ветуховъ — Заговори, заклинанія, обереги и другіє види народнаго врачеванія, основанные на вѣрѣ въ силу слова (Изъ исторіи мысли). (кн. 1—2, стор. 278—317, кн. 3—4, стор. 169—234) і в сих книжках подано лиш два розділи, де автор розглядає думки учених і дослідників та вяснює психольогічні підвалини замовлянь. Д. Ветухов ставить собі за завданне звести до купи результати робіт його попередників й каже, що буде вести ся тим науковим методом, який виступає в теоріях Потебні. Він широко користуєть ся українським етнографічним матеріалом, що збільшує цікавість його статі для нас. Щось більш про розвідку д. Ветухова трудно сказати, поки ми маємо лише її початок.

А. Погодинъ. Эпиграфическіє слѣды славянства“ (кн. 3—4, стор. 1—4) — знаходимо кілька дрібних заміток, переважно в видання Латішева, *Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini*.

В. Д. Залозецкій О Боянѣ въ Словѣ о полку Игоревѣ“ (отрывокъ изъ обширнаго изслѣдованія о Словѣ) (кн. 3—4, стор. 250—274). Д. Залозецкій ставить питання, хто був Боян, і прилучаєть ся до погляду, що Боян се відомий Ян Вишатич. Він розводить ся про розум Яна Вишатича, близькість до двору Ярославичів, освіту, видатне становиско і зносини з черцями; та при тім легковажить той факт, що нема ніяких згадок про літературну діяльність сказати-б, ну хоч епічну творчість Яна, котрого він вважає приятелем Нестора. Ажте Нестор близько знов Яна і мовчить про се. На погляд автора нашого тут нема нічого дивного; „про його поетичну здібність черці, розумієть ся, не згадують“...

Дуже куріозне зближення імен Вишатича і Бояна у д. Залозецького: Вишатич чоловік „буйный“ (діло його з волхвами Лавр. 75—76) звідси Ян-Буй, Ян-Боян! Взагалі автор рішає питання швидко і незвичайно легко, дуже дотепно, хоч і не основно. Взявши за головну точку для своєї розвідки відомий уривок „Слова“: „Рекъ Боянъ и ходы на Святъ-слава, пѣснотворца старого времени Ярослава“... д. Залозецький надає велику вагу інтерпункції, за допомогою котрої й розв'язує найтрудніші питання. Дивне твердження д. Залозецького, що в вище наведеній фразі Боян се не „пѣснотворецъ стараго времени“, а авторъ Слова (sic), а „Святъславъ“ се руське імя Бояна-Вишатича. Та здасть ся, се вносить в питання лиш зайву плутанину, а не підперає думки д. Залозецького про ідентичність Бояна і Вишатича. До таких-же непевних гадань належить і бажання автора звязати назвиско Сулуки, Сулук-село (в Галичині) з ханами половецькими Осуколовичами. Мало щасливого і в думці шукати слідів автора „Слова“ в „Задонщинѣ“. Бажаємо авторові тут можливого успіху, як що у його є зайвий час блукати. Розвідка написана штучною, книжковою мовою; очевидно російська річ для Українця не так-то легко (постать (фігура), поетка, не і т. к. Є чи мало „лирических отступлений“. В кінці д. Залозецький, що називає себе і своїх однодумців „зрячими людьми“, (стор. 243), приплітає до розв'язання питання про Бояна сучасні галицькі відносини, розводячись про „разъединительныя затѣи“, „наших домашнихъ слѣпцовъ, не могущихъ возвыситься надъ своими діалекти ческими вербами, калинами и вышивками“. Очевидячки, у нашого автора партійні рахунки та хатні сварки — се sui generis катонівське: Praeterea censeo“..., котре він вживає де треба і не треба.

В *Филологических Записках* зауважимо хіба, що в статті Первова: *Эпитеты въ русскихъ былинахъ* (кн. I—II, IV—V і VI), ужито кілька паралелів з української народньої поезії, та на жаль автор, досить докладно використовуючи сербські епічні думи, не звернув пильнішої уваги на українські, деб знайшов для своєї праці богате жерело для порівнянь. Професор Брандт, в своїй промові О лженаучности нашего правописанія, обстоюючи за фонетичною реформою сучасного російського правопису, радить нам поміж иньшим вживати лиш літеру „и“, залишивши цілком „і“, бо вона („и“) й частіше трапляєть ся в живій мові і її власне прийняли, переводячи фонетичні зміни, Сербі та Болгаре; пр. Брандт аві згадує про істнованнє і в Українців фонетичного правопису, та се майбуть йому й невідомо, бо він гадає, що закінченнє дієслів в нашій мові пишеть ся „ццѣя“. С. В.

Етнографическое Обзорѣніе — в сѣм річнику нема ні статей, ні заміток, що дотикали-б впрост нашого фольклора. В деякій звязи

стоїть із ним тільки стаття М. Сперанского: Духовные стихи изъ Курской губернии, розумієть ся на стільки, на скільки наші духовні вірші стоять у звязи з російськими і на скільки певні елементи лучать одні з другими. Всіх стихів тут 12 і вони нового не приносять нічого; надто автор у вступній розвідці навіть не згадує про подібні українські вірші, хоч вони могли придатись йому також до зроблення певних висновків. В відділі бібліографії і критики подибуємо рецензії на Сумцова: Разысканія въ области анекдотической литературы. Анекдоты о глупцахъ, і на Стешенка: Поэзія И. П. Котляревскаго.

Між иньшими статями є багато дуже інтересних; важнійші зазначимо тут: 1) Сословно-поземельный вопросъ и райятская зависимость въ Дагестанѣ, П. В. Гпдулянова; 2) Страничка изъ сѣверо-кавказскаго богатырскаго эпоса, Б. К. Далгата; 3) велика праця — друкована ще й попереднього року: Галаузы Бендерскаго уѣзда, В. А. Мошкова; 4) Армянскіе бошá (цыгане), В. М. Папазяна; і вкінці 5) Очерки Пошехонья, В. А. Багова. — Між дрібними замітками багато цікавих, особливо з фінського фольклора.

Живая Старина — одинокую статтю з нашого фольклору: „Колыдки и щедровки, записанныя въ Волынскомъ Полѣсьи“, д. Н. Коробки, обговорюємо ми низше осібно. По за тим нотуємо дуже гарну, чималу статтю: Литвины-Бѣлорусы Черниговской губернии, ихъ бытъ и пѣсни д. М. Косичевої, що може послужити лише як матеріал, на яким добре слідити за впливом українського на білоруський фольклор, зрештою вона не належить тут для обговорюваня. З иньших статей уваги варті ще отсі: Етнологіческій очеркъ Зырянъ, Жакова; Тазы или? Удінѣ, опытъ этногр. изслѣдованія, С. Браиловскаго. Між дрібними замітками нема багато цікавого, а в відділі рецензій не бачимо ні одної на українські виданя.

В. Г.

З польських загальних часописей в *Ateneum*, що вже в останнє того року було видане, зазначимо з поля історії тільки розвідку пок. М. Гумпльовича п. з. *Żywot Balduina Gallusa, biskupa kruszwickiego (1066—1145) (II)* та *E. Zivier-a* малий причинок до історії північної війни (I). Про першу будемо говорити окремо у бібліографії; друга статейка подає сатиру на воеводу каліського Ліпського і примаса Радзєйовського — прихильників Шведів 1702 р., та опис битви під Клішовом т. р. Згадати ще треба статтю В. Собеского про історіософію К. Лямпрехта (в обороні його) (I) та огляд найновіших видань краківської Академії проф. А. Брікнера (II).

Biblioteka Warszawska подає ось що цікавішого для нас: Б. Лозьнянского *Epilog stanów galicyjskich* — він буде обговорений окремо; проф.

Ш. Ашкенази — *Pozegnanie stulecia* — обговорює головню відносини польсько-пруські на переході XVIII і XIX ст. з широким закроем загально-европейської політики (1, 2); А. Міодонського *Na przelomie dziejowym* подає характеристику духового (літературного) руху в цїсарстві Римськїм за часів Антонїїв (3). В кінці піднесемо етнольоґїчні розвідки Л. Крживіцкого (про первістні погляди на природу, первістне племя).

З поміж праць уміщених в історично-археолоґїчнїм відділі часописи *Przewodnik naukowy i literacki* дві вже обговорені на иньшїм місці, себто Ф. Р.-Гавронського *Wycieczki historyczno-archeologiczne po Ukrainie* (1) — в кн. XLVII і Б. Лозїньського *Z teki Maurycego Kraińskiego* — про знесенне панщини у Галичинї (1, 2) в сїй L кн., а статя В. Ленкевича про участь Росїї у карловицькій угодї (2) буде також обговорена в бібліографїї. Решту розвідок занотуємо тїльки: продовженне опису кс. Яна Саґаньського давнїх історичних памяток Нового Сонча; продовженне праці Т. Тросколяньського про Андрія Зебжидовського; Г. Мантейфля — діярїї інфлянтських послїв 1561 р. до пруського князя Альберта (1); та вкінці Ф. Буяка про Длугоша, як геоґрафа (1), де автор славить сього історика також першорядним, генїяльним геоґрафом. В кінці згадаємо розвідку дра Е. Ромера про ролю рік в історїї і геоґрафїї народів (1). С. Т.

Kwartalnik historyczny — розвідки ориґинальнї окрім обговореної вже (в т. XLV) розвідки дра Прохаски згадаємо такі: А. Szelagowski *Upadek waluty w Polsce za Jana Kazimierza i Z. Pazdro Lichwa w świetle ustawodawstwa synodalnego polskiego w wiekach średnich*. В першїй автор навязує до давнїйшої своєї праці (*Przesilenie pieniężne w Polsce za Zygmunta III, Kwart. hist. 1900*, пор. Зап. т. XLVI), представляє монетарну крізу та зіпсованє грошїй через обниженє валютї (вїбиванє „шелюґів“ і „тинфів“) і наводячи тогочасну економїчну літературу обговорює шкідні наслідки сього обниженя вартости грошїй для промислу і торговлї. Причину економїчного упадку, а передовсїм промислу і торговлї автор бачить не в одностороннїй політїці шляхти, бо погляди її були спільнї з поглядами Західньої Европи. Се була засада меркантильної системи лише з тою ріжницею, що коли на заходї бачили в грошах головну підставу богацтва, і щоб спинити їх відплив за границю, попирали свїй промисл, то в Польщі шляхотська верства бачила розвїй краєвого богацтва в помноженю доходів з вивозу сирих продуктів. Упадок торговлї викликали політїчні потрясеня, руїна, яку сировадили великі війни за Яна Казїмира. В другїй розвідці д. Паздро стає на становищи чисто правничїм і лише з тої точки погляду розсліджує законодавство польське в тїй справї в порівнаню з загально-

церковним законодавством. Праця обіймає часи від найдавніших до р. 1527.

Далі згадаємо інтересний реферат проф. М. Карєва про студії з обсягу історії західної Європи в Росії, читаний ним на засіданню історичного Товариства. В відділі рецензійним обговорені між иньшими отєї виданя: *Documente privitoare la Istoria Românilor urmare la colectiunea lui Eudoxin de Hurmuzaki* (рец. Korzon обговорює том III додаток II, що обіймає часи від 1641—1703 і містить неодно цікаве й для нас, як приміром кореспонденцію Василя Лупула, незвісні доси подробиці про Юрка Хмельницького), *Materyały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne IV* (рец. Ułaszyn), *Teki A. Pawińskiego VI. Dyaryusze sejmowe cz. I. 1581, 1681, 1726* (рец. Winiarz) і *II Liber quitantiarum regis Casimiri 1484—1494* (рец. Papée — оба рецензенти піддають технічну сторону виданя безпардонній критиці) і виданя тов. ім. Шевченка (рец. Brückner звертає увагу на працю дра Франка Апокрифи новозавітні — в неї доперва може пізнати ціле богацтво апокрифічної літератури на Русі, також прихильно оцінює праці В. Гнатюка (Галицько-руські анекдоти) і І. Верхратського (Знадоби до пізнаня угорсько-руських говорів), та обговорює праці друквані в XXXI і XXXII томі Записок). З розвідок обговорені між иньшими отєї: *Kutrzeba Szos we Lwowie w pocz. XV w.* (рец. Pazdro), *Kochanowski Witold wielki książę Litewski* (рец. Prochaska), *Balzer Historia porównawcza praw słowiańskich* (рец. Halban), *Kutrzeba Sądy ziemskie i grodzkie w wiekach średnich* (рец. Wereszczyński) і *Brückner Apokryfy średniowieczne I.* (рец. Nehring).

Як звичайно маємо і в тім річнику огляд літератури всесвітньої історії та хроніку наукового життя і справозданя з засідань Історичного товариства.

Ю. Л.

Wisła (т. XV) не дала ні одної праці, яка-б бодай посередно дотикала нашого фольклору, тому й спиняти ся довше над нею не будемо. Зазначимо лише, що в бібліографічнім відділі надруквані рецензії на отєї виданя: 1) *Етногр. Збірник, т. VII—IX* (ст. 514—516). Ся „рецензия“ написана так ґрунтовно, що читач не годен навіть дівнати ся, що властиво надруквано в тих трох книжках. Етнографічний журнал повинен на нашу думку трактувати такі виданя докладнійше — не кажу вже поважнійше — бо инакше не причинить ся він до розширення круга відомостей у своїх співробітників та читачів, що йому головно повинно бути важне. 2) *Łuniński Ernest. Na Huculszczyźnie. Garsć wrażeń.* (Ateneum, 1900, II, ст. 437—515) (ст. 385—387). Рецензент „*Wisły*“, підносить такі цінні спостереження д. Л., що гуцульські дівчата —

ходять літом часто голі (sic!), чого ми перебуваючи між Гуцулами не бачили ніколи, та що Гуцули говорять і співають ось як :

Pochylił się dub do duba,
Jawir zieleneńki,
Oj, tam leżet, pochlebaje
Żołnier mołodeńki.

3) Mroczo Fr. Śniatyńszczyzna (ст. 99—100). Автор усіх цих рецензій — є д. Зьдзярський.

Зі статей належить піднести: Reinach Salamon, Archeologia celtycka. — Olechnowicz Wład. Rasy Europy i wzajemny ich stosunek dziejowy (обі сі праці були надруковані по українськи в Літ. Наук. Вістнику). — Radliński Ignacy, Apokryfy judaistyczno-chrześcijańskie. — Karłowicz Jan, Najnowsze kierunki badań mitologicznych. (скорочена праця чеського ученого Краля, друквана первісно в чеських „Listách philologicckich“). — Smólski, O Kaszubach nadlebiańskich. — Інші статі понайбільше подають якісь фольклорні припинки, часто навіть звісні вже. Уваги варта ще одна пісня про еміграцію до Америки (ст. 198) та богата рубрика Poszukiwania, де справді не раз можна найти цінні річи.

Lud (т. VIII) далі друкував статю Й. Шнайдра Z kraju Huculów (докінчене). Загальний свій осуд висловили ми про неї минулого року, тому повтаряти його не будемо. Скажемо лише, що тепер надруковані тут: gadki (себто анекдоти), числом 12; пословниці — 14; загадки — 33; пісні — 19; дальше поданий невеличкий гуцульський словарець і вірування про ловецтво, може найоригінальніші і найліпші в цілій праці. Проте, щоб автор порівняв свої матеріали, не кажу з иньшими загально-руськими та польськими, що в праці Поляка повинно-б бути, але бодай з иньшими гуцульськими, нема й мови. Д. Шнайдрови здаєть ся, що він відкриває Америку, хоч та Америка вже відкрита. Та авторів, що хорують на подібну хворобу, є більше, та лиш уваги звертані до них не мають ніяких корисних наслідків просто тому, що вони їх не читають, а як читають, то не приймають до відомости.

Далі друкувала ся Gustowicz Bronisław — O ludzie Podduklańskim w ogólności, a Iwoniczanach w szczególności. Надруковані тут ріжні етнографічні матеріали, як казки, легенди, анекдоти і ин. а звертають на себе увагу тим, що часто героями їх бувають „Rusini“, пр. ч. 22 (ст. 49): Rusin sprzedął skóre na niedźwiedziu; ч. 34 (ст. 131): Rusini, jak oni to cerkiew budowali; ч. 39 (ст. 134): Niedźwiedz

z Rusina i in. На ст. 230—231 цього самого журналу надрукована рецензия д. Зьдзярського на невеличку книжечку: „Klechy czyli baśnie ludu polskiego na Śląsku“. Автор відмавляє в ній вартости книжечці з тої причини, що „podania tutaj ogłoszone nie są niczem innym, jak tylko wariantami dawniej nam znanych i przedrukowanych po kilkakroć. Gdyby więc wydawca był zadał sobie trudu nieco i porównał je z wersjami gdzieindziej opublikowanymi — byłby z pewnością przyszedł do przekonania, iż nowy przedruk wariantów jest zbędny“ і т. д. Автор покликаєть ся при сій нагоді на ухвалу IV секції історичного з'їзду, що відбув ся у Кракові і ухвалив „drukować (podania) tylko po dokładnem porównaniu z istniejącymi już zbiorami i tylko te ustępy, które różnią się od znanych już wersyj“ і виказує, що се далеко корисніша річ для науки, бо вона позбуваєть ся непотрібного баласту. Підносять також, що видавці кождий матеріал повинні „przygotować krytycznie“, а тимчасом „my przedrukujemy po raz setny to, co już jest wszystkim dawno aż nadto dobrze znane“. Подібні погляди висловлювали ми не раз на адресу особливо польських етнографічних публікацій, але вони не мали ніякого успіху; думаємо, що й думки д. Зьдзярського не найдуть послуху, а доказом того хоч би й праця д. Густавіча: в ній нема майже піде нових матеріалів, а деякі (як сьв. Петра били, Одноріг, Мадей, Піп з воловою шкірою, Так сьвіт платить, Спілка баби з чортом і ин.) мають величезну літературу у всіх європейських народів, та про те й словом не згадує ні д. Густавіч, ні навіть редакція, яка рівночасно друкує й замітки д. Зьдзярського...

Dr. Gumpłowicz Maksymilian, Polacy na Węgrzech (далі) — автор говорить тут про два комітати: Ліптавський і Спішський. Перший не интересує нас, бо в ньому нема ніякої руської людности; що-ж до польського, то автор начислює в ньому 8 польських сіл із 7.068 душами. — Спіш поділений у нього на 4 округи: а) Землю гірняків (Gründner Boden); б) Малу Спішську столицю; в) Округ 24 міст або Саську землю (Sachsen Boden); г) Подолинецький округ (Pudleiner Gebiet). Дальше подає він історичний огляд тих округів (до етнографічного не дійшов іще), та ми в його критику не будемо вдавати ся, піднесемо лише пару його занадто сьміливих гіпотез.

Автор підпирає думку М. Соколовського, що християнство прийшло до Польщі зі Словаччини в славянським обрядів, а на доказ цього покликаєть ся на слова Шембери „że ta część ludności słowackiej, która jest obrządku grecko unickiego (razem 147.770 dusz) w stolicach Spiskiej, Szaryskiej, Abaujskiej i Zemplińskiej jest szczątkiem staro-słowiańskiego kościoła z czasów śś. Metodego i Cyryla, kiedy państwo wielko-morawskie sięgało aż po Bug i Styr w Polsce“. Ми порушали

сю квестію в нашій журналі на иньшій місці, тому затримувати ся над нею не будемо, а зацитували її, щоби показати, до яких куріозів можна дійти, коли хочеть ся комусь із ясної річи зробити залутану або обертати kota хвостом.

Подібну наукову вартість має погляд автор на Лемків, який наводжу в дословнім перекладі: „...Лемки відріжняють ся від Русинів польським наголосом і багатьома „wrzekomymi“ польонізмами та уживанем слівця „лем“, якого нема ні в польській, ні в руській мові, але воно ідентичне зі словацьким „leu“, що має те саме значінє. Зваживши, що околиці заселені тепер Лемками не належали ніколи до ніякого руського князівства, що в XIII ст. були польські і що власне в них тепер є коло 80 „волоських“ осель, яких мешканці прийшли сюди в XIII і XIV ст. з Угорщини, на що вказують документи, можна припустити, що всі Лемки походять від греко-католицьких східних Словаків і від словацько-волоських верховинців, випертих із Угорщини. Теж деякі етнографи, як Годжа, зачисляють східно-словацькі діалекти задля переважного в них польського наголосу і численних польонізмів до польсько-словацьких, а J. Z. називає їх польським діалектом“ (ст. 204). Не знаємо, чи можна більше наплести в кількох реченях, як тут зробив автор; на підставі його аргументів можна-б взагалі всіх угорських Русинів зачислити до Бог зна кого, лише не до Русинів. Але аби заокруглити образ його аргументації, наведемо ще тут потку, яку подає він до повисших слів: „В околиці Грибова і Горлиць маємо численні волоські села; в околиці Ліска аж 45, коло Сянока 27. Лемки говорять зіпсованим руським діалектом, в яким є сліди чужого, особливо словацького впливу. Їх наголос відмінний від наголосу всіх иньших славянських діалектів. А що наголос навіть по денационалізації передержуєть ся ще пару генерацій і утримуєть ся трівко, хоч первісна мова давно забута, проте наголос Лемків стверджує їх походженє від польських Словаків, між якими сей наголос був давнійше більше розповсюднений і які задля своєї гр. кат. конфесії уходять фальшиво за Русинів“. Ми дуже цікаві, чи етнографічний огляд д. Гумпльовіча буде подібний до сього історичного, чи відмінний. Коли подібний, то шкода його друкувати.

Статю Яворского про львівський злодійський жаргон обговорюємо низше. З иньших статей варті уваги: Ciszewski, O atalukacie. — Kaczmarczyk, Proces o czarostwo w r. 1668—69. — Witort J., Filozofia pierwotna. Між дрібними увагами, які ведуть ся й тут, як у „Віслі“, нема важніших. Між рецензіями подибуємо в сїм річнику одну на виданє Наук. Тов. ім. Шевченка: Матеріали до укр.-

руської етнології, т. III — та одну на працю д-ра О. Колесси: *Українська rytmika ludowa w poezjach Bohdana Zaleskiego*. В. Г.

Посеред малярських наукових часописей присвячене виключно історії видання Малярського Історичного Товариства (*Magyar Történelmi Társulat*) п. з. *Századok* (Віки). Коло сеї часописи гуртують ся всі поважніші малярські історики і тут ведеть ся евіденція наукового руху на поли історіографії. На рік виходить звичайно 10 зошитів, а кожний розпадаєть ся на три частини: розвідки, бібліографію і хроніку. З посеред першої частини за сей рік можемо згадати, як близьку до нас, статью д. Анатоля Годинки: Чи є сліди у словянських жерелах про короля сьв. Стефана? (ч. 10). Що доторкаєть ся руських жерел автор зазначає, що „в руськім письменстві не тільки не можна знайти згадки про сьв. Стефана, але взагалі про перших королів (маляр.), ані у Нестора, ані у великоруських билинах, ані в українських думках“ (!). У бібліографічному відділі стрічаємо рецензію д. Гейзи Петрашевича на III т. „Жерел“, що властиво служить інформаційною (поверховною) статью про наш національний рух і ролю у нім Наук. Тов. ім Шевченка.

У хроніці подав д. Фр. Кубіні уривок своєї більшої праці про Аноїма короля Бейлі, в якім обговорює питання про руських князів при кінци IX ст. З огляду на предмет, статью сю обговоримо окремо в бібліографії.

В кінці знаходимо поданий зміст XXXIII і XXXIV тт. „Записок“.

Збірник матеріалів для угорської історії видаваний тим самим Історичним Товариством при підмові Академії Наук, п. з. *Történelmi Társulat* (Іст. Збірник), посеред *silva rerum* сирого матеріялу, дуже неоднакової вартости, виданого без ніякого пляну, цікавого для нас не подав нічого, окрім докінчення збірки листів Яноша Кемєня з рр. 1650—1662 (под. Е. Товт). Кемєнь був, як звісно, генералом військ кн. Юрія Раковці у поході на Польшу 1657 р. Надруковано тут приватні листи його до жінки, що одначе подають при тім і звістки політично-воєнні, небезіntересні і для нас. Про них будемо говорити на иньшому місци.

Видання Малярського Народописного Товариства (*Magyar Néprajzi Társulat*) п. з. *Ethnographia* (11 зош. у рік) — подає від часу до часу статі в области угорсько-руської етнографії, майже виключно матеріяли. У сім році¹⁾ можемо на першому місци зазначити статейку д. Михайла Немеша: Із поля руських народних вірувань (ч. 8). Перший розділ присвячений знахорству, чи там замовлюваню при нагоді укушення гадини, скаженого пса, ікання, вроків, плачу, безсонности та болю жо-

¹⁾ Про давніші статі згадувано у хроніці „Літ. Наук. Вістника“.

лудка дітей. При останнім онисує автор звичай „виварювати сонця“, бо сонце виною болю жолудка, — воно псує страву і напйток. У другому розділі подає автор збірку вірувань т. зв. забобонів (babonák) при різних занятях та з нагоди різних свьят. Прикладів надруковано тут повисше 40. Інтересно було-б порівняти їх із сьогобічними — галицькими. Та се полишаємо спеціялістам. Статя д. Немеша єдина, що дотикає ближше нашої етнографії. Згадати тут треба одначе ще розвідку д. Гейзи Надь про раси і народи у XIX ст. Автор збирає статистичні висліди про різні народи, та при тім поступає собі дуже недоладно. Не тільки не подає жерел ніяких, але й перемішує часто держави із народностями — стоячи мабуть на становищі сучасних мадярських патріотів. З тої причини довга його праця не може мати ніякої наукової вартости. Про Русинів-Українців говорить у VI розд. (4 ч.). Змішує їх цілком із Росіянами та ледви у Галичині, Буковині та Угорщині подає число Русинів на підставі кількох списів людности. Така ігноранція разить тим більше, що на иньших місцях вазначаєть ся теж правдивий погляд на наш нарід, от хочби у справозданню із фолькльорного конгресу у Парижи; тут д. Шебестен висказуєть ся похвальню про визначного українського фолькльориста Хв. Вовка (ч. 6). Розумні теж гадки висказав М. С., рецензент „Угро-русских народных свѣванок“, т. I, М. Врably. Він чинить закид видавцєви, що у збірнику ужито етімології, а не фонетики. Бачить тут не тільки недорічність із наукового боку, але також познаку москвофільства (ч. 9).

С. Т.

Archiv f. sl. Philologie (т. 23) — між працями уміщеними в сїм томі знаходимо одну лише студию спеціяльно для нас інтересну, а то S. Roźniecki, Perun und Thor: автор зазначивши з самого початку, що вплив Варягів на славянські племена науково далеко ще не просліджений, старає ся подати кілька причинків до сих дослідів з обсягу мітології. За вихідну точку бере згадку літописи про „Турову божницю“. З змісту літописи виходило-б, що під сим треба розуміти якийсь будинок, що стояв на місци або недалеко місця, де мало відбути ся віче. „Божниця“ по думці автора означає свьятиню і то не лише християнську, як думав Мікльосіч і Срезневский, але також поганську. Тура розуміє автор як імя власне і на підставі порівняня з іменем бога Тора доводить, що се була свьятиня Тора. З настанем християнства культ Тора загинув, але лишила ся назва і то головню в устах народа — звідси дістала ся і до літописи. Що се можливе, а навіть як каже автор певне, мають довести анальогічні приклади з иньших літописий (Перунський скит). В оповіданню про присягу Руси: „Кляша ся оруженєм своимъ и Перуномъ богомъ своимъ и Волосомъ богомъ скотьеймъ“ — бачить автор національну ріжницю богів: Перун „свій бог“,

значить ся бог Олега і дружини, а Волос — чужий бог, розуміє ся славянський. Отже Перун ніщо инше як староруська назва північного бога Тора. Автор порівнює ще деякі инші місця літописні і силує ся доказати, що культ Тора мав безперечно вплив на культ Перуна. Та докази автора занадто слабкі і за мало мотивовані, або й чисто гіпотетичні, як бачимо.

Ак. Веселовський — Zur Frage über die Heimath der Legende vom heiligen Gral, займаєть ся далі Легендою про сьв. Граля (див. Записки т. XLV с. 6). Дослідників її можна поділити на два табори: одні уважають вітчиною легенди Валію з її переказами, до котрих доперва пізнійше прийшли християнські примішки, другі як раз противно бачать в ній християнське апокрифічне оповіданє, до котрого примішали ся валійські мотиви. Веселовський кладе собі за задачу подати деякі причинки до рішеня сеї справи; він бачить в легенді християнсько-жидівські мотиви, котрі доперва пізнійше зляли ся з західно-європейськими переказами. На підставі історично-релігійних і етимологічних гіпотез доходить він до виводу, що підставою першої части легенди про сьв. Граля була сирийська легенда про жидівсько-християнську діаспору в північній Мезопотамії. Звідси доперва перейшла вона на захід і тут зляла ся з місцевими мотивами а росширила ся головно в Франції і Англії. Та одначе треба зазначити, що і ся студія, як і инші праці Веселовського з обсяду порівняного фольклору, не доходить до якогось певного результату — а як доходять то лише на підставі дуже хитких гіпотез, і обмежаєть ся радше зібранєм і угрупованєм багатого матеріалу.

С. Гм.

Rajko Nachtigall, Ein Beitrag zu den Forschungen über die sogenannte „Besŕda трехъ святителей“ — під таким скромним наголовком дав нам молодий учений ширшу студию про сеї апокриф¹⁾. Під назвою „Besŕdi“ розуміють звичайно ріжнородні, анонімні, чи псевдонімні, апокрифічні питаня і відповіді, що приходять під сим наголовком у деяких пізнійших рукописах (XVI в.). Молодий автор ставить собі питанє, чи і о скільки оправдано називати цілу масу текстів „Besŕдою трьохъ святителїв“, хоча вони під сим наголовком приходять, та чи властива „Besŕда“ не представляє чогось одноцільного, в собі викінченого цілого. Відповідь на се дає автор на підставі аналізи досї знаних текстів, яку випереджує ще літературно-історичним оглядом дотеперішних дослідів (1—61), де критикує погляди поодиноких учених, а потім дорогою критики текстів (т. XXIII, 61—95 і XXIV,

¹⁾ Для заокругленя огляду сеї роботи ми втягаємо і другу частину її із дальшого річника Arch. f. sl. Ph. т. XXVI, 321—408.

321—405) приходять до таких висновків: 1) Не всі тексти, які досі означувалися назвою „Бесѣда“, мають право носити її; 2) в них маємо до роботи із цілим рядом різних, вповні одноцільних трактатів, а то: а) два роди Адамових питань б) новозавітні і морально-екзегетичні питання в) 20 питань зазначених в грецькій оригіналі: *Ἐρωτο-αποκρίσεις διάφοροι καὶ ἀφέλιμοι* г) властива „Бесѣда“. Трактати походять із грецьких оригіналів. Місцями перекладу могли бути Македонія і Сербія, з відки в славянських перекладах ішли й на Русь, де знову переходили через ряд змін та перерібок.

Alexander Belić, *Zur Entwicklungsgeschichte der slavischen Derivativ- und Amplificativ-suffixe* (ст. 134—206): по попередніх увагах у загальній частині 136—154 розбирає автор роди суфіксів, старається психологічно пояснити їх значіння та докидає кілька бистрих уваг про їх сторону звукову та синтактичну.—Спеціальна частина праці 136—206 се з тяжким трудом вібраний статистичний матеріал, попередитий замітками автора. Зле, що для повноти не використав автор язиків болгарського, серболужицького та словацького. Матеріали до української мови брав автор із Словаря Желехівського, хоча декуди за головні форми взяв форми як раз побічні і рідко уживані, впр. здрібілі личко, що навіть у Желехівського взяте в скобки, місто властивого личка. Взагалі у роботі добавуємо одну засадничу хибу. Коли хто хоче оперувати типовими формами якоїсь мови, то належить більше опирати ся на етнографічний матеріал, бо як звісно мова письменників, яка *volens volens* відбігає від народньої, не може дати характеристичного типу якої небудь язикової появи. З рештою брак відповідних збірників та словарів, ще довго буде перепоною у того рода працях. З методичного погляду робота взірцева, як се звичайно буває у т. зв. західній школі славистів.

V. Jagić, *Einige Streitfragen*, 5 und 6 (ст. 113—129). У першій екскурві автор ставить питаня, котру із двох славянських азбук належить уважати давнішою? Питаня, яке по думці автора уже було порішене, виринуло знову з нагоди відкриття написи з р. 993 і розправи Флоринського, яка із тим вяжесть ся, а стоїть на зовсім відміннім становищу від проф. Ягіча. Автор наводить ще деякі важкі аргументи на користь свого погляду, уважає питаня порішеним на користь глаголиці.

У другій екскурві із властивою собі бистротою розбирає автор питаняподвійного паляталізму. Т. зв. первісний паляталізм виступає в словянськїм в виді співзвуків **з, с**, напр. **зоря, сѣто**, чому відповідають ті самі рефлексї у лотиськїм та литовськїм (у сїм заходять деякі фізіологічні зміни). Обік сего литовсько-словянського паляталізму маємо два роди чисто словянського паляталізму: 1) *Се* — паляталізм — перехід

к, г, х (із с) перед палятальними самозвуками е, ē, а ь, и у, ч, ж, ш. Сей старший Се-паляталізм з найбільшою консеквенцією заступлений у всіх словянських мовах і тому може вважати ся одною із найхарактеристичнійших прикмет словянської групи. Пізніше через секундарні причини робить ся вилом у тім правилі через т. зв. „мазтроване“ себто заступлене ч, ж, ш через ц, д, с. Ся поява приходить не тільки в польських говорах, але також і дол. лужицьким, сербським, полабським, сербохорватським і болгарським. У тій секундарній появі переходу шипячих у свистячі готов автор найти пояснене подвійних рефлексів первісних дј, тј: в одній сторони ч, дж, в другій ц, дз, так що пос повстало із *ночь*, а се із *ноктъ(ј). Таке пояснене розв'язало-б одно із найцікавійших питань дублятив *ночь*: пос, та через трактоване язикових появ, як чогось живого, задало-б удар надто механічним поясненням иньших учених.

2) Другий теж спеціально словянський паляталізм, се Се-паляталізм — перехід к, г, х, ц, з, с перед ѣ = оі. Він теж мусить походити із дуже раннього часу, бо переведений у всіх словянських мовах. Незвичайно інтересний хронологічний порядок поодиноких появ, який відповідно до дослідів проф. Ягіча зазначимо ось як: 1) Се-паляталізм — монофтонгізм — 3) Се-паляталізм — 4) зміни групи tort. і dj, tj. — а вкінці хронологічно найновіша поява — суфікси ьць, ьца, ьце, ица, ице.

Ignaz Kozlovskij, *Zwei syntaktische Eigenthümlichkeiten der russischen Sprache*¹⁾ (ст. 95—106): в першій частині доказує автор, що в староруським прикметник стояв перед своїм імеником зовсім так само, як у індоєвропейській правові в часі її розкладу. В другій частині розбирає він положенє другого відмінка супроти свого іменика. В індоєвропейській правові підчас її розкладу стояв др. відм. перед своїм імеником, тільки в раві, коли спочивав на іменику натиск, стояв по нім. В староруській мові стоїть не рідко др. відм. перед імеником, а в сучасній російській майже виключно по іменику, з виїмкою заімеників его, ея, ихъ. Автор шукає причини сеї появи і, находить в тім: др. відм., що стояв перед імен, заступав ся прикметником; той, що стояв по імен. лишав ся. Наслідком сього др. відм. по іменику вістав ся в більшости і надав тон нинішному станови річи.

L. Niederle, *Ueber die *Σπόροι* des Prokopius (130--133)*: Добровський, а за ним иньші учені се елово лучили із Sorbi, Srbi. Цейс, а за ним иньші уважали сю назву *Σπόροι* зіпсованою назвою — Spali, які мешкали на схід від готських осель на Понті. Одно і друге пояснене уважає проф. Нідерле хибним і безкорисним. Ся назва не приходить тільки

¹⁾ Перша частина сих заміток порівн. Archiv f. sl. Ph. XXII, 103.

раз, як думав Добровський: вона приходить ще перед Прокопієм у т. зв. Псевдо-Каллістена, і д. Н. уважає її скороченою назвою *Βοσπόροι*. Прокопій переніс її самовільно на Словян, улягши мабуть аналогії сеї назви до грецького *σποράδην*, як назви широко розкинутих Словян.

A. Brückner, Beiträge zur ältesten Geschichte der Slaven und Litauer¹⁾ (с. 225—230) — в третім відділі займаєть ся автор питанням про повіря Словян в полову заміну чоловіка, виходячи із звістки Геродота про заміну Неврів у вовків. Неврів вважає автор Словянами. Автор пояснює гуцульське „місячник“, ставить його на рівні із польськ. „miesięcznik“, = hermaphroditus. Повіря північногерманські криють ся із славянськими (пол. і укр.) вловні, з виїмкою ріжницї в часі, бо коли у перших говорить ся про перехід мушци в жінку і на відворот що девять днів, — то слово місячник вказує на споріднене із місяць (= Monat, а не Mond). Автор готов признати сему повірю північно герм. походжене. В четвертій частині автор займаєть ся питанням про Крака й Ванду. Автор із дуже бистрим критицизмом виказує брак реальної підстави сего міта, якого найосновнійшу частину, себто імена і їх „історичне получене“ magister Vincentius виссав собі з пальця. Але коли у т. зв. „Kraksage“ автор не знаходить ні зерна навіть традиції, то у т. зв. „Wandasage“ бачить верно народньої повісти.

Се були-б інтереснійші для нас статї.

I. B.

¹⁾ Частина I і II сеї роботи — Archiv. f. sl. Ph. XXI, 10—27 — обговорена в Зап. Т. Ш. 1901, т. XXXIX Наук. Хрон. 76—78.

БІБЛІОГРАФІЯ

(рецензії й справоздання).

Поля погребеній въ середнемъ Поднѣпровьѣ — Ра-скопки В. В. Хвойка въ 1899—1900 гг. (Записки Императ. Русскаго Археологич. Общества, т. XII, 1—2, Спб. 1901, стр. 182—190).

Невтомний археолог д. Хвойка прислужив ся науці археології віднайденнем нового дуже цікавого типу похоронних піль. Похоронні поля знайдені були ним в повітах Київським, Черкаським, Канівським і Васильківським губернії Київської і в південній частині Чернігівської (в пов. Остерському, по лівому боці р. Десни). Поля ці — се більш-менш великі могильники без усяких признак могильного насипу, звичайно положені на горішній площі підвисень і почасти на їх боках. В них стрічаєть ся сумішно два похоронні обряди: спаленне і законування небіжчиків в землю: в першому разі — не глибоко від поверхні землі (20 сант. до 1 метра), в останньому — досить глибоко (від 1 до 3 і 3½ метр.). Перепалені кістки, иноді змішані в зацілілими, лише зіпсованими вогнем металичними річами (фібули, шпильки) і кусниками розтопленого скла, звичайно скидані в урну або иньшу яку посудину, і коло неї уміщені иньші начиння. Буває їх чимало, від 3 і до 12, а то і більш при кожному небіжчикови. Иноді кістки повкидано в урну без металичних річей — тоді вони покладені коло урни або між иньшими начиннями. В похоронному типі, де небіжчика не палено, стрічають ся кістки барана. Иноді буває заткнутий у землю зелізний ніж.

На самих кістках або коло них знаходили ся такі річі: 1) різно-родні ковтки в сердоліку, бурштину, коралів, морських черепашок і композиції, иноді з скла, а також глиняві прясла; 2) привіски з морських черепашок, в причепленими до них бронзовими каблучками; 3) срібні, бронзові й велізні фібули різних родів, найбільш по одній

на лівому плечі, часом по дві; 4) такі-ж спряжки до пояса; 5) бронзові й срібні гладенькі плитки різних форм з срібними довгенькими дірочками для них — мабуть для прикраси якої шкіряної або деревляної річи; 6) бронзові голки, шила, шпильки; 7) на руках у кістяка бронзові каблучки з плетінням і вузликами, скляні каблучки й бронзові наручники з розплесканого дроту; 8) залізні ножі й серпи; 9) кістяні гребінці і 10) кістки вівці, свині й курки. Але разом з сими знайдені й річи камінної епохи: кремінні і з кости (напр. великий молоток з рогу).

Спеціально розсліджено д. Хвойкою і подано справоздання з трьох значних похоронних піль. Найбільше з них — поле коло с. Черняхова, Київськ. пов., яке займало площу коло 7000 кв. метр. і на думку д. Хвойка, повинне містити в собі не менш 500—600 похоронів. Дуже цінною знахідкою в сім могильнику були дві римські монети II і III вв., що лежали завинуті в якусь матерію під кістяком: в них маємо більш-менш докладну дату, хоч не для усього-могильника, то для якоїсь його частини, бо разом з похоронами сього часу бачимо в нім зовсім інші похоронні типи: давіший — кістяки скорчені, при них такі річи як спряжки з кости і кремінний ніжик, і мабуть пізнійший — похорон в деревляній будові. Усі черепи Черняхівського поля, як і інших — довгоголові. Керамічні вироби дуже штучної роботи, роблені усі на гончарському колесі.

Другий могильник розкопано коло с. Ромашок, Васильківського пов. Річи, що знаходили в ньому: фібули й начиння — цілком аналогічні з нахідками Черняхівського поля. Новиною виступає тут те, що разом з старими похоронами знайшли ся на сім полі кілька невисоких насипів з похоронами без сумніву далеко пізніших часів. В одній такій могилі знайдено коло небіжчика срібний ковток з лунницею, кілька на низаних на дріт ковтків і бронзовий хрест, не пізнійший XII в.; другий небіжчик в тій самій могилі мав на собі досить добре збережений одяг з шнурами і серією шовкових плетених гудзів в виді жолудів, перетканих золотом; на грудях — 6 бронзових застібок — гачків, на ногах — червоні сап'янові чоботи з залізними підковами. Небіжчики в сих могилах з насипом покладені усі головами на захід і обкладені на пів зігнилим деревом. Розумієть ся, се вже чисто славянський похорон. Закінчаючи розділ про Ромашківський могильник, д. Хвойка каже: „Таким чином Ромашківський могильник без сумніву має славянський характер й існував з вельми давнього часу — з перед хрещення Руси і дальше“. Та як бачимо, вивід сей зроблено скороспішно. Ми бачимо з певністю славянські похорони з часів деь коло XII в., але щоб прогалину в 7—8 віків між давніми двома типами і пізнішими славянськими заповняв який будь також славянський тип, сього на підставі самих нахідок казати не можна.

Третій могильник — коло с. Зарубинець, Канівського пов. І тут, як і в попередніх, ті-ж бронзові і срібні речі. За те начинне зовсім відмінне: воно роблене від руки, має чорну, блискучу і дуже гладеньку поверхню, по формі найбільш наближаєть ся до посуду т. зв. скитського типу. Загальний характер сього могильника свідчить про ранішшу епоху в порівнанню з попередніми двома.

Отже ми маємо три могильники різних епох: Зарубинський — десь коло часів Р. Х., Черняхівський і Ромашківський — між II—V вв. по Христі, хоч там же знаходимо, як бачили, і похорони часів далеко пізніших.

Взявши на увагу оселе життя народа, що займав Подніпрове (брак оружа, однородний тип похоронного обряду обох категорій), а головню — довговічне захованне обряду палення, який автор слідить в Подніпровю без перерви, починаючи від самого кінця неолітичної епохи і аж до охрещення Руси, д. Хвойка рішучо висловляєть ся, що усі сліджені ним пам'ятки: точки, давні городища, могили коло городищ, нарешті усі категорії похоронних піль — все се належить єдиній людности, що жила так довго на згаданій території, — власне давнім Славянам.

Вивід дуже принадний. Ми годимо ся з тим, що се дуже може бути так, і навіть найскорше повинно бути так; тільки на підставі одних аналогій у сфері матеріальної культури і такого мало специфічного показчика як обряд палення, ще навряд чи можна робити рішучі виводи. Обряд палення мав би для нас тоді категоричне значінне, коли-б його можна було прослідити без перерви в поодиноких пунктах на протязі всього часу, скажемо, від точків і до історичних часів. А коли ми знаємо, що сей обряд в один час відомий в однім пункті, а в другий — десь за 100 миль, а в третій — знов десь инде, се нас не задовольняє.

В. Доманицький.

Е. Сѣцинскій — Археологическая карта Подольской губернии, Мва, 1901 (Відбитка з І т. „Трудів XI Археол. Сѣзда въ Кієвъ“) стор. 158, 4^о + мапа Поділя.

Археологічним мапам в останні часи досить пощастило. Після 6-літньої перерви від р. 1895, коли була видана Моск. Археол. Товариством Археологічна мапа Київщини В. Антоновича, в минулім році показала ся в світ археологічна карта Поділя, уложена д. Сіцинським, далі — що йно вийшла з друку карта Волини (обговорена нижше), нарешті — невдовзі маємо сподівати ся і мапи Харьківщини, предложеній на XII археологічний з'їзд у Харькові,

Д. Сіцинський укладав свою мапу, як се він сам каже, на взір мани Київщини, про те де в чому в систематиці матеріалів він відступає від сього взірця — почасти в залежності від матеріалу, часами цілком иньшого, оригінального, не аналогічного з київським, почасти — відповідно до своїх суб'єктивних поглядів і мірвань що до ґрупування матеріалу, досить раціональних. Уже на самій мапі, в ряді пояснень знаків, окрім фарб, що мають означати знахідки річей камінної, бронзової і залізної епох, зустрічаємо ще четверту (фіолетову) фарбу — для річей „неопределенной эпохи“. Так само як поруч з відділами відбиваного й політерованого знаряддя заведений окремий відділ для камінного знаряддя — „не знати якого“. Далі, що до поділу археологічних часів на три основні доби: камінну, бронзову і залізну, шан. автор хоча й приймає її для самої мапи, але в покажчику „залізна епоха“, будучи дуже широким і невідповідним до докладніших означень, не існує, а замість того заведено окремі відділи: статуетки, ідоли, начиння глиняне і т. и.; зброя і оздоба з могил давніх; річи, зброя й оздоба пізнішого часу; печатки; вироби з кости; зброя і воєнні річи. Камінні баби, занесені на мапі Київщини до залізної епохи, надписи і рисунки на каміню — заведено також в окремий відділ.

Відділ могил („курганів“) і похоронних типів майже нічим не ризнить ся в ґрупуванні матеріалів від систематики мапи Київщини; додано лише в осібних відділах: „могилиники“, „гробниці“ (без могильного насипу) і яко продукт самих останніх часів — „поля погребальних урн“.

Те, що на мапі Київщини означено під титулом „Древности исторической эпохи“ — у автора мапи Поділя почасти відійшло до вищезгаданих відділів, що заступають термин „залізна епоха“, почасти знову подано в окремих поділах, як будівлі (замки, руїни і їх останки, останки міських укріплень в виді валів і ровів; будівлі різні, гроби, стовпи) і церковні старинности. В сій категорії заведено між иньшим цілком нові відділи — монастирища, давні церкви, печерні церкви. В показчику знахідок монет стрічаємо більш-менш ті-ж самі монети, що і в Київщині: не зазначені були в Київщині — арабські монети (було 4 знахідки)*, хрестоносна (одна) і швайцарська (одна); за те в Поділі з таких, що знайдено в Київщині, не має: англійських, іспанських, срібних руських гривень, румунських, сербських і шотландських.

*) Властиво арабські монети знаходили ся і в Київщині (див. стор. 132 „Карты Киевской губ.“ Ольшанка, Уманського пов., знахідки монет в могилі, і в самім Києві — в показчику опущено).

Вернемось знову до початку. Камінна епоха на Поділю, як взагалі археологічні знахідки усіх епох і часів в сім краю — наслідком дуже нечисленних розкопок, не визначаєть ся нічим особливим: двічі (в Камін. і Ушиц. пов.) було знайдене камінне відбиване знаряде разом з кістками мамута, 1 раз кістяне знаряде, 5 давніх стаций, та одна (Лит. п., Чернятин) — на нашу думку, непевна. Бронзова епоха також не дала нічого цікавого: звичайні кельти та сокирки (усього 13 пунктів). Печер і підземних ходів і уміщень значно більш як у Київщині: 75 проти 23. За те могил (курганів) досліджено в четверо менш: лише 3202 (проти 13200), з них розкопано 80 (проти 842) — себто коло 2,5%, і знайдено в них такі похоронні типи: 3 з камінної епохи, 2 — паленне мерців (досить неясно, якого часу), 2 з фарбованими кістяками, 8 (в показчику 7, але ще у с. Чаусові Казенній) могил з викладеними з каміня гробами, 3 (властиво 4 — додати Івахпівці, Камін. пов.) — т. зв. скитського типу — з них одна лишень — Межиричка, Балт. пов., досить цікава), 3 — з похороном кочовників 13—14 вв. З могильників (4) один (Молокиш, Балт. пов.) напевно славянський (гробниця з камінних вапняних плит); з інших могильників славянських часів ми б ще вказали городище коло с. Приворотя і в м. Макові (Ушицьк. пов.). Гробниці (без могильного насипу) — знайдено в 5 місцях; з них цікаві в Бакоті і Думакові (Камінецьк. пов.). Нарешті „поля погребальних урн“ (тоб то точки) вказані в трьох пунктах (в Криничці — Балт. пов., Синяві Новій — Лит. пов., Говорах — Уш. пов.), але Синяву нову сам автор заносить до сеї категорії з знаком запитання*). Здаєть ся, що в м. Сьмілій (Лит. пов.) є сліди похоронного поля, віднайдені два роки тому д. Хвойкою.

Городищ і городищ-майдаків також дуже небогато досліджено в Подольщині: 272 і 15 (проти 435 і 151 в Київщині). За те селищ (давніх осад) автор нараховав спору купу: тоді як у д. Антоновича занотовано лише 5, у нього 65.

Мегалітичні пам'ятники знайдено в Нагорянах і Бакоті (чомусь не завважено Лядави, Могил. пов. — тогож типу, (див. Тр. VI Арх. съезда, статя Е. К. Мельник „Слѣды мегалитическихъ сооруженій въ Ю. Россіи“). Циклопічні будівлі — в Бакоті і непевна — в Мурованих Куриловцях Ушицьк. пов.

*) Що до „площадок“ — точків, то, здаєть ся, їх можна в деякою правдоподібністю видіти в Криничці Балт. пов., Слободі Ялтушовській, Кричанівці і Морозові — Могил. пов.

Рисунки і написи на камінню — в 19 пунктах (окрім того опущено с. Клишов Брацл. пов. і Лядаву Могил.). Камінних баб знайдено коло 12.

Із різних поодиноких річей і знахідок в могилах особливо цікаві: звістний „Святovit“, знайдений р. 1848 коло Гусятина в Збручі (автор одначе не потує полєміки про його автентичність), далі бронзовий пірнач в Перепильчинцях Мог. п. і бронзова шийна гривна — в Габалівці — тогож пов.; печатка в римських монет — в м. Немирові і печатка давнього Рашківського монастиря, без дати; двін в с. Степашках, подарований р. 1745 Савою Чалим (має напись Sawwa Pulko).

Замків і руїн — 19 (та два: Уланів і Брацлав — опущені). Давні церкви — в Сутківцях Летич. пов., Зинькові (1521 р.), Хмельнику — Лит. пов., Стіні — Ямп. пов. (опущено в Марковці Ямп. п.).

Окрім декількох згаданих вище недоглядів в річевому показчику мусимо навести ще ось які. В відділі „Камінне відбиване знаряде“ — не показана с. Смотричская Слободка, Кам. п. Відділ „Камінне політероване знаряде“ — виглядає так, ніби автор не докінчив показчика (він у нього перериваєть ся на стор. 92). Між тим політероване знаряде знайдено окрім того: в Теремцях (97 р.), Сокольці (102), Чабалівці, Лісовцях, Кривчанах (103), Лоевцях (104), Кучській Слобідці (105), Мурован. Курилівцях (108) — все Ушицького пов.; в Лісковцях (114), Бразі (116), Вербичні (119), Марянівці (120), Пісочній, Куппії (121), Карабчієві і Грицькові (122), Негині (124), Камінці (125), Усті і Удрівці (126), Приворотю, Макові (128) і Княжополі (129) — все Камінецький пов.

В відділі „Камінне знаряде невідомо якого часу“ — опущені Серватинці (117) Камін. пов.; в відд. „Підземні ями“ — Хмельник (23), Межиров (29) Лит. пов.; відділ „Зброя з могил“ — Приворотте (128), Камін. пов.; відд. „Річи пізнійшого часу“ — Маків (128), Камін. пов.; відд. „Зброя і вовнне знаряде“ — Севериновка (75) — Ольгоп. пов.; від. „Стрільба“ — Горбачів (14) — Лет. пов.; „Дзвони“ — Чорноострів (9) — Лет. пов.; „Монети“ — Визант. — Должок (125), Камін. пов., Італійські — Лопатинці (79), Ямп. пов.; Римські — Волковинці (17) — Лет. пов.; Турецькі — Мечетна Мала (62) Ольгоп. п.; Монети невідомого часу — Аркадієвці (12), Пр. пов., Винниківці (25), Лит. п., Куниче (46), Винн. пов., Остолопів (47), Гайс. пов., Ляшковиця (111), Чемерівці (113) і Коробчів (122) — Камін. пов.

Нарешті слід поправити помилки: на стор. 153 в відділі „Вали великі“ — Борщівка 8 і Кременна 8 (а не 6); на стор. 154, від. „Зброя давня з могил“ — Сосновка 93 (а не 91); на стор. 155, відд. „Зброя і воввичі доспіхи“ — Каменна 76 (а не 80); тамже, в відд.

„Монастирища“ — Ольшанка Бершадська 71 (а не 51). В іменному показчику упущено с. Вихватинці, Гайсин. пов.

При кінці показчика подано 14 пунктів, де зберігають ся колекції старинностей на Поділю, а на стор. 131—135 дано пляни 11 городищ.

Сумлінна й старанна праця д. Сецінського без сумніву давно пожадана і стане у великій пригоді кожному дослідникови.

В. Доманицький.

В. Б. Антонович — Археологическая карта Волынской губернии, Москва, 1900 (відбитка з I тома Трудів XI Київського археологического съезда), стор. 130, 4^о + мапа.

Археологічна мапа Волини уложена по тому ж самому пляну, що й мапа Київщини, видана в р. 1895. Як що і подибують ся деякі відміни, то лише в подробицях, і то звичайно на користь самої праці. Так в відділі кам'яної епохи виділено в осібну групу робітні кам'яного зварядя (сконстантовано 23) і робітні пряслиць (7); окремі знахідки пряслиць також занотовані окремо. В відділі бронзової епохи кожний тип знахідок має свою рубрику. Відділ пам'яток пізнійших історичних часів багатий на групи заведені під відділи: кам'яні хрести, намогильні й придорожні, нагробки, камінне з написами і т. и. На жаль, в с'єм останнім відділі не подибуємо зовсім селищ і монастирищ: монастирища можна сконстантовати в с. Красному (стор. 49), Дубні (78), Корениці (101); так само в відділі залізної епохи (часів дохристиянських і князівських) упущено, яко окрему групу, начинне, а для сеї групи матеріял можна було б вібрати (вказемо на Луцьк (49), Стежаричи (66), Пустоїване (76), Шельвів (101).

Розглянемо кожний з головних відділів окремо. Кам'яна епоха на Волини, починаючи від неолітичних стацій (аж 51) представлена досить богато. Між иньшим вказані в чотирьох пунктах мегалітичні будови, але вони цілком певні хиба лиш в с. Васьковичах (14); показані в сс. Річиця (46) і Уховецьк (55) ніби то будови на палях більш ніж сумнівні (стоять під знаком запитання). З часів бронзової епохи не знайдено нічого особливо цікавого: кельти, списи, стріли, оздоби, убрання, булава (с. Васьковичі, 14), вироби з бронзи (бронзові гривни, спірали). Тільки в м. Ровнім (39) — бронзова статуетка жінки. Там же був віднайдений і римський круглий щит, на якому була вирізана св'яточна процесія.

Могили (курганів) занотовано багато: 15.347 (в Київщині 13.200, на Поділю 3.202), але розкопаних усього 674, себто 4,4% (в Київщині 6,5%, на Поділю 2,5%). Городищ 348 (в Київщині — 435, на Поділю

272). Розкопані могили належать до таких похоронних типів: кам'яної епохи з похороном (коло 20), скринки (кісти) кам'яної епохи з похороном (6), скринки кам'яної епохи з обрядом палення (10), могила з похороном на переломі кам'яної й бронзової епохи (1), скринки з похороном залізної епохи (2), могили залізної епохи з обрядом палення (4, властиво 5, бо ще в с. Лищу, 47). „Скитська“ могила трапилась лише один раз — коло Котельні (стор. 2), Житомирського пов. За те в 14 випадках зазначено могили деревлянського і в 34 — волинського типу. Можна б було додати сюди ще точки (площадки) — напевно в с. Юфковці (91) і мабуть с. Коськові (99); а також в с. Брикулі (99) — похоронне поле. Могили з фарбованими кістями і кочовничих — нема цілком.

Найбільш інтересний відділ — пам'ятки пізніших історичних часів. Перш за все давні будови і їх руїни: в Овручі (20) — останки церкви св. Василя, збудованої Володимиром Св.*); в Корпі (35) — останки замку, збудованого в кінці XIV ст. Константином Ольгердовичем**); в Луцькому (48-49) — замок Витовта, жицівська синагога XV ст., башта XIV і католицька катедра з початку XVII ст.; Верба (56) — давня церква, в якій був похований Андрій Курбський; Олика (71) — замок Радивиля, збудований 1564 р.; Вишневець (80) — замок з кінця XVII в.; Кремінець (86) — руїни давнього замка; Острог (96) — останки замка і церкви XV в. князів Острожських; Васьковці (102) — башта кн. Сангушка; Володимир (64) — стіни замка короля Казимира (XIV в.), Успенська церква Мстислава Ізяславича (XII в.), нагробний пам'ятник Ганни Сангушківни Сапіжиної (XVI в.); там же в церкві знайдений був череп, як здогадують ся — Володимира Васильковича. Всіх пунктів, де заховали ся давні будови й їх руїни, показано 21. Ми б сюди зачислили, окрім випадком опущеного м. Володимира (64), ще такі пункти: Клевань (42), Козмин (43), Стенаць (45), Чарторийск (52), Княгинин (69), Орля (85).

Інтересний гріб в полі коло с. Берестечка (72) — гробниця кн. Фридриха Глібовича Пронського, воеводи київського (1544—1554), аріанина. Не занесена в показчик статуя Богородиці на могилі в містечку Боремлі (73).

Річевий показчик до мачи зроблений пильно, але не без того, щоб дещо не було опущено. В відділі стайцій неолітичної епохи поминені Велика і Мала Мощанка (67); в відділі робітень кам'яного знаряддя — с. Мстишин (47); в відд. відбиваня камінного знаряддя — Піддубці (53), Тараканово (78), Ямполь (81), Ольшаниця (81); в відд. політерованого

*) Recte — мабуть — Рюриком Василем Ростиславичом. *Ред.*

***) Традиція також не певна. *Ред.*

знарядя — Шахи (38), Піддубці (53), Збитень (67), Сурож (83). Помилки в сторінках: 75 Ільпибоки і 76 Ярославичі — замість 74 і 75.

В підвідділі бронзової епохи — оздоби убрання: Кустовці (31).

В залізній епосі — залізна зброя: Збуж (44), Антоновці (85); оздоби убрання (бронзові) — Кропивна (10). Помилка: в оздобах убрання (срібних) замість Бобли (56) — треба Ставок (56).

В відділі деревлянських могил — замість Нагоряне (22) треба Хлуцьяне (22); в від. волинських могил, опущена Коханівка (101).

В відділі пам'яток пізніших історичних часів — оздоби одержи: замість Бобли (56) треба Ставок (56); гробниці християнські — додати: Луцьк (48), Зашкєвичі (62), Острог (96); нагробки — с. Тудоров (94); оклад євангелія — опущено Луцьк (48).

Монети на території Волинській губ. знаходили ся більш-менш ті самі, що і в Київщині і на Поділю, за малими виїмками (нема напр. арабських, англійських, куфічних, румунських). Розумієть ся, найбільше знайдено польських, потім чимало пруських, шведських, досить значна скількість римських. Інтересні знахідки золотих монетних гривен в сс. Черниця (88) і Переросле (90), срібних гривен київських і новгородських — в 8 пунктах (опущено с. Софіївка, 46 стр.), а також галицької монети в с. Пулганові (47) — півгрошики Володислава Опольського. В показчику монет упуцєні: клади неозначєні: Степань (45) і помилка при стор. 84: замість Шумбар — треба Сурож; німецькі: опущено Людвище (82), зайве Старий Олексин (79) і помилка: замість Бобли (50) треба Ставок (56); ливонські: упуцєні Божанка (65), Симонів (94), помилка: зам. Бобли (56) — Ставок (56); польські: упуцєні Тєснївка (29), Кричильск (46), Машів (60), Сапожин (87), Симонів (94), і помилки: при ст. 23 Юрово замість Радовль, при с. 35 Крупець — зам. Корець, при с. 56: Бобли зам. Ставок; нїдерляндські: упуцєно Старий Олексинець (79); пруські: опущено Симонів (94), Вербовці (99), і помилка при 56 с.: зам. Бобли — Ставок; чеські: упуцєно Підгайці (48); шведські: упуцєно Кричильськ (46), Симонів (94) і помилка при с. 56: Бобли зам. Ставок.

Нарешті, нам адаєть ся, що було б до річи рахувати в окремім відділі колекції старинностей в Волині, як се зробив д. Сецинський в малі Подольщини. Сюди б увійшли: Малая Хойча (19), Велика Хвоня (21), Рудка (74), Лагодівка (75), Матвіївці (81), Житомир, Городок (Ровенск. пов.), м. Овруч, с. Кути (Кремінецького пов.), Сивки (Острожського пов.), м. Висоцьк (Ровенськ. пов.).

Неважаючи на сї незначні недогляди, які невідмінно мусять бути у всякій того рода науковій праці, шановний автор дав нашій археологічній літературі твір значної вартости: дякуючи йому й д. Сіцин-

ському, що пішов його слідом, ми маємо загальні огляди археологічних старинностей майже для усеї старої правобічної України. Нині черга за лівобічною: зачуваємо що мапа Харківщини має скоро побачити світ; щож до иньших країн, то тимчасом нічого не знати. Нам відомо, що поки був живий небіжчик Ол. Лазаревський, невеличкий гурток кївських істориків укладав під його проводом історично-археологічну мапу Чернігівщини. Але в якому стані лишилася справа — годі сказати.

В. Доманицький.

А. И. Соболевскій: Къ исторіи древнѣйшей церковно-славянскої письменности, Варшава 1902, ст. 25.

Під таким наголовком появилася недавно мала розправа проф. Соболевського, що в п'яти розділах розбирає деякі питання церковно-словянської мови. Друкувалася в Русск. Филолог. Вѣстнику в Варшаві, а окремо ввійшла також у „Сборникъ статей“, який появилася цього року з нагоди ювілея проф. Фортунатова.

Автор підчеркує велику вагу лексичних студій, які можуть відіграти визначну роль при означуванню місця й часу повстання давніх пам'яток. Дуалізм у давнім, лексичнім матеріалі буде мати тоді значіння, коли об'єкт нього повстане збірка елементарної християнської термінології. Ця термінологія уже в своїх починах виказує певну різнорідність, тому що християнство існувало на півострові Балканським ще перед діяльністю братів Кирила і Методія, та розвивалося у східній і західній Болгарії від себе незалежно. Так нпр. на означення грецького *ιερέυς* приходять у найдавніших пам'ятках: 1) *нерей*, 2) *попъ*, 3) *священьникъ*, 4) *святитель*, 5) *чиститель*, 6) *молитвьяникъ*, 7) *мольбникъ*, 8) *жорьць*. Автор здержується довше при слові „чиститель“. Приходить воно в перекладах Іоана Ексарха, у Сборнику Святослава, Пандектах Антіоха, 13 словах Григорія Богослова і т. п. Не приходять взагалі у Кирилометодієвських перекладах усіх редакцій, та в творах єпископів Константина і Климента. Супроти того приходять автор до висновку, що слово „чиститель“ було виключно східньо-болгарське, не було знане в Македонії і західній Болгарії, та скоро вийшло з уживання. Слово „святитель“ має також доказувати східньо-болгарське походження пам'яток.

Та як з одної сторони здається нам за сьмілим, означувати вітчину пам'яток на підставі виключно лексичного матеріалу, не то одного слова (як се робить ш. автор), так з другої сторони висновки автора в деяких невірні. Нпр. слово „чиститель“ подибуємо і в сербським пам'ятнику „Жите св. Сави“ Дометіяна (13 в.), а слово „святитель“ подибується в такому пам'ятнику як „Апостол Шішатов“. Те все дока-

зує, що шукати цих слів тільки на території східної Болгарії буде помилкою.

У II розділі старається автор відповісти на питання, де жив і працював Константин?

На основі безпосередніх свідочств на се відповісти годі, тому ш. автор іде посередньою дорогою комбінацій і опирається головню на деяких місцях в „Учительнім еванг.“. Там знаходимо місце: „СЛОУНЬСКЪИ РОДЪ МЪНИМЪИ ПОПЪРАНЪ БЪТИ ВЪСЪМЪИ“. В такім тяжкім та погордженім стані не могли жити Славяне ні в Охридї, ні в столиці Симеона, а тільки в такім грецькім місті, де жили Греки незалежно від Славян. Таким містом був Солунь. На Солунь, як місце діяльності Константина має вказувати і сей факт, що Славяне, до яких звертається Константин, знали цирки, театри, та не чужі їм відомости про монахів та пустинників. Отже автор рішає, що Константин, як простий священик жив в Солуни, або недалеко від нього, а як єпископ — в „Брѣгальниці“ недалеко від Солуня, причім слова солунської легенди: шедь въ Брѣгальницу і т. д. автор переносить на Константина.

Та хоч автор з легким серцем відповів на вище поставлене питання, то все таки його виводи і доводи не можуть нас переконати, бо ми здибуємо ся із деякими трудностями. Річ доказана, що учительне евангелиє Константина не було його оригінальним твором, а перекладом з грецького текста. Тому змальовані у ньому обставини Греків, де такі слова як театр, цирк не могли бути зовсім ніякою рідкістю. Отже сей аргумент автора його поглядів не підпирає, а переіношене цих житевих обставин на солунських Словян треба признати за довільним.

Як лишається ся отже ще отвертим питання про побут Константина, як священика, так не удалось ш. авторови рішити і другого. Поминувши уже сю обставину, що автор безпідставно переніс згаданій цитат на Константина, ми у ньому не бачимо, щоб Константин пішов у „Брѣгальницю“ як єпископ. Він міг тоді бути так добре єпископом як і священиком, бо легенда про тодішню гідність Константина ніяк не може рішати.

В III розділі автор приходить до сего виводу, що монах Храбръ написав свою аполотогію в Солуни не пізнійше 980 року. Як при рішеню сего питання належить бути обережним, показують найкраще студії проф. Ягіча, та молодого російського ученого Вилинського. Д. Соболевский і тут йде за сміло: він замало подав нам доказового материялу, щоб прийняти Солунь за місце діяльності Храбра, хоч поставлене дати 980 р. нам видається дуже правдоподібним.

В IV і V розділі здержується ся автор на деяких палеографічних питаннях та виводи його і тут мусять чекати на потвердження. *І. Б.*

Богдан Барвінський — З'їзд галицького князя Данила з угорським королем Белею IV в Прешбурзі 1250 р. (історично критична аналіза), Льв., 1901, ст. 18, 16⁰ (відбитка з час. „Руслан“).

В сій маленькій статейці автор аналізує оповідання Галицько-волинської літописи під р. 1252 Іпатського кодекса, стараючи ся довести, що посольство Німців до Белї, оповіджене тут, і з'їзд з ним Данила мали місце не рр. 1248—9, як думали проф. Дашкевич і я, а в р. 1250, і що посольство було не від цісаря Фридриха II, а від Вячеслава чеського. Автор закидає нам з проф. Дашкевичом, що ми не звернули уваги на обставини, які промовляли б против нашої, як він каже, гіпотези. Та таких обставин не підносить виразно і сам автор, а скільки я міг порозуміти його гадки, таким аргументам contra була б хіба та обставина, що перед літом 1250 р. ми нічого не знаємо про війну Белї з „Німцями“, в австрійській справі. Та на се відповідь може бути коротка (зрештою й не нова): Беля виберав ся в похід, щоб взяти участь в австрійській справі (бѣ имѣя рать на бой — так, думаю, треба се читати), але посольство від Фридриха II сей похід відвернуло.

Отже гіпотеза автора поставлена без відповідної потреби. Але вона стрінеть ся з цілим рядом трудностей окрім того.

І так, дивно випадает, що літописець називает послів Вячеслава послами німецькими.

Тотожність записки хроніки мон. св. Хреста з оповіданням галицького літописця зовсім гіпотетична.

Щоб об'яснити присутність між сими послами „вовводи царева“, мусить автор припускати союз Отона баварського з Вячеславом.

А головне, що „в тоже лѣто“, по словам літописця, вигнав Мендовг своїх братаничів з Литви, а се не могло ніяк стати ся в р. 1250 (див. мою Хронологію Галицько-волинської літописи с. 35).

Автор вправді сей аргумент збуває дуже легко: він покликують ся на Костомарові Лекції й каже: „як знаємо, хронологізатор Г.-в. літописи довільно попереставляв літописні уступи“... Та коли б автор ближше приглянув ся аргументам Костомарова, та зміркував те, що писано було про роботу хронологізатора в моїй розвідці, то не операв ся б так легко на тій нерозважно киненій фразі Костомарівських Лекцій (взагалі зроблених досить поверховно, а окрім той й виданих самими слухачами його з своїх скриптів). Прецінь хронологізований маємо лише Іпатський кодекс, а сі оповідання, про які йде мова, читаємо в тім самім порядку, без есенціональних змін в кодексах нехронологізованих. Отже яка ж тут може бути мова про переставлюванне? Цізнійшого пе-

реставлювання, на щастє, ми зрештою ніде не можемо достерегти в Гал.-вол. літописи; кажу „на щастє“, бо як би при браку хронології ми й наступування та стилістичну звязь подій не могли б прийняти за автентичну, то щоб нам і лишило ся в Галицько-волинської літописи! Автор сам не міркував, очевидно, які консеквенції вийшли б з його, так певно, а нерозважно написаної замітки.

Зрештою різні гріхи проти вимогів історичного методу стрічаємо ми й по иньших місцях. Саме вже се громадженне можливостей на можливости, на якій опирають ся виводи автора, тим вимогам не відповідають. Не умотивовано, чому літописну „Пожгу“ автор звязує з Прешбургом (здасть ся, він пішов тут просто за гадкою проф. Шараневича). Не повинна така детальічна аналіза опирати ся й на самих готових курсах, не сягаючи до перших джерел — їх ніде майже не цитує автор. Такі прогрішення против історичної методи тим прикріше бачити, що молодий автор показує чималу охоту до наукової роботи. А для неї наукова метода потрібна доконче.

М. Грушевський.

J. K. Kochanowski — Kazimierz Wielki, zarys żywota i panowania (Życiorysy znakomitych ludzi), Варшава, 1899, ст. 143 мал. 8°.

— Witold wielki książę litewski, studyum historyczne, Льв., 1900, ст. 207 мал. 8°.

Дві сі книжечки мають різні претепзії: перша — то популярна біографія, друга, як читаємо на її титулі — історична студія. Але різниця між ними дуже мала, і як одна так і друга далекі від вимог, які ставлять ся історичній розвідці.

І перша й друга писані в тонї панеїрпка, обвантажені масою шумних, переважно досить затасканих фраз, але навіть і літературної здібности в авторі не виявляють: факти лучать ся досить механічно, бракує ширших поглядів і комбінацій фактів.

В першій книжці нас могла б інтересувати „руська справа“ — боротьба за галицько-волинську спадщину й відносини до руської народности в Галичині, але автор се все збув дуже легко. Всьому тому він присвятив чотири і лів сторони (с. 48—51 і 132—2) і видко, сі сторони не задали йому багато праці. Анї сліду нема знайомости з новійшою літературою сього питання, хоч би польською, а і стару автор не дуже, видко, затамив. Польсько-угорська угода в руській справі для автора не існує. Казимир весною 1340 р. напав на Львів і опанував Галичину, tymczasem nominalnie. На другий рік (sic) він повторяє похід, і той podnosi jego znaczenie na Rusi. Потім скок аж до р. 1366, і готова справа.

Ну, та се „популярна“ книжка, а ширшій публіці прийнято давати відпадки науки, перенесені лахи з панських плеч. Друга книжка натомість — наукова праця, *studium historiczne*, та очевидно, автор мав про історичні студії досить оригінальне понятє. Де може, він іде собі за готовими розвідками, дуже зрідка лише даючи цитати (часом втім роді як: „Codex Vitoldi“, таї годі) — так у вступі йде він за Лятковским, далі за Смолькою (Kiejstut i Jagiello), потім таким провідником служить йому Конечни; тільки в другій половині книжки, не маючи готової одноцільної праці, на яку міг би оперти ся, частійше заглядає він до джерел, але книжка не багато від того зискує. Автору незнаним зістало ся важне спостереженне пок. Левіцкого що до часу, коли Витовт став в. князем, тому й уся політика Витовта від 1393 р. і до Городельської унії вийшла в нього незрозумілою або фальшиво представленою. Безкритично зачерпнена від Левіцкого звістка, що Витовт перед смертю передав в. князівство Ягайлови, замикає сю „працю“, бідну якись самостійними гадками, але багату риторичною шумовиною. В спеціальніших студиях, не кажучи вже — для загального ознайомлення з предметом, можна безпечно її поминути. *М. Грушевський.*

Іл. Кокорудз — Ягайлонський університет, єго засновок, розвиток і значіне (Справозданє дирекції ц. к. академічної гімназії у Львові за рік. шк. 1899/900, Льв., 1900, ст. XXI).

Розвідка ся — се відчит виголошений офіційально ученикам академічної гімназії в день обходу 500-літнього ювілею краківського університета. Причиною сього обходу молодіжю сеї гімназії малоб бути се, що ся інституція „наче сонце посилала свої проміння сьвітла і просьвіти через 500 літ краям і народам, що колись входили в склад польської держави“. Ся звучна фраза одначе не перепиняє, що шан. автор у дальшому викладі зводить сі проміння тільки до XV ст., малюючи цілком вірно упадок академії від поч. XVI ст. Тому то раціональніша друга, подана на вступі, причина сьвятковання ювілею — що львівська академічна гімназія колись була кольонією краківської академії. Відчит д. Кокорудза треба назвати властиве рефератом на основі спеціальних праць — і то вданним. Офіційальний характер відчиту може дати причину до деяких замітів, що одно заакцентовано, инше помпене, — одначе се полишаємо на боці. Звернемо тільки увагу ось на що: 1) приняте християнства Польщею кладеть ся тепер звичайно на 966 р.; 2) треба-б може було по імени назвати Русинів-вихованців краківської академії; 3) гуманізм — се не саме тільки замилуванне до старинного сьвіта та безжурність, се радше революція у сфері привіципiałьних ідей,

що почалась значно перед здобуттям Царгорода. В повнійшій поясненню гуманізма лежалоб і витолкування антигумалістичного напруму краківської академії та її упадку. Таж і в пізнійших часах в тій інституції пережувано майже виключно „клясицизм“!

Зрештою, як сказано, розвідка проф. Кокорудза — удачна популяризация для молодіжи, яка може і повинна-б займати справоздання наших середніх шкіл.

С. Т.

Franciszek Piekosiński — Sądownictwo w Polsce wieków średnich, Краків, 1898, ст. 34 (передрук в XXXV т. Rozpraw).

Коротко, конспективно і вповні догматично на сих двох аркушах краківський професор зачеркує систему судів в Польщі до к. XV в. Праця дуже пожадана, бо заповняє в часті прогалину, яку має польська наукова література на полі історії управи взагалі. Для нас вона цікава — як взагалі історія польських інституцій, запроваджених потім на Русі. Відмін польського судівництва на Русі автор не дотикає.

Статя має в титулі додаток — розділ I; автор заповідає таким часом дальші часті — по історії процесу. Виклад ясний і ядерний. В перегляд відмінних поглядів автор не запускає ся, літератури не подає, обмежуючись або големи цитатами документів, або часом — переказуючи зміст важнійших для історії інституції казусів. При теперішнім, мало висвітленим ще стані історії польських інституцій такий догматизм, розумієть ся, не дуже на місці, особливо коли річ іде про генезу певного інститута. Не раз в категоричній формі стрічаємо тут погляди, які повинні виступати що найбільше в формі обережної гіпотези. Лехітська теорія автора входить в гру також, але взагалі на представлення історії сих інститутів мало впливає.

М. Г.

Statut Litewski drugiej redakcyi (1566). — Statutum Lituanicum aeterius editiones (1566) (Editio Collegii juridici Academiae Litterarum Cracoviensis. Collectanea ex Archivum Collegii juridici t. VII — Archiwum Komisji Prawniczej, t. VII), Краків, 1900, ст. 70+568.

F. Piekosiński — Statut Litewski, Część I (Rozprawy Akademii Umiejętności, wydz. histor.-filoz. т. XXXIX, Краків, 1900, ст. 61—30).

Принципи історичної методології наказують між иньшим кожду подію, кождий учинок оцінювати на тлі його окруження. Се правило, пригадане м. н. і д. Пекосіньским в зацитованій його розправі, при порів-

нянню Литовського Статута з законодавством Казиміра, мусимо припам'ятати і в оцінці цих публікацій: наші замітки не повинні звертати ся й не звертають ся до видавця Статута й автора розвідки про нього, тільки взагалі до тих наукових кругів, з яких сї публікації вийшли, тим більше що робили ся вони при помочи різних учених, які вказували рукописні кодекси для цього видання, переходили контролю й санкцію різних органів краківської академії й вийшли під її фірмою. Як продукт цього чільного огнища польської науки треба й оцінювати їх.

Спадщина історичної Польщі тяжким каменем лежить на сучасній Польщі. Виходячи з становища тої історичної Польщі, сучасні польські учені трактують Україну-Русь, Білорусь, Литву як доменн польської науки, що ex officio мусять входити в круг польських дослідів, так само як учені всеросійського напрямку втягають тіж самі предмети в круг російської науки як її інтегральні складники. Та провести сей погляд в дійсности, знайти відповідне місце приміром Україні-Руси в польській чи всеросійській науці, а головно — опанувати дотичні партії так, щоб вони стояли вповні на рівени вимогів сучасного знання — стає все тяжше й тяжше. Я нераз підносив клясичні докази повної незнайомости з сучасним станом українознавства то у російських то у польських учених. Ся незнайомість вповні зрозуміла при сучаснім стані української науки, що вимагає для свого опановання студій спеціальних, дуже солідних, і тільки виказує трагізм положення тих учених, що не можуть попрацати ся з традиційним поглядом, що то „усе наше“. Зацитував я недавно цїнне в своїй наївности признание одного з чільних московських учених, що західно-руські тексти повинні для них подавати ся з перекладом, бо знання західно-руської мови годї від них вимагати. Щож сказати про учених польських, з котрих деякі ледво навіть вміють слябізувати руське друковане письмо?

Такі наші нотовання ігноранції української науки у тих чужих учених, що беруть ся писати про українські річи, дражнили нераз тих чужих. Ще недавно чув я докір з польських кругів, що ми мовляв хочемо зробити з українських річей свою монополію. Одначе на сторонах наших „Записок“ і я й инші наші учені все з великим признаннем і вдячністю витаємо кожду чужу працю з сфери українознавства, зроблену солідно, науково, як цїнну поміч і добуток для нашого знання, чи вийшла вона з під пера Росіянина, Поляка, чи Німця. Маємо для нашої науки підставові роботи, зроблені чужими людьми, й бажаємо собі їх як найбільше, але тим часом мусимо рішучо п'ятнувати всякий прояв ігноранції й легковаження наукових вимог, чи то виходить він від когось з земляків, чи чужинців, що беруть ся писати про українські річи як про

„свої“, не вважаючи за потрібне одначе до такої роботи прикладати ті наукові вимоги, як у справді своїх сферах.

Думаю, що коли б мова йшла про видання і об'яснення якоїсь польської правничої памятки, то такий *modus procedendi* як бачимо отсе в Литовським Статутом, був би рішучо неможливий.

Краківська академія, чи то її правнича комісія задумали видати Литовський Статут 1566 р., як памятку „польського права“ (яким чином Л. Статут до польського права належить, се вже секрет польських учених), досі мовляв не публіковану. Забрав ся до сього професор польського права на краківським університеті Фр. Пекосіньский, учений репомований і в виданню правних памяток досвідчений. Він розглянув ся за кодексами й стягнув їх вісім, XVI—XVII вв., з різних місць — з Галичини, Познаньщине, Петербурга; але се були тексти латинські й польські, тим часом як проф. Пекосіньский а priori був переконаний, що автентичний Статут 1566 р. був руський. Переконавши ся, що *żaden rękopis z ruskim tekstem się nie dochował*, він постановив видати *en regard* текст латинський і польський, *gdyż one będą się wzajemnie kontrolowały i dopomogą do ustalenia nieznanego tekstu autentycznego* (стор. III). А що Статут 1566 р. по унії 1569 р. підпав певним змінам для ужитку Волини й Київщини, тож окрім тексту 1566 р. д. Пекосіньский постановив опублікувати екстраваганції „Волинського Статута“, яко другу частину своєї публікації.

Так і зроблено. С. 1—302 містять Статут 1566 р. з двох старших рукописей — одної латинської й одної польської (майже без варіантів), с. 303—566 під титулом: *Statut Wołyński* подають екстраваганції одного з кодексів (варшавського кляштора св. Духа) волинської редакції статута з кінця XVI в.

Так зложив ся показний том, близько 40 арк. друку, елегантсько виданий, як всі видання Краківської академії, на прегарнім папері й добрим письмом, опублікований як т. VII Архіва Правничої Комісії. А на останній картці його читаємо таке:

Ostrzeżenie. Właśnie kiedy druk niniejszej publikacji dobiegał końca, przywiózł nam kolega Ptaszycki z Petersburga wiadomość, że w Muzeum Rumiańcowa w Moskwie znajduje się rękopis Statutu litewskiego drugiej redakcyi w tekście ruskim, a więc w tekście autentycznym. Że taki tekst istnieć musiał, i że był urzędowym, nie wątpiliśmy. Gdy jednak żadna z naszych bibliotek rękopisu z takim tekstem nie posiadała, ani też uczeni nasi o istnieniu takiego rękopisu żadnej wiadomości nie mieli, przeto nie pozostało nam nic innego, jak przystąpić do wydania tekstów łacińskiego i polskiego, chociaż nie ulega wątpliwości, że gdybyśmy o owym rękopisie ruskim przed rozpoczęciem

друку niniejszej publikacji wiadomość mieli, bylibyśmy niewątpliwie tekst ruski jako autentyczny przyjęli za podstawę naszego wydawnictwa. Obecnie gdy druk wydawnictwa jest już na ukończeniu, nie podobna nam tak postąpić; co najwyżej moglibyśmy tylko ów tekst ruski ogłosić dodatkowo na końcu i wytłumaczyć się, dla czego ten tekst najważniejszy dopiero na końcu a nie na początku ogłaszamy.

Zważywszy atoli, iż ów tekst ruski z rękopisu Muzeum Rumiańcowa w Moskwie, ogłoszony już został drukiem w Moskwie, roku 1854 we Wremienniku imperatorskiego Moskiewskiego obszestwa historyi i starożytności rosyjskich, tomie XVIII i tym sposobem potrzebie uczonego świata stało się zadość, nie wydawało się koniecznem powtarzania tego druku, gdy i uzyskanie owego rękopisu z Muzeum Rumiańcowa do Krakowa do naukowego użytku przedstawiało niepokonane trudności, a conajmniej kilkomiiesięczną zwłokę czasu i druk, który czcienkami ruskiemi musiałby był być wykonany, wymagałby znaczniejszego nakładu, którego komisya prawnicza na inne pilniejsze cele bardzo potrzebuje.

Таки так! Краківські учені, заходячи ся коло видання „невиданої досі“ другої редакції Статута й за браком загиненого руського тексту вкінці друкуючи нікому не потрібні переклади його, не підозрівали, що ще в р. 1854 він видрукований був в таким загально звістнім виданню як Временник московського історичного товариства, не бачили, видко, й тих російських та українських публікацій, де цитувалось се видання Статута, й треба було аж приїзду в Краків петербурського чоловіка, щоб довідати ся від нього, що руський текст існує, виданий, і се видання й досі можна купувати по дуже приступній ціні — 2 руб. за примірник. Супроти сього всього заходи краківських учених і кошти краківської академії, вложені в видання сього тому, сходять на марно, і ми можемо тільки притакнути заяві редактора його, що правнича комісія має далеко пильнійші задачі, ніж забавляти ся в подібні екскурси в так мало звісні собі сфери.

Могла би мати виправді значінне друга частина публікації, присвячена волинській редакції Статута 1566 р. — коли б була зроблена инакше ..

Як відомо, Статут 1566 р. задержав силу правного кодекса для Волини, Київщини й Браславщини, з виїмком розділа II — про земську оборону; кодекс сей мав доповняти ся новими соймовими конституціями, виданими для сих земель, і поправляти ся на земських соймках. Кілька разів (на соймах 1647 і 1667 р.) підіймала ся мова про ревізію сього волинського права й видрукування його в новоскодифікованій формі, але ані видруковане воно не було, ані не дістало нової офіційальної

редакції й циркулювало далі в різних редакціях приватних. Місцеві правники, для практичних потреб, доповняли артикули Статута 1566 р. пізнішими новелями, помічними текстами й коментарями. Простудювати сі редакції було б інтересно й для пізнання правної практики сих земель, і в культурно-історичного становища. Досі сього не було зроблено, й проф. Пекосіньский мав би право на нашу вдячність, коли б був таку роботу проробив.

Мав він три рукописи „Волинського статута“: той згаданий вище кодекс кляштору св. Духа, з кінця XVI в., затитулований: Statut wielkiego xięstwa Litewskiego, ktorым się teraz woiewodztwa Kiiowskie, Wołyńskie y Braclawskie sądzą, z yllustraciami. Другий — тепер Петербурської публ. бібліотеки, колись якогось Чаплицького, писаний в XVII в., але як здогадуєть ся д. П. — лише переписаний з кодексу кінця XVI в., має титул: Statut Wołyński y wielkiego xięstwa Litewskiego. Третій — в тої ж бібліотеки, з XVII в. (писаний по р. 1613), без титулу, але з цікавою запискою: Anno Domini 1670 w Warszawie na seymie walnym diebus octobris i. m. pan Horain, sędzia ziemski kiiowski, poseł na tenze seym, tę xięgę Statutu Wołyńskiego darował panu Stefanowi Hankiewiczowi i. k. m. sekretarzowi, pisarzowi dekretowemu wołyńskiemu, aktikantowi koronnemu. Очевидно, при дальшій шуканню число таких кодексів можна б було значно побільшити. Описані д. Пекосіньским кодекси значно різнять ся між собою: в одніх — першій і третій — II розділ задержаний, в другім опущений; новелі, екстраваганції, спосіб оброблення — також ріжні, як то, розумієть ся, й зовсім природно стрінуті в приватних редакціях. Отже річ очевидна, задача наукової роботи супроти сих редакцій була б така: зібравши можливо як найбільше таких збірників,*) дати їх аналізу й загальну характеристику: яких новель і помічних прав уживали їх редактори, як уживали, прикладали, толкували, і вибрати хйба цікавіші екстраваганції й замітки коментаторів. Инакше поступив собі пр. П.: він видрукував зовсім *in crudo* екстраваганції одного з тих кількох кодексів, які мав, тай годі...

Не велика потіха і з розвідки проф. Пекосіньского, бо і в ній показує він повну свою невинність що до науки історії права в кн. Литовського. Ся перша частина містить Powstanie trzech redakcyj Statutu. В другій заповідає автор порівнянне змісту трох редакцій Статута; за тим можуть наступити досліди над джерелами їх постанов.

*) Так знаємо окрім сих той ужитий для видання Статута Московським історичним Товариством; другий, також руський, описаний недавно д. Ясинским в його розвідці про трибунал,

В нинішній першій частині д. П. виказує законодавні пам'ятки, які випередили Статути, від привілея 1387 р. почавши, вчисляючи детайлічно параграфи їх, зате не даючи ніяких вказівок на ті видання, з яких черпає автор сі тексти. Читач, переглядаючи сі нікому не потрібні реєстри, стріне не одну дивну річ — певне здивуєть ся, прочитавши над привілеєм 1447 р. традиційну дату 1457, без всяких застережень і пояснень, і широко відкріє очі, побачивши земські привілеї Жмуди й Більської землі з поминенням иньших. Що то за штука? Але годі застановляти ся над такими „детайлями“ — не стало б на то часу. Загляньмо ліпше до загальних виводів автора.

Вони того дійсно варті, бо дуже оригінальні, особливо як на теперішні часи. Ш. автор застановляєть ся над тим, чи варто польським історикам заходити ся коло аналізи постанов Литовського Статута, чи буде яка користь з такої аналізи сього „pomnika prawodawstwa polskiego“, як зве його автор (с. 126). На се питання автор відповідає категорично: оплатить ся, бо Статут опертий головно на праві польським, і вилучивши реценції з польських законодавчих пам'яток, знайдемо в нім реценцію польського звичаєвого права — цінне джерело до пізнання сього останнього.

Вправді можна б припускати, що польське право в Статуті має підрядну роллю, поруч литовського й руського, але д. П. такими розумованнями не дає себе збити. Звичаєве право литовське не могло виробити ся в поганських часах, бо правління в Литві було деспотичне, через теж і руського права Литва в тих часах не могла рециповати; від часів же унії Литва черпала тільки з польського права.

Jeśli zatem, jak wykazaliśmy, wiodzie autor, rodzinne prawo zwyczajowe litewskie nader drobnego tylko dostarczyć mogło materiału do formowania prawa litewskiego, a prawo zwyczajowe ruskie jeszcze drobniejszego, jeśli nie żadnego, to stąd wynika, że w Statucie litewskim w pierwszym rzędzie i przedewszystkiem z materiałem z prawa polskiego zaczerpniętym mamy do czynienia (с. 129).

Як легко — одним апіорним арґументом переїхав автор до порядку днешного над зв'язками статутного законодавства з руським звичаєвим правом і старшим руським правodawством над тим усім, що від часів Даниловича (його Historischer Blick auf die lithanische Gesetzgebung, 1834 р.!) служило предметом старанних дослідів — у Ярошевича, Леонтовича, В. Буданова й його численних учеників. Се ігнорування місцевих земських прав, що знайшли свій частковий вираз в краєвих уставах, і залежності від сих остатніх Статута 1529 р. І се твердження, що литовський нарід не міг мати звичайового права!

Дуже то все оригінально!...

М. Грушевський.

М. Н. Ясинській. — Луцкій Трибуналъ, какъ висшая судебная инстанція для Волинскаго, Брацлавскаго и Кіевскаго воеводства въ послѣдней четверти XVI в. (Чтенія въ историческомъ обществѣ Нестора Лѣтописца т. XIV, 1900).

Автор починає від загальної вказівки, як у всіх державах з початком нових віків монархи старають ся увільнити себе від безпосередньої судийської функції, що неможливим тягарем лежали на них. В Польщі, з долею котрої тоді тісно звязана була також доля Литви й Русь-України, прояв сей добачаємо вже в половині XVI в.

Та минуло кілька десятків літ, нім реформу переведено; стало ся то за часів Баторія, коли для полаголженя справ по апеляції з судів земських, гродських і комісарських устанавляє ся особний головний суд — Коронний трибунал. Трибунал той був один для Великої і Малої Польщі; в склад його входить 27 членів. Засідання мають відбувати ся на переїміну в Петрикові і Люблині. Депутати до Трибуналу мали вибирати ся на соймниках. В склад його входить мало також 6 осіб для порішуваня справ, що дотичать осіб духовних. Рішене Трибуналу мало силу королівського рішення.

Ся реформа, ухвалена на соймі 1578 р., не дотикала великого князівства Литовського. Доперва по довгих короводах і домаганях також і Литва дістала для себе висший суд — Головний трибунал литовський.

Та попри сі два майже незвістним лишив ся ще один трибунал, а то Трибунал в Луцьку, що був ухвалений на тім самім соймі 1578 р. для воеводств Київського, Брацлавського і Волинського. Постанову про се маємо в *Volumina legum*. Та се ще не значить, що Трибунал той дійсно істнував. Тож автор збирає иньші дати на доказ істнованя того Трибуналу, і в київськім центральноім архіві він знайшов у книгах Волинського і Луцького повіта кілька актів, що потверджують Луцького трибуналу істнованє, хоч се істнованє й не тревало так довго як трибуналу Коронного та Литовського.

Яким способом удало ся згаданим воеводствам ухилити ся від юрисдикції Коронного трибуналу та вибороти собі судову автономію, трудно сказати; автор припускає лише, що то стрінуло великі трудности зі сторони Поляків, але вони були поборені. Конституція варшавського сойму з 1578 р. постановляла про Луцький трибунал таке:

1) Воеводства Київське, Волинське і Брацлавське судять ся на підставі Статута Литовського перед депутатами-суднями, вибраними на соймниках, і то з землі Волинської 5, з двох иньших по 4. Засіданє відбуває ся в м. Луцьку, а вітвирає ся в день св. Мартина. Суд той уживає печатки земської луцької.

2) Пани-воєводи мають скликати соймик для вибраня депутатів-судіїв.

3) Ухвала соймова, з печатю короля, має бути виготовлена в язиці руськім відповідно до привілею Люблинської унії.

4) Коли названі воєводства схотять зрічи ся судової справи на річ короля — то се їм вільно.

Для тих то трьох воєводств установляє ся особний трибунал в Луцьку. Перші вибори мають відбутися вже 1578 р. в день св. Тройці. Що дотичить засідань, порядку їх і розбору справ — все те означено в уставах, даних для трибуналу Коронного, що розтягають ся також і на трибунал Луцький.

З архивних матеріалів показує ся, що зараз по соймі, що відбув ся в марті 1578 р., король вислав листи до трьох воєвод згаданих воєводств наказуючи на май вібрати соймики для вибраня судіїв до трибуналу в Луцьку. З тих трьох листів автор знайшов той, що був висланий до воєводи волинського кн. Андрія Вишневецького. Лист сей не був ясно писаний і воєвода дожидав повного тексту конституцій варшавських, котрі, як повисше сказано, мали бути перекладені на язык руський. Текст з Варшави прийшов за пізно, проте соймик був скликаний аж в осени. На тім соймику явили ся крім згаданого Ан. Вишневецького також воєвода київський кн. Константин Острожський і брацлавський кн. Януш Збаражський, а також репрезентант короля — стольник великого князівства литовського кн. Олександр Пронський.

Шляхта волинська вибрала 5 депутатів для воєводства Волинського. Окрім того в склад Луцького трибуналу в першім році його істнованя входив лиш один депутат з землі Брацлавської, а жадного не було з землі Київської. Причина того лежала в незрозуміню слів рішеня сойму 1578 р.: депутатів мало вибирати ся „spólnie“, з чого не виходить, що вибір мав відбутися одногolosно, тим часом таке хибно толковане рішеня сойму перешкодило виборови відповідного числа судіїв; замість 13 депутатів в склад трибуналу ввійшло тільки 6. Однакож і се мале число не перешкодило отвореню засідань в день св. Мартина 1578 р. Трибунал функціонував, і чинність його розтягалась і на землю Київську, котра, як ми бачили, не мала там жадного судії. Се доводить факт, що київська шляхта апелювала часто від своїх земських судіїв до трибуналу Луцького.

В історії того Трибуналу варта уваги дальше і та обставина, що духовенство католицьке заснованем того Трибуналу було дуже незадоволене і завсіди протестувало против нього. Ще на соймі 1578 р.

луцький біскуп протестував проти засновання того Трибуналу, як взагалі духовенство було противне всяким реформам на поли судівництва. Потім против Трибунала в Луцьку запротестував луцький біскуп ще раз з такої причини. В уставі Коронного трибуналу кажесть ся, що духовенство має підлягати юрисдикції трибуналу. Устави ті розтягали ся і на трибунал Луцький. В своїм протесті біскуп підносить, що трибунал Луцький завзявав його духовенство перед себе. На се він з духовенством згодити ся не може, бо судії луцькі не знають латинського язика і через те не шанує ся прав тогож духовенства; по друге, при розсліджуваню справ духовних нема в Трибуналі репрезентантів від духовенства, як у Короннім трибуналі; по третє, йому і його духовенству, як також польським шляхтичам тутешньої території належать ся права, які мають обивателі Волинської землі. Обстаючи при тих причинах, він з своїм духовенством постановили рішучо признавати над собою лиш власть самого короля в области судовій. Чи сей протест епископа луцького мав який успіх, чи ні — на разі не відомо.

Про дальше жите Луцького трибуналу почавши від р. 1579 автор не може нічого певного сказати. Відомо однакж, що 11 листопада згаданого року Трибунал не отворив засідань, бо не було відповідного числа депутатів. З того одначе не виходить, що Трибунал на дальше не став функціонувати. І так ще в вересні декотрі земські суди апелювали в трибунал Луцький. Іпнші знов акти дають пізнати, що Трибунал лиш відложив був речинець отвореня сесий задля браку депутатів. Тай протест епископа луцького против Трибуналу в Луцьку при кінци грудня 1579 р. промавляє за тим, що той Трибунал ще при самім кінци року дійсно існував.

Про долю того Трибуналу в дальші роки нічого нема певного. За те можна дещо сказати про те, як обовязки його поволи перейшли на трибунал Коронний, за чим натурально існуване Луцького мусіло упасти. Закінчило ся існуванне сього трибунала десь по смерти Баторія 1586 р., а в кождім разі перед роком 1589, коли про се видав формальну постанову варшавський сойм, ухваливши піддати воєводства Волинське й Брацлавське, як також землю Пруску трибуналовп Коронному.

Більших подробиць з постанов того сойму нема, є лише згадка, що піддане висше згаданих воєводств під юрисдикцію Коронного трибуналу стало ся на прохане панів і шляхти згаданих земель і за згодою всіх чинів сойму. Постанова мотивує ся також тим, що король тим хоче скріпити звязь сих земель з Короною. Дальше говорить ся в тій уставі, на яких умовах стало ся то прилученє: скільки репрезентантів з згаданих воєводств мало від тепер входити в склад трибуналу Коронного, де і як належало їх вибирати, які вони мали права і обовязки, як

мали рішати ся справи згаданих земель і справи католицького духовенства.

І так справи воеводств Брацлавського і Волинського мають рішати ся на підставі Литовського Статута, а рішення ті мають бути писані в руській мові. В справах католицького духовенства уставляють ся засідання зложені з шести депутатів воеводства Волинського і Брацлавського і з шести представителів духовенства Коронного.

Одна тільки земля Київська на разі не була прилучена до юрисдикції Коронного трибуналу. Але ся віддільність Київської землі не тревала довго: вже в р. 1590 воеводство Київське просило прилучити його до трибуналу Коронного.

Так і закінчилась автономія тих трьох воеводств в області судовій. Яка була причина, що ті воеводства зрікли ся сеї автономії — не знати. Автор припускає, що місцева шляхта водилась не своїми особистими, але загально державними інтересами. За те ясні причини, чому шляхта польська так радо згодила ся на той факт. Польський історик Бобжинський згадуючи про сеї факт виразно зазначає, що ся обставина стала ся вельми великим кроком на дорозі польонізації тих в значній часті ще відрубних провінцій.

Які результати були того, каже по часті інструкція послам, яких виправлено на сойм 1645 р. В тій інструкції читає ся ось що, що дає характеристику поступованя Люблинського трибуналу: „Трибунал видає засуд не по праві, а по власній волі, не на основі розсліду судового, але з ненависти до осіб і до релігії; судії легковажать собі Литовський Статут“. Заразом шляхта пригадує, що вона добровільно прилучила ся до трибуналу Коронного. Інструкція кінчить ся словами, що шляхта готова відорвати ся від юрисдикції Люблинського трибуналу і завести у себе знов осібний трибунал в Луцьку. В тих кінцевих словах висказує шляхта тих трьох воеводств не стільки погрози, скільки жаль за тим, що маючи осібний трибунал в Луцьку зрікла ся його.

Такий зміст розвідки. До неї додано ще уставу Коронного трибуналу й додаткові статі в руськім перекладі з XVI в.

Знаємо, що рівночасно з заснованем Коронного і Луцького трибуналу (1578 р.) постановлено було виготовити в руській язичі переклад соймових конституцій 1578 р. Одначе в книгах волинських і київських, які д. Я. мав нагоду переглянути, не заховав ся текст офіціальний, ані жадна копія.

В р. 1855 був опублікований переклад уставу Коронного трибуналу, однакож він має тільки хиб, що не вартий уваги, при тім переклад сеї уриває ся на останнім параграфі уставу Коронного трибуналу. Тому

автор публікує уставу з рукописи Статута 1566 р. Почаївської лаври. По його гадці, се волинська копія офіційального перекладу, висланого до згаданих воєводств з Кракова або Варшави, що повстав коли не раз по 1578 р., то все таки перед кінцем XVI в. Друкуючи її, автор порівнює текст з польським оригіналом.

Г. Г.

О. Іоанъ Рудовичъ — Коротка історія галицько-львівської єпархії, на основі грецьких жерелъ і іншихъ новішихъ підручниківъ (Відбитка з Шематизму Архієпархії Львівської на р. 1902), Жовква, 1902, ст. 58, 16^о.

Автор сеї праці відомий уже від кількох літ із своїх причинків до нашої церковної історіографії і тим користно визначаєть ся з поміж загалу галицько-руського духовенства, що лишаєть ся непоправно байдужним до своєї власної історії. Оціняючи давнішим часом у „Записках“ одну із розвідок шановного автора, підвіс я був дві гарні прикмети автора, а се пильність і серйозність, та при тім порадив був йому звернутись безпосередно до жерел, а не до готових, часом перестарілих, праць. Спеціально треба-б використати сю масу архівного матеріалу, яка знаходить ся у Львові та Перемишлі. У новіших розвідках автор дійсно пішов на сю властиву дорогу, а сліди нового напрямку видно хоч би і в отсій праці. Правда, жерела тут винайдені (подекуди й наведені) при помочи готових праць, але все таки автор старав ся і з них користати.

Правда, се, признати треба, ще не історія, хоч таку назву поклав у заголовку о. Р., — се радше хроніка льв. єпархії. Церковні події не получені тут, як слід, із політичною та культурною історією нашого народу. Не веюди навіть описані події вяжуть ся прагматично з собою. Супроти того висловили-б ми пораду авторови — не братись на разі до довгих історій, а займатись спеціальними студіями, на основі жерел, про поодиноких людей та поодинокі події. Наша церковна історіографія потребує як раз найбільше таких студій.

Додати вкінці треба, що мова могла-б бути менше „галицька“, а коректа більш старанна, особливо у числах.

С. Т.

Козаччина, Чернівці, 1902, ст. 52, 16^о.

Брошурка ся призначена для селян російської України, тому написана у відповідній правописи. Має вона на меті подати короткий огляд еманципаційної політично-суспільної та національної боротьби України від XVI ст. і звязати її з теперішніми змаганнями української нації. З того боку беручи, ціль видання довершена добре. Книжочка ділить ся на пять розділів: лядська неволя, Хмельницщина, руїна, гайдамаччина, московська неволя. Відомости подані ядерно, живо, хоч де-

куди мало прозоро, переважно історично вірно. Запримітимо тільки, що за Сагайдачного не було ніякої формальної умови у козаків із Поляками (ст. 14); що сей гетьман не міг домогатись „знесення кріпацтва“, бо козацький рух був звернений проти заведення панщини (ст. 19); що гадяцька умова не зносила кріпацтва (ст. 27); що переказанні пунктів гадяцької умови невірне (ст. 28) і т. ин. Найзначніша хибка статі се, що козацтво у ній виведене у подвійнім характері, незрозумілим для неосвіченого читача: раз козаки — борці за волю, иньший раз — вони кати простого народу. Без роз'яснення, а властиво иньшого освітлення і представлення тут годі обійтись. Додамо ще, що до таких популярних історичних книжочок добре-б було додавати малі прості мапи, що чинили-б вражіння у читача більш тревалими. Короткість і загальність оповідання вимагає того доконче. *С. Т.*

Самостійна Україна, промова (Виданє Р. У. П. Ч. 1). Львів, 1900. Ст. 23 16°.

Вже сам заголовок показує ціль і характер брошури. Могутній національний рух XIX ст. не минув і нас і скристалізував ся остаточно в ідеалі — самостійної України. Ідея ся така природна, як і кожда з поміж великих гуманних ідей в історії людства у всіх часах. Одначе не те характерне у сій брошурі, бо вона не одинока на тому полі — але той вихідний пункт, що служить авторови її до мотивовання своєї остаточної думки. Автор не виходить від того божества людей — від справедливости і в її імя не реклямує волі для кождої етнічної громади, — без чого нехай гине цілий сьвіт разом із людьми; автор стає за те на становищі т. зв. історичних прав і в їх імя домагаєть ся, в головнім, реставрації минулого. Не місце тут говорити про стійність сього становища і розбирати, які небезпечности воно криє у собі, скажемо тільки на оправданнє автора, що серед загального нині войовання „пожовклими паперами“ вихідна точка автора має деяку тактичну вартість. Король Данило, Хмельниччина, Мазепинщина — отсе прецеденси нової національної політики. Головна-ж вага покладена на Переяславську умову 1654 р., яку московські царі зломали. Дуже свобідно переповідений, у новочасній формі спрепарований, зміст умови покладено в основу промови й програми дальшої політичної акції, що має вести до привернення „персональної унії“ між Україною і Московщиною. Ту ціль, а навіть ще більше, здобуде вже не старша генерація Українців, але аж та, що до неї ся промова звернена. *С. Т.*

Л. Саккети — Главные моменты въ развитіи русскаго православнаго духовнаго пѣнія (Журналъ Мин. Нар. Просв. 1901, VIII, с. 39—73).

Се реферат, читаний на паризькѣм конгресѣ історіі музики 1900 р. Він складаєть ся з двох частин — перша говорить про історію сьпіву й композиції, друга — про теорію сьпіву. І та і друга зроблені досить поверхово і в саміи аторі не показують доброго ознайомлення з історією — він переважно опираєть ся на готових чужих працях, а навіть їх результатів не може звести в прозорий і більше меньше повний образ. Його інтересує головно розпочаті з серединю XIX в. в російських музикальних кругах змаганія до висвободження від західно-європейських впливів і відтворення старшої церковної музики, з перед впливів західної течії, що йде через Київ і Польщу, від XVII в. почавши. Далше, поза XVII в. не сягають взагалі його історичні екскурси (як не сягає властиво й сама та реставраційна робота), хіба переходять в загальні, досить неясні, або й баламутні фрази. Для історіі українського церковного сьпіву статя дає дуже мало (та й то перемішує все в одну куду з московським), але може бути корисною тими відомостями про новійші змаганія церковної музики в Росіі і досліди, які в тім напрямі роблять ся. Для наших людей, що Бортнянського все ще уважають ідеалом церковної музики, се повинно бути цікаво.

М. Г.

М. П. П—ій — Забытые мемуары П. З. Хомякова (Журналъ Министерства Нар. Просв. 1901, кн. VIII, с. 225—284).

В році 1790 появилась в Москві книжка під написею: „Похожденія нѣкотораго Россіянина, истинная повѣсть имъ самымъ писанная“, і не обудивши більшого заінтересованія у сучасників пішла, як много ниньших, в цілковиту непамять, так що до тепер мало хто її знав. Доперва минушого року (1901) появилась названа в горі статя, де подано зміст сих, як побачимо, цікавих і для нас мемуарів, а заравом вказано, що їх автором був російський офіцер П. З. Хомяков. Виберу з неї факти, що дотикають ся української історії.

Восни служба автора повісти тревала від 1756 до 1779 року. В 1773 році Хомяков стояв з своїм полком в Білій Церкві. Тут дістав він наказ від свого зверхника, якогось полковника Г., щоб їхав у Брацлавщину в тульчинську губернію*) в село Куниче, „для поданія по-

*) Тут губернія те саме, що ключ: кільканайцять сіл і присілків, що становили посілість якогось пана; губернатор — завідатель такого ключа.

мощи благочестивимъ священникамъ отъ своевольныхъ наглостей причиняемыхъ имъ шляхтичами“. В тих околицях, говорить ся дальше, дійшли насильства до такої степени, що много „благочестивих“ лишало своє майно й утікало в ліси, щоб заховати жите. Хомякову додано ескорту зложену з одинайцятьох козаків-Українців, крім того міг він зажадати помочи від російського капітана, що стояв з своєю командою у томуж таки селі. Прибувши до Тульчина, удався Хомяков до тамошного „губернатора“ чи радше економа і зажадав від нього виясненя дотично тих несупокіїв. Губернатор одначе „съ притворностью давалъ несправедливыя отвѣты“. Тоді зажадавши від губернатора підвод, пустив ся Хомяков дальше в дорогу до тих сіл, де „невинні духовні родини“ терпіли утиск і дійшов до села Кирсанівки. Тут вийшов на против нього кирсанівський протопоп Будень Наливайко й повитав його з великим „восторгом“, як свого оборонця. Як стій написав протопоп до всіх сьвящеників в Комаргородським і Ямпільським дек., щоб вони зараз таки явились в Кирсанівці. В самій річи на другий день по прибутю Хомякова поприїзджали візвані сьвященики й подали йому на письмі всі свої „обиды и притѣсенія“. При тій нагоді описує автор парадний обід, який справив протопоп, що „хотя былъ и вдовъ, но домостройство у него было весьма порядочное“. По обіді, на котрім були також шляхтичі й економи, — се досить цікаве з огляду на те, з якої нагоди був сей обід, — приймав господар своїх гостей ріжними паптками і фруктами.

Прочитавши подання, на яких були списані „обиды благочестивих“, жадавав Хомяков від поблизької російської команди „нѣсколько пѣхоты и пушку для устрашенія Поляковъ“. Отримавши сю поміч, автор мемуарів рушив „въ походъ“ до містечка Марківки, „для прекращенія наглостей чинимыхъ Поляками благочестивымъ“. В Марківці взяв він „уніятського попа“ Йосифа Лаханьского в арешт, а від тамошного губернатора“ Антонія Кальвовского жадавав „подписки“, не чинити благочестивим сьвященикам жадних насильств. Такі „подписки“ взяв автор мемуарів і від инших „вельможей“ (?). Князів Четвертинських, головних виновників сих „гоненій“ не міг Хомяков знайти, бо вони на вість про його приїзд виїхали в Польщу. Тут запримечає автор: „Таковой мой развѣздъ съ конною и пѣшею командою совершилъ дѣйствие повелѣнія; ибо всѣ жители не взирая на кроткое и благосклонное мое съ ними обращеніе, толь сильно обяты были страхомъ, что находились почти внѣ себя“. Запевнивши ласкаво православним опіку вернув Хомяков назад до Білої Церкви. Тут передав він арештованого попа полковникови, а той відставив вязня зараз „подъ крѣпчайшимъ присмотромъ въ Бердичевъ, для донесенія о его вредныхъ и наглыхъ поступкахъ главной командѣ“.

Цікаво, що Хомяков говорить так загально про „оби́ды и притѣ-сненія православныхъ“ ; навіть арештованому уніятському попови не може він закинути нічого реальнішого, крім загальників як „вредные и наглые поступки“. Не ясне рівнож, длячого „благочестиві“ удавались з зажа-леннями аж до Білої Церкви, маючи під боком російські команди.

Після сього виправлено Хомякова на другу таку саму експедицію в село Помийник в Уманській повіті. Тут рівнож шляхтич Красевский наніс тамошному православному попови Трепачинському „величайшую обиду“. Хомяков закінчив сю справу мирно, бо обмеживсь на намові шляхтича до перепрошення попа і на взятю знаної „подписки“. В третє вислано Хомякова в такій самій справі до м. Кальніболота: кальніболотський губернатор Хривевич побив православного священика в с. Соколівській Слободі і забрав йому більшу суму грошей. Хривевич ви-пер ся від участі в побитю попа і всю вину звалив на якогось Вербицкого „товарища яневельможнаго стольника литовскаго“. Сей Вербицкий на спілку з „городскими жолнерами“ бив попа так сильно по твари, що той „отъ сильныхъ ударовъ поверженъ былъ на землю“. Тут справа не пішла Хомякову так гладко як передтим і тепер то була б здалась йому гармата, котру він попередно без потреби за собою волік. Коли автор мемуарів зажадав від Вербицкого „удовлетворенія священика“, Вербицкий відповів йому „съ такою грубостію, которой опи-сать не можно“. Тут Хомяков хотів було реагувати, але „коварный По-лякъ“ не тільки не присмирнів, а ще загрозив йому таким же „наказа-ніємъ“ як і попови. Не маючи ні війська ні гармати, Хомяков уважав за відповідне покоритись своїому „рокови“ і уходити чим скорше з Кальніболота. Чи поніс Вербицкий яку кару, чи ні — автор дальше не згадує.

До сих реляцій автор статі робить справедливу увагу: „І то за помощю таких органів, як недотенний поручник Хомяков, або генерали Кречетніков і Шірко, хотіло російське правительство рішити релігійну справу на Україні!“

Важніші факти з історії України знаходимо в записках під ро-ком 1775.

В половині червня ввелів генерал Текелі вислати певне число донських козаків під проводом одного офіцера на Запороже. Сю експе-дицію поручено Хомякову. Він вибравсь з 17 донськими козаками „по ту сторону Ингула во веѣ запорожскіє зимовники и рыбалки, для за-биранія веѣхъ живущихъ тамъ Запорожцевъ: приказано оставлять тамъ только по одному человекъ“. При тім наказано було повідбирати від них зброю, а тільки старшинам лишити шаблі. Поручене то виконав Хомяков „съ довольнымъ успѣхомъ, въ двои сутки“. Потім вислано його

в друге, „сѣ довольно превосходнымъ числомъ козачьей команды по ту же сторону Ингула противъ Сагандакъ*), для сдѣланія нової реформи“, себто для відобраня зброї (шабель, нистолів і ладунок з порохом і кулями) у Запорожців. По словам автора, набрав він тих річій до пяти возів і відставив до російського табору.

Як бачимо, Текелі котрому наказано зруйновати Січ, не відразу ударив на головний Кіш. Хочаби собі улєкшити здобуте Січи, він старавсь наперед обезоружити тих козаків, що розсїяні на запорожській території займались звичайним своїм „промислом“. Се прийшло генералови тим лєкше, що козаки жили там поодинокю, або в меньших ватагах, і не могли ставити опору російським відділам. Розумієсь, таку ловлю на Запорожців урядив генерал, певно з всіх сторін головного Коша, бо годі припустити, щоб лишень один відділ Хомякова розбрював січовиків.

В. Д.

Ө. П. Кеппенъ — О прежнемъ и нынѣшнемъ распространеніи бобра въ предѣлахъ Россіи (Журналъ министерства народнаго просвѣщенія, 1902, кп. VI, VII і VIII, с. 330—368, 101—153, 241—286).

Д. Кеппен не вперше заберастъ ся до цікавих культурно історичних студій на території Росії. Так перед кількома роками вийшли його студії про горючий камінь (бурштин) і тарпанів. Тепер маємо розвідку про бобра, з якої витягаємо цікавіше для нас.

Про колишнє розповсюдненє бобра на українсько-руській території свідчать не тільки кости і черепи бобра, що часто знаходять ся, але також згадки літописей про шкіри бобра, як дань князям і дорогий предмет торгівлі з Візантією; також і в „Руській Правді“ знаходимо згадку про кару за убите чужого бобра. Вкінці численні назви сіл і рік як Бобрівка, Бобрік і т. д. служать доказом, що тут водились густо бобри. В литовських часах знаходимо численні згадки про бобра в грамотах королівських і приватних.

Та на жаль тепер се звїре у нас уже майже на вимертю і належить до дуже рідких зоологічних оказів на нашій території. Причиною сего вигубленя бобра був пожиток, який мали люди з бобра: не кажучи про шкіри, мясо бобра належало до дорогих присмаків, а боброва струя — до дуже цінних ліків.

Ми перейдемо українсько-руську територію відповідно до її адміністративного поділу на губернії, ужитого д. Кеппенем, і збереже важнійші звістки про розповсюдненє добра.

*) Мабуть доплив Ингула з лівого боку — Сагайдак.

Волинська губернія. — Північна частина сеї губернії, лісиста та болотниста і поперерізувана численними більшими й меншими ріками, притоками Припети, була дуже богата на бобрів. Михайло Литвин в XVI в. каже, що над волинськими ріками ховались бобри в великій кількості. Сто літ пізніше польський монах Ржончинський в своїх розвідках „Historia naturalis curiosa regni Poloniae“ і „Auctuarium historiae naturalis curiosae regni Poloniae“ згадує, що по берегах волинських рік живе доволі бобрів. Тепер можна також в сих околицях стрінути бобра, але вже в дуже незначній кількості. Давидович в „Очерках ружейной охоты въ юго-западномъ краѣ“ (Журналъ Охоты 1875—6) вказує на околицю північної Волини, а особливо на області рік Стира і Ікви, де проживало багато бобрів і було предметом значних ловів; се potwierджують Перльштайн і Братчиков, перший в статі „Охота на Вольни и Полѣсьи“ (Волинська губ. вѣдомости 1857), другий в статі „Взглядъ на хлѣбопашество и вообще сельское хозяйство Волинской губернии“ (Волинська губ. вѣд. 1868), додаючи, що бобри стрічались в Ровенській і Овручській повітях, де задержались до 1870 р. Що до Ровенського пов., то бобри проживали найгустіше над ріками Горинем і Случкою: над сею останньою так були розповсюднені, що по ріці не могли йти сплави з деревом, бо численні боброві язи і гати тамували сплави. Але вже при кінці 1860-х років так над Случкою як взагалі в Ровенській губ. лучались бобри тільки де-неде. Д. Єгорович же в статі „Объ охранѣ рѣдкой дичи и о стражѣ“ (Охотничья газета 1895) каже, що він ще в р. 1875 знаходив боброві гнізда по лісах Ровенського пов., але бобрів вже не було. Що до Овручського пов., то завдяки Баклашову („Очеркъ охоты и промысла на звѣрей и птицъ въ Овручскомъ уѣздѣ, Волинська губ.“ в Журналі Охоты 1877) знаємо, що тут бобри задержались були до 1870 років, але лиш над ріками Убортею і Славечною, що перепливають через лісисті і мало приступні для чоловіка місця. Сей самий автор дивує ся, як можна було винищити до тої степені бобрів, що вірити не хоче ся, щоб тут взагалі проживав коли бобр. Та мусимо вірити, бо про се свідчать не тільки королівські грамоти для тутешніх шляхтичів з привілеєм ловів на бобри, але також численні купецькі документи і контракти. Тепер ще лучають ся в Волинській губернії бобри, але дуже і дуже рідко, і то ведуть кочівниче життя і не будують язів.

В сусідніх частях Минської й Городенської губ. бобр був також широко розповсюднений. Ржончинський вказує на ріку Уборт і Славечну, над котрими бобр був розмножений, а Вагнер (Wiadomość o bobrach, 1822) заважає, що бобри жили в околицях вздовж ріки Припети і її приток та додає, що в околицях Пинських бобрів він сам видів. Також многі інші письменники potwierджують сей висказ Вагнера. Можливо,

що і тепер тут проживають бобри, але в дуже незначнім числі. Про Горюшен. губ., особливо про Біловежську пущу див. Долматовський (Історическій обзоръ Бѣловежской пущи р. 1855), Міддендорф (Reise in den äussersten Norden und Osten Sibiriens 1875 р.), Вагнер і иньші. Як довго тут бобри задержались, годі означити. Здає ся, проживали вони тут доти, доки не викорчовано лісів.

Що в Київській губернії був бобр в старині дуже розповсюднений, свідчать назви двох місцевостей недалеко Києва Бобрік і Бобровиці. Також Ржончинський згадує ріку Тетерев, як таку, над котрою проживали бобри. Опісля проф. Кеслер ствердив се на основі особистих розслідів. Бельке в своїй праці з р. 1866 („Notice sur l'histoire naturelle du district de Radomysl“) говорить, що бобри жили в Радомисьльським пов. ще в р. 1865 в двох місцях над рікою Здвижем, правою притокою Тетерева і в поблизу Семиходова над Припетю. Але в дійсности бобри в Київській губернії взагалі лучались дуже рідко і то так, що коли в р. 1873 один з репортерів „Кіевлянина“ побачив бобра поблизу Чорнобиля над Дніпром, то по довгім роздумованю, звідки сей бобр тут взяв ся, заспокоїв ся гадкою, що він утік сюди з якоїсь менажерні або звіринця. Тепер бобри лучають ся в Київщині дуже рідко і ведуть житє скрите та для чоловіка неприступне.

Про Черпигівську губернію Юнкер звиджуючи сю губернію коло 1737 р. в своїй розвідці „Von der natürlichen Beschaffenheit der Gegenden zwischen den Flüssen Don und Dniepr“ (Müllers Sammlung Russischer Geschichte Bd. 9, 1764) говорить, що бобри ховались над рікою Десною; Щекатов в „Словарь Россійского государства“ з р. 1807 вказує на ріку Убедь, над котрою водились бобри. Гільденштедт в праці „Reisen durch Russland und im Caucasischen Gebirge“ 1791 р. каже, що бобри в р. 1774 були розповсюджені по берегах Сейма в Батуринським пов. Одначе вже в р. 1845 проф. Руле в праці „О животныхъ Московской губерніи“ заявляє, що бобри лучають ся в Черниговській губернії дуже рідко. По найновішим розслідам Ріттера („Бобры“, Охотн. газета 1894 р.) бобри лучались ще в 1880 роках над Дніпром близ Києва, а навіть зловлено кілька бобрів в селах Вигурівщина і Троєщина. Сей самий автор докажує, що бобри проживали над рікою Розсохою, лівою притокою Дніпра. Та тепер в тих околицях не можна стрітити ані одного еземпляра. Лучають ся хіба в урочищах Череточинця і Колораків ріг, жиючи в ямах.

Полтавська губернія. — Тут також маємо численні назви рік і місцевостей, нпр. дві притоки ріки Сули Бобрець і Бобрік, притока Псла Бобрівка, Бобровиця, назви кількох сел як Бобрік і иньші. Та бобр не жиє вже в сій губернії постійно, а як лучить ся, то правдоподобно за-

бігає сюда з Чернігівської губернії, або прибуває підчас весняної крижі на Дніпрі. Проф. Кеслер в статі „Житвотныя млекопитающіяся“ (в „Трудах комісії для описанія губерній кievскаго учебнаго округа“ 1851) каже, що бобри при кінці 1840 років перебували ще над берегами ріки Трубежа. Можливо, що бобр в тім часі жив ще там, але тепер його там вже цілком нема. Останні егземплярі убито в 1890 роках.

Харківська губернія — про бобрів згадує в описи подорожи митрополита Пімена до Константинополя, в р. 1392. Назви 8-ох сіл свідчать теж, що бобри були колись в Харківщині дуже розповсюджені, та тепер не можна тут знайти ані знаку перебуваня бобра.

В Херсонській і Катеринославській губернії маємо дуже незначні сліди колишнього перебуваня бобра. Слідами лишили ся назви рік і місцевостей як пр. ріки Бобрівки, що впадає до ріки Самари і Бобровий Яр, недалеко ріки Опалихи, притоки Самари — в Херсонській, Бобрік в Анапівськiм і Бобринка в Єлисаветськiм пов. На бобрів в околицях Одесси вказують знайдені при розкопках кости і зуби бобра. Нині одначе бобра в сих околицях цілком нема. Вправді Чумаченко в статі „Дѣло объ охотѣ на бобровъ въ Кременчугскомъ уѣздѣ Полтавской губерніи“ (Охотн. газета 1894) каже, що в осени 1892 в північно-західній часті Катеринославської губернії спіймано бобра в ріці Сухий Омельничок (30 верстов на полудневий схід від Кременчука), але правдоподібно сей бобр забіг сюда з повискою, проте не можна з сього одного факту виводити, неначе бобр був постійним мешканцем Катеринославщини.

Для Подільської губернії маємо свідокство Єнджиевского в його книзі „Rys botaniczny krain pomiędzy Buhem i Dniestrem“. (Т. I, 1823): він згадує, що бобри проживали колись над берегами ріки Студениці, лівої притоки Дністра, але про се вже в р. 1820 голосили тільки народні перекази.

Як бачимо, бобр на українсько-руській території тепер майже на вимертю і здає ся — трудно буде охоронити се звіря від долі, яка вже спіткала тура і инші звірята, хоч російське правительство остро закупає убиване бобра. Та здає ся й правительство не буде в силі удержати бобра при житю, бо бракує йому обставин житя, а то неприступних для чоловіка місць по лісах.

Д. Г.

Raimund F. Kaindl. — Das Ansiedlungswesen in der Bukowina seit der Besitzergreifung durch Österreich. Mit besonderer Berücksichtigung der Ansiedlung der Deutschen. Інсбрук, 1902, ст. 16+537.

Повисша праця пр. Кайндля, що появилася яко VIII випуск „Жерел і дослідів історії, літератури й язика Австрії і її країв коронних“,

буде цінним добутком до історії Буковини. Вага сеї книжки лежить в її документальнім змісті, до якого то матеріали збирав проф. Вікенгавзер протягом майже 40 літ, а які по смерті його (1891) передано до з'ужиткованя пр. Кайндлеви. План цілої роботи уложено досить ясно і прозоро. Цілу розправу поділено на 6 частий, в котрих кожда, окрім першої, трактує ся про кольонізацію поодиноких народностей, які займають тепер край.

В першій частині дає нам автор загальний начерк розвою кольонізації краю від часу окупації Австрією (1774), подаючи хронологічно її розширюванє і спинованє, зріст і упадок, опираючись на урядових документах, з котрих частину, в числі 21, поміщено на кінци книжки. Се акти тодішних властей адміністративних буковинських і галицьких, що обговорюють ріжні справи кольонізаційні, або контракти з новими осадниками, або урядові викази місцевостей до закладаня нових осад, або статистика запомог осадникам на новім господарстві кошти домів, будинків і т. д.

Коли отже 31 серпня 1774 війська австрійські зайняли Буковину, був то край з'убожілий і вилюднений, наслідком частих війн і турецької господарки. Людности було не більш як 60,000: таке число залюднює тепер саму столицю краю. Проте перший губернатор граф Сплєні (Splény) попірав кольонізацію, надаючи новим осадникам ріжні полекші, як увільненє на певний час від податків і першу поміч на новім господарстві. Особливо старав ся він спроваджувати з заходу добрих ремісників і промисловців. Крім офіціяльної кольонізації напливали туди і самі люди з Молдави, Угорщини, Галичини, приманювані лекшими підданьчими відносинами, тай тим, що тут аж до 1830/1 р. не було рекрутчини. Наслідком того людність по конскрипції 1779 р. майже подвоїла ся. З огляду на се наступник Сплєні гр. Ензенберґ (1778—1786) був противний дальшим кольонізаційним заходам, бо коли — казав — приріст в такій пропорції й дальше буде збільшатись, то по 20 вже роках не стане землі. Сам цісар Йосиф II горячо попірав кольонізацію, хоч при кінци окупації остиг по трохи, а спричинилось до того вивандрованє наслідком невружаю 1785 р. около 6,000 душ до Молдави. По прилученю Буковини до Галичини (6 серпня 1786) кольонізацію на ново розпочато, і то тим успішнійше, що тепер держава мала досить землі, відібравши (25. IV. 1785) добра церковні й монастирські в свій заряд, яко добра релігійного фонду. Від 1803 до 1846 р. була в кольонізації деяка перерва. Одначе поява розбихаків, а властиво їх розбої дали знову попуку до закладаня нових осель в пустих місцях. Чутка про нову кольонізацію на Буковині стягала переселенців з Галичини, Угорщини, Чехії і Словачини. Петиції про землі напливали. Місцеві уряди подавали ріжні

проекти що до нових кольоній, закладали їх, аж надійшов рік 1848 і з ним знесене панщини. Дальшу колонізацію застановлено, бо колоністи, беручи землю брали і обовязки на себе, а тепер по знесеню панщини зносились і обовязки. Настали ріжні короводи з ново-заложеними колоніями, та вкінци вони таки зістались при наданих їм ґрунтах.

Друга частина трактує спеціяльно про наплив і колонії Русинів і Румунів (яко націоналістів), а також Вірменів, Поляків, Жидів і Циганів. В часі окупації Буковини Австрією мешкали там Русини майже по цілім краю, а в більше збитій масі від півночи. По окупації наплив Русинів з Галичини, Угорщини і Молдави (куда вони давнійше виносились) був дуже сильний. Причина сього була в невідрадних відносинах підданьчих під польськими панами в Галичині, коли тимчасом на Буковині селянин не був привязаний до рілі, за забите селянина була і для шляхтича кара смерти, до 1830 р. не було рекрутчини, був спокій і оборона, а до того і легко туди було переносити ся. По більшій часті сі емігранти Русини не закладали нових кольоній, а оселялись побіч своїх земляків. Але осаджувано й нові осади а автор обговорює їх три: Кришатиц над Дністром, Балькуц і Бряца, а також дві невдалі: на горах Стівіори і Мінти. Перша осада – Кришатиц повстала р. 1784. В попереднім році монастир тоїж назви, як богато тоді иньших, знесено, а його власність, ґрунт, 20 хат, 4 млини і горальню вьяв релігійний фонд і за 500 зр. віднаймав від 23/4 1784 до кінця цвітня 1787 Михайлови Мокранському. Той був обовязаний ще тогож року осадити на 290 морґах до того призначених, відповідно до вказівки ґр. Ензенберґа, 51 руських зайшлих родин, що й сталось. Окрім них осіло тут кілька родин иньшої народности, один Жид, три Німці і в горі вже згаданий Мокранський, що здає ся, не був руської народности. Варто згадати, що вже з початком 19 столітя була там вже школа, де учено по руськи і німецьки, читати, писати й рахувати, всього 5 годин денно. В р. 1890 було в Кришатику 999 осіб, між ними 851 Русинів. Рівнож того самого року 1784 оселилось в місцевости Балькуц над Серетом 18 руських родин, що прийшли з Молдави. Ся осада носить ще другу мадярську назву — Laudonfalva, наслідком плянованої тут мадярської колонії. Нині се майже чисто руське село. По конскрипції з 1890 р. було на 1368 мешканців 1305 Русинів. Третя руська осада в Бріацци повстала в 1816/17 р. наслідком тих офіціальних змагань, щоб порозкидані на горах родини постягати до купи і потворити села для загальної безпечности і підношеня моральности через закладане шкіл. Тоді то згромаджено в згаданій місцевости 78 гуцульських родин, т. з. браїєстів. Ті браїєсти прийшли були ще за молдавського панованя в гірський окол руського і молдавського Кімпольонґу. Більшість з них

то Гуцули, що в ріжних часах виходили з Галичини до Буковини, осідали в горах над Черемошем і над горішним бігом Сучави і звідси посувались на полудне на долину Суху (Suchathal) і мешкали тут побіч Румунів. Наданнями молдавських воєвод дістались ті гірські лісовини замешкалі браністами монастирям в Путні, Сучавиці, Молдавиці і Воронеці. Ті монастирі віднаймали за певні данини чи роботи ті гірські пасовиска заходцям-пастухам. Практика винайму на підставі угоди не змінилась, коли з 1785 р. ті духовні добра перейшли під заряд державний і обіймались спільною назвою — Ілїчесте і Радівці (Ilischestie und Radautz). Змаганє в ново осадженій осаді Бріяца перевести податкову реформу з наділенєм ґрунту на власність перед 1848 р. не довело до жадного результату, а сталоє се, як і в иньших громадах, в 1853 р., коли надано її ґрунти на горах Porsescu і Kokos.

З причин згаданих вже в горі постановлено в 30 pp. закладати й нові осаді і такі було в пляні заложити на горах Стівіюри і Мінти, між горішною Сучавою і Черемошем. Мали тут осісти селяни з Галичини, що оселились були перед тим в східній верховині Буковини в місцевостях Цурин і Теречені (Zurin і Tereschenu). Переговорювано вже з ними і списано угоду, але її найвисші власти відкинули і заложене осаді відложили аж до хвилі, коли виготовить ся загальний плян що до закладаня осад. Але що до такої установи не прийшло, а земля там була не дуже то добра, то й замірені осаді розбились. Загальне число Русинів 1890 р. виносило 265.154.

Румунських кольоній, що наповняли ся з Молдави й Семигороду, обговорює автор числом 6. 1890 р. було Румунів 208.301. Вірмени заходили на Буковину яко купці, за часів ще молдавського панованя; тут вони задержали свою народність і вістали ся вірними східній церкві. 1890 р. було 546 гр. ор., а 746 вір. католиків. Поляки вже. Поляки зачали напливати від 80-их років XVIII столїтя, особливо від часу прилученя Буковини до Галичини. Є їх тепер коло 24.000, але сюди зачислено й Словаків. Жидів було споре число, а що вони визискували бідну людність, то др. Ензенберг, а з ним і висші власти хопились острих заряджень, через що жидівство зменшило ся. Але коли злагоджено ті зарядженя, почали Жиди знов напливати і в 1890 р. було їх 82.717. Циганів є 5295 душ; стало осілих, що займають ся рільництвом, межи ними не богато; се ремісники, ковалі, музиканти і т. д.

В третій частині обговорює ся кольонїзація Липованів — Великоросів-раскольників. Переслідувані в Росії вони втікали до сусідних країв, що належали тоді до Швеції, Польщі, Туреччини. Автор обговорює історію 6 їх кольоній; вони відповідно до своєї віри мали дозвіл не

складати присяги і не служили в війську. Коли 1868 р. запроваджено загальну службу в війську, багато вишло з краю, а тепер є їх 3.213.

В четвертій частині обговорюють ся кольонії мадярські, числом 8. Частина їх вивандрувала в 80 их рр. минулого столітя в Угорщину. Загальне число тепер вносить 8139.

Частина пята трактує про Словаків. Вони прийшли з початком XIX ст. з Угорщини. Оселялись в малім числі і не творили більших осель, а і ті купки, які творили, в числі коло 12, зачислено пізнійше завдяки польським ксьондзам до Поляків, так що тепер тяжко означити їх правдиве число.

В останній і найширшій частині обговорена докладно німецька колонізація. Вже з початком молдавського панованя (1348 – 1769) приходили сюди Саксонці з Семигорода, але доперва по окупації Австрії почавсь сильний вплив німецького елемента, як вояків; урядників, священників, учителів, учених, купців, промисловців, ремісників, рільників і т. н. Автор обговорює історію коло 40 німецьких колоній, що по части існують і до нині або в початках уже розбились, і зазпачує великий культурний вплив німецького елемента! *М. С.*

Ludwig von Mises — Die Entwicklung des gutherrlich - bäuerlichen Verhältnisses in Galizien (1772—1848). (Wiener Staatswissenschaftliche Studien herausgegeben von Edmund Bernatzik und Eugen von Philippovich in Wien. Vierter Band, zweites Heft), Відень і Липськ, 1902, стор. 144.

Коли праця проф. Лучицького про панщину й її знесене в руських частинах Австрії спинила ся на Буковині, а праця пок. О. Терлецького про панщину й її знесене в Галичині довела події лише до 1846 року, являєть ся отся праця д. Мізеса першою пробою повної історії галицьких панщинних відносин у нашім краю, майже аж до автономічної ери, обіймаючи весь той обсяг предмету, який популярним способом я пробував виложити в своїй просвітній книжечці про панщину. Коли порівнювати сю нову працю, що повстала мабуть із семінарійних занять у соціально-економічній семінарії віденського університету, під безпосереднім впливом і доглядом проф. Грінберга, з нашими давнішими працями, то се може бути найліпшим мірилом того, що в ній маєть ся нового супроти наших праць. Завважимо від разу, що д. Мізес, хоч знає й цитує всі важнійші польські та німецькі праці, в яких мають ся причинки для його теми, наших, руських праць не знає й не цитує. Тим цікавійше, що головні висновки його праці вповні згідні з тими результатами й поглядами, які висловлені в працях Терлецького й моїх.

Треба тут зазначити, що праця д. Мізеса, як і слід було ждати від семінарійної праці, має обсяг вузший від наших; коли нам на тлі панщинних відносин приходило ся просліджувати культурний стан і духове відроджене нашого народа, д. Мізес обмежаєть ся на самих соціально-економічних фактах та юридичних нормах. За те тут він дає образ подекуди повнійший, головню завдяки новим, архівним матеріялам, якими користуєть ся особливо при мальованю Йосифінських часів досить щедру, в пізнійших добах далеко скунійше. Таким способом часи Йосифа, його задумані, по части переведені, а переважно бюрократією звичені реформи селянських відносин у Галичині, змальовані в праці д. Мізеса у-перве вповні плястично й ясно. Автор далекий від одностороннього обожання Йосифа II, але ще дальший і від тої сліпої ненависти супроти нього, якої ще й доси не можуть позбутися польські публіцисти та історики в роді панів Лозіньських.

Праця д. Мізеса складаєть ся зі вступу—і п'ятох розділів досить неоднакової довготи та оброблених не однаково основно. У вступі змальовано стан селянства в Польщі від найдавнійших часів аж до австрійської окупації. Що до погляду на давнійші часи можна би закрити д. Мізесови односторонність, коли він виводить початок панщини з німецького права через викуплене дідичами тав. солгств з їх юдікатурою. Спеціально до східної Галичини, тоб то первісно руських земель сього не можна приложити; на утворенє пізнійшого панщинного ладу складали ся тут ріжні причини, полишені д. Мізесом без уваги, а досить вияснені в незвісних йому працях російських та українських учених. Що до положеня селян у Польщі в XVIII в. треба піднести, що автор старанно визискав праці тогочасних польських юристів і їх власними словами збив досить основно звичайні польські фрази про те, що селянинови під польським панованєм жило ся ліпше, ніж у иньших краях, бо — як говорили галицькі дідичі вже швидко по австрійській окупації — з ріжних країв селяни тікали до Польщі, але з Польщі не тікали нікуди. Можна би було побажати, щоб автор не обмежив ся на змальованю самого юридичного стану селян, але сягнув троха глубше в деталі їх економічного побуту та просвітнього стану, та спробував освітити той образ порівнанєм з сучасним станом селян у иньших сусідніх краях, але можливо, що таке представленє не входило в його плян.

Перший коротенький розділ присвячено першим крокам австрійської адміністрації в Галичині, серед яких найважнійші були ті, що вели до усталеня державної опіки над селянством, яко основою продуктивности, робучої, податкової й мілітарної сили краю. Отже подано тут дещо про закладанє інвентарів, про касованє деяких панських над-

ужить, про організацію властей, особливо найнижчих інстанцій. І тут бажалося би детальнішого огляду змісту інвентарів, та вони мабуть не були приступні д. Мізесови, який між своїми жерелами не подає ніякого львівського архіва.

Найширший у цілій книжці і без сумніву найкраще оброблений другий розділ (стор. 42—78), де змальовано Йосифові реформи. Те, що досі (навіть у праці Терлецького) було рядом якихось анекдот, иноді суперечних, часто загадкових, рідко коли виконуваних (хоч звичайно не повідкликуваних) патентів, розпоряджень, проєктів, білетів та інтіматів, тепер на основі видобутого д. Мізесом архівного матеріалу набирає звязку, жита й глибокої трагіки, рисує перед нами чистий образ цісаря-раціоналіста, благородного доктринера, що випередив свій час на пів століття і для того по десятилітнім борканю з тупим або ворожим окруженєм умер одинокий, змушений сам перед смертю розвалити той будинок, у якого здвигнене вложив свою найліпшу силу, свої найкращі бажання. Д. Мізес не дає характеристики Йосифа як чоловіка і володаря. Але коли в його праці читаємо такі уступи, як ті, що галицька губернія самовільно не публікувала найважніших цісарських патентів, або публікувала лише частини з них, які найлекше могли викликати фальшиве толкованє, коли читаємо, як галицька шляхта чуючи себе zagrożеною цісарським урбаріяльним патентом готова була зірвати ся до повстаня і на серію розважала думку — відірвати Галичину від Австрії, то аж тоді зрозуміємо як слід, з якими помічниками і з якими противниками мав діло Йосиф II.

Третій розділ не робить уже такого вражіня повноти. Правда, по смерті Йосифа II і по скасованю його урбаріяльного патенту панщині відносини в Галичині лишили ся *in statu quo*, властиво в якісь неготовім, половиннім стані, при якому дідичі з одного, а урядники з другого боку мали багато приключок до вічного вмішуваня на некористь селянина. Та про те в рамках того віби *statu quo* йшли раз у раз нові розпорядженя, патенти, обмірковували ся якісь зміни, улїпшеня або вивинали незалежні від уряду появи — селянські бунти, розбійництво і т. п., що творили зміст тих темних років. Д. Мізес дає дуже не багато для поясненя сеї доби; навіть найважнішу аграрно-політичну появу тих часів, Гаудерівський тимчасовий катастер ґрунтовий з 1820—21 р. збуває дуже коротко.

Ще менше може вдоволиити — навіть після праці О. Терлецького — четвертий розділ Мізесової праці. Йому лишилась незвісною не лише та праця, але й тзв. тека Країнського (рукоп. 'Оссол. ч. 2945), так само як праці Відмана, Юзефчика й и. та рукописні спомини Богданського про польські конспірації 1831-41 рр., і він опираєть ся тут

переважно на книжці Салі, подекуди неповній, а подекуди основаній на навмисно брехливих зізнанях конспіраторів, складаних у слідстві. Розділ про тзв. регуляцію панщини по повстаню 1846 р. оброблений на основі архівних жерел, але також не так повно, як би слід бажати і як би було можливо хіба по використаню архіва львівського намісництва. Нарешті остатній розділ — викуп панщини й сервітутів, трактований зовсім побіжно і подає лише основні факти, що були вихідною точкою для дальшого розвою селянських відносин у Галичині.

Варто зазначити, що різню 1846 р. л. Мізес уважає наслідком панщинного утиску і темноти селянства з одного, а проповіді польської революційної демократії з другого боку. Польську легенду, повторювану ще найновішими польськими істориками тої доби, будім то властивим моторами тої різні були австрійські урядники і будім то різня була свідомо і з пляном підготована, д. Мізес відкидає рішучо.

Ів. Франко.

Dr. Bronisław Łoziński — Z teki Maurycego Kraińskiego (Przewodnik naukowy i literacki, 1901, с. 696, 780, 875).

Отся статя автора монографії про А. Голуховського писана в такім самім дусі і таким самим методом, як і розвібрана нами книжка (Записки т. XXXX). Як там героєм був Голуховский, і весь історичний матеріал був підібраний і прикросний лише, так сказати, до міри його зросту, для показання його фігури в незрівнянім блиску, без допущеня якої будь плямки, помилки, навіть критики його поступків, так і тут Країньский, один із повірників і невтомних співробітників Голуховського, хоча не в намісництві, а в ніби автономічній інституції — становім виділі львівським — являєть ся бездоганним палядином у боротьбі з бюрократією і в обороні тяжко кривдженої шляхти, автором цілого ряду „znakomitych“ і майже надлюдською мудрістю націхованих меморіялів та студій суспільно-економічних про галицькі відносини, при тім тихим, скромним та повним абнеґації борцем, що не раз міг був заблиснути в краю, але волів обмежити ся на скромній ролі референта, секретаря виділу станового, а пізнійше майже досмертного члена виділу краєвого. Правда, др. Лозиньский не дає нам його портрету навіть у тім обмеженім розуміню, як се зробив з Голуховским; Країньского-чоловіка, члена суспільности, репрезентанта певної верстви, певної школи ми не бачимо зовсім. Завзятий ворог бюрократії, др. Лозиньский приносить до своєї історіографії чисто бюрократичну методу. Країньский интересує його лиш о стілько, о скілько йому імпонують його меморіяли, переховувані в звійській „теці Країньского“ в бібліотеці Оссолінських (рукоп. 2945, використаний по части пок. Терлецьким у його праці про панщину). Др.

Лозінський ані на хвилю не пробує стати по над становищем тих меморіалів, глянути на них критично або хоч піднести той суспільний, класовий нерв їх, так різко зазначений пок. Терлецьким. Польський історик має лише слова подиву для мудрости, далекоглядности та ґрунтовности свого героя, і слова нетакої ненависти для тих бюрократів, що на кождім кроці, нераз із найбрудніших мотивів, силкували ся перебаранчати єдино чистим і ідеальним нашірам шляхетського палядина.

Праця дра Лозінського складає ся з коротенького вступу і з трьох нерівних часток: 1) Хиткість правних приписів про підданські відносини і самоволя бюрократії в їх виконуванку; 2) остатня фаза панщинної справи і 3) справа індемнізаційна й сервітугова. Перший із тих розділів дуже коротенький (усього 7 сторін), містить характеристику австрійського панщинного законодавства від 1772 до 1846, згадку про різню 1846 й її наслідки. Автор не лише не дає тут нічого нового для зрозуміння часів і законів, але навпаки, немов навмисно малює хаотичний та неясний образ, підчеркує суперечности там, де вони були і додає їх там, де їх не було, зовсім не питаючи про причини суперечностей, — одним словом, малює образ повної анархії панщинних справ під австрійським панованєм, супроти якої як ясне сонце проти ночі відбиваєть ся блаженний час давньої Польщі, коли то „jakkolwiek zachodziły różnice w rodzaju i ilości ciążących na poddanych powinności, to jednak zawsze stały w pewnym stosunku do posiadanych przez włóścian gruntów“, а навпаки, „ustawodawstwo austriackie nie miało na uwadze owego stosunku“ (стор. 698). Вистарчить навести сю квітку історичної правдомовности дра Лозінського, щоб признати зайвим детальний розбір його дальшої характеристики панщинних відносин у Галичині.

Другий розділ присвячений справі тзв. регуляції панщини з осені 1846 р. Від дра Лозінського годі ждати всесторонного історичного поясненя сеї справи; меморіяли Країнського, якими сеї іменем виділу станового і в інтересі шляхти старав ся перешкодити її переведеню а бодай опівнити його, се для дра Лозінського головний інтерес у тім історичнім епізоді. Те саме треба сказати й про третій розділ, де оповідаєть ся про анкету, скликану правительством до Відня в справі індемнізації й викупу сервітутів і де говорить ся з великими похвалами про еляборати Країнського, але цитує ся з них дуже не багато, а про аргументи противників не згадуєть ся ані словом. Така історіографія показує найліпше, що справа панщини й звязаних з нею відносин між селянством і шляхтою для польського історіографа доси ще не перестала бути дразливою, не перестала ворухити його пристрасти. А в такім разі чи не ліпше б і не тикатись її?

Ів. Франко.

Dr. Bronisław Łoziński — Głos niemiecki z roku i o roku 1846 (Przewodnik naukowy i literacki, 1902, с. 97, 193, 289).

Ся праця дра Лозіньского — цінний причинок до історії кровавих розрухів 1846 р., цінний головно тим, що др. Лозіньский сам від себе говорить тут мало, а дає слово свідкови-очевидцєви фактів, Німцєви Фердинандови Гошови, що в р. 1846 був властителем дібр Грибова і Войнарової і заравом почтмайстром у Грибові. Гош у 1846 р. був змушений утікати з сімєю на Угорщину, хоч його двір у Грибові не був зруйнований, а його грибівські піддані (Русини) не лише не прилучили ся до мазурської рабації, але ще ходили до Войнарови і помагали заспокоювати тамошне селянство. Гош із Угорщини поїхав до Відня і там написав в разу один меморіал до міністра гр. Коловрата, потім мав довгу, 3-годинну авдієнцію у архикнязя Людвіка і на його візване написав другий меморіал про способи заспокоєня Галичини, а нарешті в осени 1846 написав третій меморіал немов задля мотивованя другого. Копії всіх трьох меморіалів з власноручними поправками й додатками Гоша зложені між рукописами бібл. Оссолінських у Львові (ч. 1483) і др. Лозіньский подає в своїй статі перший меморіал у дословнім перекладі, а два дальші в просторих витягах. У тім, що др. Л. додає від себе, видно його звичайну безкритичність. Для нього в меморіалах Гоша важні поперед усього обвинувачєня, які сей Німець кидає на галицьку бюрократію та на тарнівського старосту Брайндля спеціально, а ще важпійше те, що Гош виступає в обороні польської шляхти. За те др. Лозіньский приймає без критики й дальше твердженє Гоша, що галицька різня викликана була комуністами та соціалістами, що задуманє польське повстанє мало мати власне комуністичний характер і що у скомпромітованих шляхтичів познаходжено більше як 100 екземплярів комуністичних прокламацій у трьох редакціях. Взагалі автор не задав собі ніякої праці при злагодженю сеї статі; згаданий у першім меморіалі лист барона Шольтена лишає без вяясненя, „w braku bliższych wskazówek o treści tego listu“ (стор. 100), хоча в своїм меморіалі Гош виразно каже, що той „нещасливий лист д. Шольтена з Тарнова до зятя в Пращові, переписаний для урядового ужитку, був на половину надрукований у Allgemeine Zeitung у статі з Кошиць з датою 8 марта“ (стор. 194). Що простійшого, як віднайти сю статю і вяяснити при її помочи хоч у однім випадку, хто і в якім дусі оброблював опінію Європи про галицькі події 1846 року?

Ів. Франко.

Б. Д. Грінченко — Каталогъ музея українськихъ древностей В. В. Тарновскаго, т. II, Чернигів, 1900, ст. 367.

Каталогъ сей служить доповненемъ до каталогу з року 1898 виданого самим В. В. Тарновскимъ „Каталогъ українськихъ древностей колекції В. В. Тарновскаго“.

Автор ділить весь матеріалъ сього тому на чотири часті. Перша обіймає акварелі і рисунки олівцем і пером Куліша, Лазовського, Піленка, Тарновскаго, Честаховскаго, Штернберга і кількох незвісних осіб. Друга обіймає друки: мапи, рисунки, а також і фотографічні знімки; в такихъ групахъ: I. Мапи й пляни, II. Види місцевостей, III. Кравиди, IV. Портрети осіб, що походженемъ або діяльністю належать до України, V. Історичні й історично-побутові сюжети, VI. Побутові образи. Третя частина посвячена спеціально Шевченкови: відділ I обіймає літературні твори Шевченка і про Шевченка. Відділ II і III автографи Шевченка — листи й твори; між иньшимъ єсть ту Дневник Шевченка в російській мові. Відділи IV, V, VI обіймають документи про Шевченка; частина їх вже опублікована, решта ще ні. Відділи VIII—XVIII обіймають рисунки, олійні образи, акварелі, фотографії, гравюри і т. д. В XIX і XX відділі — різні річі, що належали Шевченкови або дотичать його.

Четверта частина обіймає рукописи з XVII, XVIII і XIX століть, з якихъ частина і то більша вже оголошена, але є ще много цінних річий не друкванихъ доси, як переклад „Евангелія“ Морачевскаго, переклад „Біблії“ Куліша і його роман: „Искатели счастья“, дві праці дра Деля-Фліза й ин. Є ту також багато документів, доси неоголошених, до історії України, як також чимало автографів видних осіб, почавши від XVI в. — князя Константина Острожського, гетьманів і иньшихъ визначнихъ історичнихъ осіб та літератів як Гоголя, Максимовича, Куліша, Костомарова, Глібова й ин.

С. Гн.

Н. Коробка — Колядки и щедровки, записанныя въ Волинскомъ Полѣсьи, (Живая Старина, 1901, ст. 261—296).

Статя обіймає самі тексти, без ніякого вступу, без ніякихъ пояснень, а навіть без порівнань із друкваними вже колядками в збірникахъ Головацького, Чубинського, Грінченка, Малинки, Драгоманова й иньшихъ. Через те маємо в збірці не лише варіанти загально відомі, але часомъ іще попсовані та через те часто незрозумілі. По переведенію порівнаню, тихъ хиб збірка очевидно не мала-б. Я вкажу пару такихъ прикладів.

В ч. 2, А. читаємо:

Панота місяшная зора
Да панна сина породила..

а в ч. 2, Б:

Тэмнота місячная біла,
Дэ дiва сина породила...

Колиб д. Коробка був порівняв се місце з друкованими вже текстами, був би не допустив до того, щоб у його записях була „темнота біла“ або „панота місяшная зора“, — чисті нонсенси, що не значать нічого, але був би поправив текст так:

Повнота місяшная біла (нам. була),
Де дiва сина породила...

В увазі в долині міг при тім зазначити, що той і той оповідач чи співак (про них не згадує д. Коробка нічого) не розумів уже тексту і вимовив його ось як...

В тім самім 2 ч. Б. маємо ось яке місце:

Носитэ бэритъ чистую панну,
Сустрэчай бисгрэнну странну,
Бой у сімъ разі погінэмъ
Росію покинемъ на вэки.

Можливо, що так колядують десь, але видавати такий текст без ніяких пояснень абсолютно не варто і шкода задрукувати ним папір.

В ч. 3, А. читаємо:

Витай цару світъ Трояньскій..

а ч. 3, Б.:

Ой, сину жъ муй сину, ти цвітъ райскій..

Вже з того міг д. Коробка пізнати, що „світъ Трояньскій“ приложений до Христа не значить нічого, та що повинно-б бути там „цвіте райскій“, що вже й приходить у другім варіанті. Таких помилок можна б навести значне число, та ми пропускаємо їх, бо й так вони тепер не будуть поправлені...

Піднесено за те, що тексти записані в диялекті, який має в собі поодинокі вирази, що повстають на межі диялектових груп. Наведемо кілька таких виразів і форм для прикладу: по всьомъ свети, прэдвэчному, на вэки, засмутив са, белимъ светомъ, роділа, загралі, поклякалі, дева, потешъ, бидла, маті, древо, врата, варать, тобэ, рэчка, іті, поседлалі і ни. Як видно отже, тексти д. Коробки мають деяку вартість і для фільольога

Всіх чисел подає д. Коробка 103; розумієть ся, що в варіантами, які він бере під одно число, буде їх багато більше. З уваги, що колядки належать до найдавніших творів нашої народної словесности, вони мають для нас не лише велику літературну, але й культурну стійність. Через те й збірка д. Коробки, поминувши її слабі сторони, має вартість і становить значний причинок до нашого фольклору.

В. Гнатюк.

Juljan Jaworski — Kumać po lembersku. Przyczynek do słownika gwary złodzijskiej lwowskiej (відбитка в час. Lud), Льв., 1901. ст. 8.

В отій невеличкій статейці подає д. Яворський понад сто таких слів, яких уживають між собою в тайнім говорі львівські уличники і злудії. Записав їх від якогось бронзівничого челядника. Поодинокі слова порівнав із подібними словами того самого львівського говору, надрукованими у Фельштинського та Курки та з важнішими словарями тайних говорів иньших славянських народів. На вступі зазначив д. Яворський, що в фільольогічні досліді поодиноких слів не хоче вдавати ся, не вважаючи себе до того компетентним. Та ми переглянувши сей словарець, завважали, що в ньому дуже мало слів — у порівнаню зі словами иньших тайних говорів, от хочби наших лірницьких — яких походжене було-б загадкове та потребувало б аж окремих вияснень. У ньому найбільше звісних слів, по части перекручених деколи, яким надано тільки иньше значіне, як вони мають звичайно. Для прикладу подамо кілька: *Boms* — хліб; *dolina* — кишенья; *dziesięciol* — шістька; *głowa* — корона (гріш); *graby* — руки; *hory* — гроші; *juszka* — кров; *kanarek* — артилерист; *kołomujka* — служниця, дівчина; *kot*, *kotycha* — коханок, коханка; *kowal* — офіцер; *krysa* — капелюх; *leżańsko* — лішко; *maćko* — черево; *nafta* — горівка; *pluskwa* — напасть; *spuszczać do królestwa* — їсти; *węgorz* — ланцюшок від годинника і т. д. Подібні говори повстають усюди там, де якомусь кружкови людей залежить на тім, щоби хтось підслухавши несподівало, що вони говорять, не порозумів їх розмови. Пригадую собі, що за моїх часів ученики в Бучачи мали також окремих свій говор — чи він доси існує, не знаю — яким послуговували ся залюбки особливо конвіктори василянського монастиря, що були під острійшим доглядом своїх професорів. Наведу кілька слів із їх говору. Довгий пекарський хліб мав у них назву — скрипки; булка (кайзерка) — мазничка; дівчина — муха; добрий професор — цісар; злий і острій — різак і т. д. Слова ті видумували дотепніші студенти, пускали їх у курс і коли якесь слово було влучне та подобало ся, приймало ся і входило в загальне

уживане, иньші забували ся. Знаю се з власного досьвіду, бо багато подібних слів творило ся на моїх очах. Так само творили ся там уличні прізвища, без яких тоді не був ніякий ученик, а деякі мали їх навіть значнійше число, пр. один мій товариш -- понад сто. Так само творять ся уличні прізвища селян і рідко де в селі подибуєть ся який господар, щоби не мав такого прізвища бодай одного. Звичайно якийсь дотепнійший чоловік пустить у курс на другого прізвище і як воно прийметь ся, то прозваний мусить уже з ним умирати. Правда, що при прізвищах грають найбільшу ролю особисті прикмети або хиби прозиваної особи, але аналогія твореня назв така сама як у тайних говорах. Одна досить загадочна річ у тайних говорах: звідки беруть ся в них такі чужі слова, яких походжене вказує на впливи далеких народів, з якими ті, що послугують ся тайними говорами, не мали стичности; прим. звідки взяли ся грецькі або циганські слова в говорі наших лірників, коли вони про Греків і не чували, а циганів хоч бачили і стикали ся з ними, то говорили з ними по руськи? На се питане не беремо ся відповідати тим більше, що багато наших тайних говорів не досліджено, ба навіть не вібрано їх лексичного матеріялу, без чого трудно робити якісь рішучі висновки. Можливе одначо, що при теперішнім поступі і розвою нашої науки звернуть деякі люди свою увагу на тайні говори у нас, зберуть більше матеріялів до їх пізнаня і що тоді можна буде і се питане вяснити докладно.

В. Гнатюк.

Видання й статі обговорені в сім томі:

- Часописи за р. 1901: Вѣстникъ Европы
 Русская Мысль
 Русское Богатство
 Міръ Божій
 Научное Обзорѣніе
 Журналь Министерства Народнаго Просвѣщенія
 Ученыя Записки Казанскаго Университета
 Варшавскія Университетскія извѣстія
 Чтенія въ общ. исторіи и древностей московскихъ
 Русскій Архивъ
 Русская Старина
 Историческій Вѣстникъ
 Извѣстія отд. русс. языка и слов. Имп. Акад. Наукъ
 Русскій Филологическій Вѣстникъ
 Филологическія Записки

Этнографическое Обзорѣніе
Живая Старина
Ateneum
Biblioteka Warszawska
Przewodnik naukowy i literacki
Kwartalnik historyczny
Wisła
Lud
Századok
Történelmi Társulat
Ethnographia
Archiv für slavische Philologie

В. Хвойка — Поля погребеній въ середнемъ Поднѣпровьи раскопки въ 1899—1900 гг., 1901.

Е. Сѣцинскій — Археологическая карта Подольской губерніи, 1901.

В. Антоновичъ — Археологическая карта Волынской губерніи, 1900 (1902).

А. Соболевскій — Къ исторіи древнѣйшей церковно-славянскої письменности, 1902.

Б. Барвінскій — З'їзд галицкаго князя Данила з угорскимъ Белею IV в Прешбурзі 1250 р., 1901.

J. Kochanowski — Kazimierz Wielki, 1899.
— Witold wielki książę litewski, 1900.

Л. Кокорудз — Ягайлонскій університет, его засновок, розвиток і значіне, 1900.

F. Piekosiński — Sądownictwo w Polsce wieków średnich, 1898.
Statut Litewski drugiej redakcyi (1566) — Archiwum komisji prawniczej, VII, 1900.

F. Piekosiński — Statut Litewski, Część I, 1900.

М. Ясинскій — Луцкій Трибуналъ, какъ высшая судебная инстанція для Волинскаго, Брацлавскаго и Кіевскаго воеводства въ послѣдней четверти XVI в., 1900.

О. Іоанъ Рудовичъ — Коротка исторія галицко-львѣвскої епархіи, 1902.

Коваччина, 1902.

Самостійна Україна, 1900.

Л. Саккети — Главные моменты въ развитіи русскаго православнаго духовнаго пѣнія, 1901.

М. П-ій — Забытые мемуары П. З. Хомякова, 1901.

Ө. Кеппенъ — О прежнемъ и нынѣшнемъ распространени бобра въ предѣлахъ Россіи, 1902.

R. Kaindl · Das Ansiedlungswesen in der Bukowina seit der Besitzergreifung durch Österreich, 1902.

L. von Mises — Die Entwicklung des gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisses in Galizien (1772 – 1848), 1902.

B. Łoziński — Z teki Maurycego Kraińskiego, 1901.

B. Łoziński — Głos niemiecki z roku i o roku 1846, 1902.

Б. Гринченко — Каталогъ музея украинскихъ древностей В. В. Тарновскаго, т. II, 1900.

Н. Коробка — Колядки и щедровки, записанныя въ Волинскомъ Полѣсьи, 1901.

J. Jaworski — Kumać po lembersku. Przyczynek do słownika gwary złodziejskiej lwowskiej, 1901.

Inhalt des I Bandes. 1. Die sociale Bewegung der Ruthenen im XIII J., von M. Hruševskýj S. 1—28; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskýj 29—86; 3. Ševčenko's Jugendjahre, kritisch-biogr. Skizze von A. Konyškyj 87—123; 4. Die ukrainischen Volkslieder in den Gedichten des Bohdan Zaleski, von A. Kolessa 124—208; 5. Ueber die Gründung und bisherige Entwicklung der Ševčenko-Gesellschaft, mitg. von A. Barviňskyj 209—212.

Inhalt des II Bandes. 1. Ueber die alten griechischen Colonien am kimmerischen Bosphorus, von Panačovnyj S. 1—61; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskýj (Fortsetzung) 62—113; 3. Messapparat für Uteruscontractionen bei Geburtswehen, von Dr. A. Černiachivskýj 114—118; 4. Ein Blatt aus der Geschichte Volhyniens im XIV J., von Ivaniv 119—146; 5. Zum Jubiläum I. Kotlarevskýj's. Desiderata von M. Hruševskýj 147—161; 6. Wissenschaftliche Notizen 162—172; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 173—189.

Inhalt des III Bandes. 1. Ueber einen Phasenindicator und einige mit demselben ausgeführte Messungen, von Prof. J. Puluj S. 1—24; 2. Zur Errinerung an Markian Saškevič, von V. Kocovskýj 25—35; 3. Ševčenko und Mickievič, vergleichende Studie von Dr. A. Kolessa 36—152; 4. Dialect der „Samišančič“, Beitrag zur slavischen Dialectologie von Prof. I. Verchratskyj 153—210; 5. Wissenschaftliche Chronik, von M. Hruševskýj 211—221; 6. Historische Notizen von A. Konyškyj und M. H. 222—231.

Inhalt des IV Bandes. 1. Ševčenko's Jünglingsalter bis zum Loskauf von der Leibeigenschaft (1829—1838), von A. Konyškyj S. 1—28; 2. Die Agrarverhältnisse in Galizien, Studie von W. Budzynovskýj 29—123. 3. Ueber die symmetrischen Ausdrücke der Funktionswerthe mod-m, von V. Levickýj 124—139; 4. Antrittsvorlesung aus der alten Geschichte der Ruthenen an der Universität Lemberg von M. Hruševskýj 140—150; 5. Wissenschaftliche Chronik: Jubiläums-Ausgaben zur Geschichte der Stadt Odessa, von J. Andrijenko 151—168; 6. Bibliographie 169—194; 7. Miscellanea 195—200.

Inhalt des V Bandes. 1. Professor Dr. Emilian Ohonovskýj, sein Leben und seine Werke, von E. Kokorudz S. 1—34; 2. Türkische Wörter in der ruthenischen Sprache, von E. Makaruška 1—14; 3. T. Ševčenko im Gefängniß, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—26; 4. Miscellanea 1—19; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neu herausgegebene Denkmäler der altruthenischen Literatur, von M. Hruševskýj 1—18; 6. Bibliographie 1—90; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—16.

Inhalt des VI Bandes. 1. Ruthenisch-byzantinische politische und kommerzielle Verhältnisse im XI und XII Jahrh., von dr. Gr. Velyčko S. 1—36; 2. Bittschrift von Honta's und Zelizniak's Erben, ein politisches Pamphlet, mitgeth. von E. Makaruška 1—6; 3. „Die Magd“ (Najmička) von T. Ševčenko, Habilitationsvortrag von dr. I. Franko 1—20; 4. Archiv des s. g. Kronschatzes in Warschau, archäographische Notiz von M. Hruševskýj 1—4; 5. Pathologische Veränderungen im Hoden bei einigen Infections-Krankheiten, von *.* 1—4; 6. Miscellanea 1—12; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1894, 1—38; 8. Bibliographie 1—68; 9. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—5.

Inhalt des VII Bandes. 1. „Adelphotes“, griechische Grammatik, herausgegeben in Lemberg im J. 1591, literarisch-linguistische Studie von Dr. C. Studynskýj S. 1—42; Beschreibung der Burgen Podoliens im J. 1494, mitgeth. von M. Hruševskýj 1—18; 3. Elliptische Modulfunctionen, von V. Levickýj (mit 2 Figuren) 1—30; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Fortsetzung) 1—28; 6. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—2.

Inhalt des VIII Bandes. 1. Varlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko S. 1—38 u. I—XVI, 2. „Lobrede auf Vitovd“, einige Bemerkungen über Bestand der ältesten ruthenisch-lithuanischen Chronik, von M. Hruševskýj 1—16; 3. „Froh tönende Euphonie“, ein Lobgedicht, gewidmet dem P. Mohyla im J. 1633, mitgeth. von Dr. C. Studynskýj 1—14; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von Al. Konyškyj, I Theil 1—20; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Schluss) 1—22; 7. Bibliographie 1—64.

Inhalt des IX Bandes. 1. Cathedral-Consistorien in der Ukraine und in Weiss-Russland in dem XV u. XVI Jahrhundert, von A. Lotočkyj S. 1—34; „Bittschrift Daniels des Verbannten“, ein Denkmal der alruthenischen Literatur aus dem Ende des Mittelalters, von V. Ščurat 1—28; 3. Neovitalismus und seine Irrthümer, von Dr. O. Č. 1—20; 4. Beiträge zur Kenntniss des Baues des Darmkanals von Hirudo medicinalis (mit Illustration), von I. Rakovský 1—6; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die Verfassung des Gross-Fürst. Lithauen, von M. Hruševský 1—12; 8. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des X Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse Kaiser Rudolfs II und des Papstes Clemens VIII mit den Kosaken im J. 1593 und 1594, mitgeth. von E. Barviňskij s. 1—34; 2. Varlaam und Ioasaph, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) 29—80; 3. Kirchenregister von Sambor, Beiträge zur Geschichte der Confessionsverhältnisse, mitgeth. von M. Hruševský 1—8; 4. Miscellanea 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 1—12; 5. Bibliographie 1—60; 6. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XI Bandes. 1. Erste Verbannung des T. Ševčenko (1847—50), kritisch-biographische Skizze von O. Konyškyj S. 1—62; 2. Einige Actenstücke zur Geschichte des Kijever Gebietes, mitgeth. von M. Hruševský 1—18; 3. Beiträge zur physikalischen Terminologie, I Theil: Mechanik, zusammengestellt von W. Levyčkyj 1—12; 4. Miscellanea 1—18; 5. Wiss. Chronik: Dr. R. F. Kaindls Untersuchungen auf dem Gebiete der ruthenischen Ethnographie, Uebersicht von M. Korduba 1—10; 6. Bibliographie 1—66; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—5.

Inhalt des XII Bandes. 1. Politische Ereignisse in Galizien im J. 1340 nach dem Tode Boleslaus-Georg des II, Untersuchung von Em. Terleckyj 1—26; 2. Beschreibung der Burg von Lemberg im J. 1495, mitgeth. von M. Hruševský 1—12; 3. Drei Lobgedichte aus dem XVI Jahrh., mitgeth. von Dr. C. Studynskij 1—32; 4. Ukrainische Kosaken auf dem Kanal von Ladoga, von E. Radakova 1—20; 5. Miscellanea 1—20; 6. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Forts.) 1—26; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—6.

Inhalt des XIII Bandes. 1. Erster slavischer Staat, historische Untersuchung von M. Korduba 1—20; 2. T. Ševčenko's zweite Verbannung (1850—1857), kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—76; 3. Ein Fall von Vesania melancholica, von Dr. O. Č. 1—12; 4. Miscellanea — von M. Hruševský 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Fortsetzung) 1—24; 6. Bibliographie 1—50; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des XIV Bandes. 1. Ukrainische Kosaken in Weiss-Russland in den J. 1654—1656, von Em. Terleckyj 1—30; 2. Beiträge zur Geschichte der Zeit des B. Chmelnickyj, mitgeth. von S. Tomašivskýj, I 1—14; 3. Taras Ševčenko in Petersburg (1858—1859), von A. Konyškyj 1—42; 4. Miscellanea: Einige geistliche Gedichte aus Galizien, mitgeth. von M. Hruševskýj 1—16; 5. Wiss. Chronik; Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XV Bandes. 1. Samuel Kuševič, lemberger Rathsherr und sein Notizbuch, von S. Tomašivskýj S. 1—24; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., herausg. von M. Hruševskýj 1—48; 3. T. Ševčenko's letzte Reise in die Ukraine (im J. 1859), von A. Konyškyj; 1—36; 4. † P. Kuliš 1—1; 5. Miscellanea 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Archäologischer Congress in Riga im J. 1896, von N. Kniževič, 1—8; 7. Bibliographie 1—60; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—8.

Inhalt des XVI Bandes. 1. Het'man Bohdanko, kritisch-historische Untersuchung von M. Hruševskýj S. 1—18; 2. Legenden des Chitarer-Codex, aus dem Anfange des XVIII Jahrh., mitgeth. von V. Hnatiuk 1—38; 3. T. Ševčenko's letzte Lebensjahre, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—70; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896. I. Ukrainisch-russische (ruthenische) Zeitschriften 1—14; 6. Bibliographie 1—48.

Inhalt des XVII Bandes. 1. Polnisch-kosakischer Krieg im J. 1625, historische Untersuchung von S. Rudnyčkyj S. 1—42; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jhrh., herausg. von M. Hruševskyj (Schluss) 49—98; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von A. Konyškyj, II Theil 1—22; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine 1—16; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar — April) 1—4.

Inhalt des XVIII Bandes. 1. Varlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 81—134; 2. Einfall der Kosaken in Očakov im J. 1545, mitgetheilt von E. Barvinškyj 1—32; 3. Ein Project zur Hebung des Handels in der Ukraine aus dem J. 1784, mitgetheilt von N. Kniževič 1—8; 4. Miscellanea, von Dr. A. L. Markevič 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der altruthenischen Geschichte, von M. Hruševskyj 1—24; 6. Bibliographie 1—67; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—1.

Inhalt des XIX Bandes. 1. Steuerrecesse in Polen während der Regierung Kasimir des Jagellonen, von S. Tomašivskyj S. 1—70; 2. Beschreibungen der Domänen von Peremyšl, mitgetheilt von M. Hruševskyj 1—24; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine (Schluss) 1—32; 5. Bibliographie 1—51; 6. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai — August) 1—3.

Inhalt des XX Bandes. 1. Galicische Bojaren im XII und XIII Jhrh., von M. Hruševskyj S. 1—20; 2. Varlaam und Joasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Schluss) 135—202; 3. Einige Gedichte des Ivan Nekraševič, mitgetheilt von A. Lotočkyj 1—10; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—48; 7. Redactionelle Notiz 1—2.

Inhalt des XXI Bandes. 1. Die Anten, ein Fragment zur ruthenischen Geschichte, von M. Hruševskyj S. 1—16; 2. Die sociale Lage der weltlichen Geistlichkeit in der Ukraine und in Russland im XVIII Jhrh., von A. Lotočkyj 1—46; 3. Ernte in Ost-Galizien und in der Bukowina auf Grund des Jahrbuches des k. k. Ackerbauministeriums für das J. 1896 u. 1897, dargestellt von V. Budzynovskij (im Anhang) 1—36; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1897 1—10; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft im J. 1897 1—20.

Inhalt des XXII Bandes. 1. Ein vergessener ruthenischer Gnomendichter des XVII Jhrh., von Dr. I. Franko S. 1—16; 2. Beiträge zur Geschichte der Kosaken, von M. Hruševskyj 1—14; 3. Ruthenische Ansiedlungen im Komitate Bač-Bodrog (Süd-Ungarn), von V. Hnatiuk 1—58; 4. Miscellanea 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba 1—42; 6. Bibliographie 1—54; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—3.

Inhalt des XXIII u. XXIV Bandes. 1. Chmelnyčkyj und sein Aufstand, historische Skizze von Michael Hruševskyj S. 1—30; 2. Die Volksbewegungen in Galizien im J. 1648, von Stephan Tomašivskyj 1—138; 3. Chmelnyčkyj's Aufstand in den Dichtungen der Zeitgenossen, von Dr. Ivan Franko 1—114; 4. Ein Porträt Chmelnyčkyj's nach einer ital. Gravüre vom J. 1683. 5. Miscellanea 1—20; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Quelle zur Geschichte des Aufstandes Chmelnyčkyj's (St. Temberski's Annales 1647—1656), von Stephan Rudnyčkyj 1—22; 7. Bibliographie 1—16; 8. Aus der Gesellschaft: 1) Die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar—April 1898), 2) Neue Statuten der Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XXV Bandes. 1. Silberfund von Molotiv (Ost-Galizien), eine archäologische Notiz von M. Hruševskyj S. 1—6; 2. Beiträge zur Geschichte der Beziehungen zwischen Peter Dorošenko und Polen in den J. 1670—72, von O. Celevyč 1—26; 3. Der 1 und 2 November 1848 in Lemberg (ein officieller Bericht), mitgeth. von I. Levyčkyj 1—43; 4. Jubiläum der ukrainisch-russischen Literatur 1—1; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1897: a) In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften; b) Uebersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba (Schluss) 1—80; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1898) 1—4.

Inhalt des XXVI Bandes. 1. Kotljarevskij's Werke in Galizien, von Dr. J. Franko S. 1—14; 2. „Harte Zeiten“, Beiträge zur Geschichte Galiziens in den J. 1846—61, mitgetheilt von M. Zubryčkyj 1—16; 3. Inventarien der Domäne Ratno (Nord-Volynien) aus den J. 1500—1512, mitgetheilt von M. Hruševskij 1—40; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1896 (Schluss) 1—32; 6. Bibliographie 1—60; 7. Jubiläumsfeier der Wiedergeburt der ukrainisch-russischen Literatur, von O. Makovej 1—14.

Inhalt des XXVII Bandes. 1. Ein galizischer „Soldat der Zauberer“, mitgeth. von Dr. Ivan Franko S. 1—22; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratskyj (Fortsetzung folgt) 1—68; 3. Miscellanea 1—18; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898 1—12; 5. Bibliographie 1—52; 6. Jahresberichte der Gesellschaft für das Jahr 1898 1—22.

Inhalt des XXVIII Bandes. 1. Die Kosaken im Feldzuge von Smolensk in d. J. 1633—4, von Oleg Celeyvč S. 1—72; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, von Ivan Verchratskyj (Fortsetzung) 69—94; 3. Miscellanea: Einige Actenstücke zur Geschichte der ruthenischen Ansiedelung jenseits des Bug, mitgeth. von M. Hruševskij 1—10; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba 1—36; 5. Bibliographie 1—45; 6. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XXIX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Fortsetzung folgt) S. 1—13; 2. Die ruthenische Sprache auf dem archäologischen Congress in Kijev und der Antheil der Ševčenko-Gesellschaft an demselben 1—1; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn von Ivan Verchratskyj (Fortsetzung) 95—200; 4. Miscellanea 1—5; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba — III. Mittelalter 1—31; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Schluss) S. 14—67; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratskyj (Schluss) 201—276; 3. Zur Geschichte des „ruthenischen Ritus“ in Polen, Brief an die Redaction von Dr. Anton Prochaska mit Bemerkungen von Michael Hruševskij 1—8; 4. Miscellanea: Versuch einer Bibliographie des Gregor Skovoroda, von L. Č. 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898: In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften 1—24; 6. Bibliographie 1—38; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Februar—April 1899), 1—4.

XXXI—XXXII Bände enthalten die für den Kijever archäologischen Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgebrachten Referate. — I. Hälfte: Archäologie, Geschichte, Ethnographie. I. Vorwort (deutsch und ukrainisch) 7—10, 27—30; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Archäologie, Geschichte und Ethnographie (deutsch) 11—26; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Kommunikate (ukrainisch) u. A.: Gab es unter den ruthenischen Volksstämmen einen Volksstamm der Chorvatyn? von M. Hruševskij. Ornamentik der Ostererier in dem Galizisch-Volhynien, von Dr. M. Korduba. III. Die in extenso mitgetheilten Referate: Das Gräberfeld in Čechy (Bez. Brody), archäologische Untersuchung von M. Hruševskij, 1—22; Zvenyhorod bei Lemberg (Bez. Bibrka), historisch-archäologische Untersuchung von M. Hruševskij, 1—28; Ein Bleisiegel aus Stupnycia bei Sambor, eine Notiz von M. Hruševskij, 1—4; Sociale Classen und politischen Parteien im Fürstenthum Halič bis zur Hälfte des XIII Jahrh., von Dr. M. Korduba, 1—42; Zur Frage über die staatsrechtliche Stellung der Kijever Fürsten des XV Jahrh., von M. Hruševskij, 1—4; Die kleinrussischen Länder der polnischen Krone gegen Ende des XV Jahrh. Feindliche Einfälle und Organisation der Grenzvertheilung, von S. Rudnyčkyj, 1—54; Beiträge zur Geschichte der Kosakenaufstände vom J. 1595—6, von M. Hruševskij, 1—30; Die ukrainischen Kosaken in den Jahren 1625—1630, kritisch-historische Untersuchungen von S. Rudnyčkyj, 1—76; Die Überbleibsel des ursprünglichen Communismus bei den Bojken (Galizien), von Dr. V. Ochrymovyč, 1—16; Der slovakische Räuber Janošik in der Volkspoesie, von V. Hnatiuk, 1—50; IV. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1899), 1—4; V. Inhaltsverzeichnis des VIII Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXXVII—XXXII), 1—9.

Inhalt des XXXIII Bandes. 1. Bronzene Schwerte aus d. Bez. Turka (Galizien) von M. Hruševskýj S. 1—4; 2. *Über den Accent in der ukrainisch-ruthenischen Sprache, Untersuchung von Dr. V. Ochrymovyč (Fortsetzung folgt) 1—6; 3. Varianten zu einigen Gedichten Ševčenko's, mitgetheilt von A. Konyškyj (Fortsetzung folgt) 1—15; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der wissenschaftlicher Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba — III. Neue Zeit; 2) Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898 (Schluss) 1—54; 6. Bibliographie 1—46; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (September—December 1899) 1—5.

Inhalt des XXXIV Bandes. 1. *Ein Beitrag zur Geschichte der Dorfgeistlichkeit, aus den Samborer Akten des XVI Jahr., von Michael Hruševskýj S. 1—82; 2. Einige Beiträge zu einer kritischen Ausgabe der Gedichte Ševčenko's: von Julian Romančuk 1—32; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik, Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1899: in ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivskýj 1—8; 5. Bibliographie 1—58.

XXXV XXXVI Bände enthalten die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgebrachten Referate. — II. Hälfte: Sprachkunde und Litteraturgeschichte. I. Vorwort (deutsch und ukrainisch) S. 5—6, 24—25; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Sprachkunde und Litteraturgeschichte (deutsch) 7—23; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Kommunikate, u. A.: Die Nasal-Vocale in den slavischen Sprachen, von A. Barvinskýj, 3—5; Ein Beitrag zur Kenntniss der Entwicklung der Volkssprache in der Litteratur der galizischen Ruthenen, von E. Kokorudz, 7—8; Der litterarhistorische und historische Hintergrund des Liedes vom Ihors Heereszug, von Dr. V. Kocovskýj, 10—12; III. Die in extenso mitgetheilten Referate: Über die Mundart der sogenannten Doly, von I. Verchratskýj, 1—128; Die Ruthenen der Eperies-Diöcese und ihre Dialekte, von V. Hnatiuk, 1—70; Das „Slovo über die Auferstehung Lazars“, ein altukrainisches Poem aus apokryphischen Themen, von Dr. I. Franko, 1—57; Ein neuer Beitrag zu den Studien über Ivan Vyšenskýj, von Dr. I. Franko, 1—4; Das apokryphe Evangelium Pseudo-Matthäi über die Geburt und die Kindheit Maria's und seine Spuren in der ukrainischen Litteratur, von Dr. I. Franko, 1—32; Wer war der Verfasser der „Αντιόχου“ (1599)? von Dr. C. Studynskýj, 1—20; Jakub Gavatovič (Gavat), Verfasser frühesten ukrainischer Intermedien aus dem J. 1619, von M. Pavlyk, 1—44.

Inhalt des XXXVII Bandes. 1. Die Ohringe des sog. Kijever Typus bei modernen Kaukasieren, von M. Hruševskýj S. 1—4; 2. *Das Karpathoruthenische Schriftthum im XVII—XVIII Jahrh., von Dr. I. Franko, 1—91; 3. Der Kijever Archäologen-Congress, von N. Knjaževyč. 1—11; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba, I. Allgemeines, II. Alterthum, 1—28; 6. Bibliographie 1—41.

Inhalt des XXXVIII Bandes. 1. Drei Bleisiegel aus der Umgegend von Halič (mit Abbildungen), von M. Hruševskýj, S. 1—4; 2. *Die Beziehungen des Hetman Ivan Vyhovskýj zu Polen in den Jahren 1657—8, von D. Koreneč, 1—20; 3. *Das Karpathoruthenische Schriftthum im XVII—XVIII Jahrh., von Dr. I. Franko, Beilagen, XII XXV (Schluss) 91—162; 4. Miscellanea, 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der Zeitschriften für das J. 1899 — Die in der Ukraine herausgegebene Zeitschriften, 1—25; 2) Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur- und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba; III. Mittelalter, 26—38; 6. Bibliographie, 1—56; 7. Inhaltsverzeichniss des IX Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXXII—XXXVIII), 1—12.

Inhalt des XXXIX Bandes. 1. Zum Andenken an Alexander Konyškyj, von M. Hruševskýj, S. 1—14; 2. Ungedruckte Gedichte des T. Ševčenko, mitgetheilt von A. Konyškyj, S. 1—8; 3. Varianten zu einigen Gedichten Ševčenko's, mitgetheilt von A. Konyškyj (Schluss), S. 1—22; 4. Übersicht des gegenwärtigen Standes der historischen Forschungen über die ukrainische Litteratur. Die älteste Pe-

*) Die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten Referate sind mit einem Sternchen bezeichnet.

riode. Einige Probleme und Desiderata, von Dr. Al. K o l e s s a, S. 1—40; 5. Lateinische Infinitive auf ier, von I. K o p a ě, S. 1—2; 6. Miscellanea 1—6; 7. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur- und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. K o r d u b a: 11. Mittelalter (Schluss), IV. Neue Zeit, S. 1—56; 2) Übersicht der Zeitschriften für das J. 1899 (Schluss), S. 57—78; 8. Bibliographie, S. 1—32

Inhalt des XL Bandes. Ein Beitrag zur Geschichte des Aufstandes Nalyvajko's, mitgetheilt von B. D o m a n y ě k y j, S. 1—6; 2. Das Jahr 1848 und das griech.-kath. geistliche Seminar in Lemberg, mitgetheilt von G. K m i t, S. 1—10; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accent, von J. V e r c h r a t s k y j (Fortsetzung folgt). S. 1—113; Miscellanea, S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik: Die Arbeiten N. Kondakov's auf dem Gebiete der Geschichte altruthenischen Kunst, von M. H r u š e v s k y j, S. 1—13. 6. Bibliographie, S. 1—41.

Inhalt des XLI Bandes. 1. Chronologie der Chronik von Halyč und Volodymyr (sog. Hypatios Chronik), eine Untersuchung von M. H r u š e v s k y j, S. 1—72; 2. Studien auf dem Gebiete des Karpatoruthenischen Schriftthums im XVII—XVIII Jahrh. I. Presbyter Johannes Smera der Kumane und Entdeckung Tibets, von Dr. I. F r a n k o, S. 1—50; 3. Miscellanea, S. 1—11; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 — In ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. T o m a š i v s k y j, S. 1—9; 5. Bibliographie, S. 1—47.

Inhalt des XLII Bandes. 1. Kritische Analyse der sogenannten Thukidideischen Archäologie, von I. K o p a ě, S. 1—20; 2. Beiträge zur Geschichte der Rekrutenaushebung in Galizien am Ende des XVIII und bis Mitte des XIX Jahr, mitgetheilt von M. Z u b r y ě k y j, S. 1—18; 3. Slovaken oder Ruthenen? Beiträge zur Erklärung der Frage über die Nationalität der West-Ruthenen in Ungarn, von V. H n a t i u k, S. 1—81; 4. Miscellanea, S. 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die althebräische Geschichte, von Dr. I. F r a n k o, S. 1—19; 6. Bibliographie, S. 1—50.

Inhalt des XLIII Bandes. 1. Alexius Storoženko, Beiträge zur einer Charakteristik seiner Werke, von J. S t e š e n k o, S. 1—46; 2. Aus der Korrespondenz des Dionysius Zubryčkyj (J. 1840—1853), mitgetheilt von Dr. C. S t u d y ň s k i, S. 1—66; 3. Miscellanea, S. 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 — Die in der Ukraine herausgegebenen Zeitschriften, S. 1—24; 5. Bibliographie, S. 1—41; 6. Von dem Museum der Ševčenko Gesellschaft der Wissenschaften, ein Aufruf an die ukrainische Gesellschaft, S. 1—3.

Inhalt des XLIV Bandes. 1. Ein Trinkerwunder in Korsun, Beitrag zur Geschichte der altrussischen Legende, von Dr. I. F r a n k o, S. 1—14; 2. Beitrag zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accens, von J. V e r c h r a t s k y j (Fortsetzung), S. 113—224; 3. Miscellanea, S. 1—9; 4. Wissenschaftliche Chronik: Proben einer Biographie des Pantelejmon Kuliš und Charakteristik seiner Thätigkeit, von J. S t e š e n k o, S. 1—28; 5. Bibliographie, S. 1—51.

Inhalt des XLV Bandes. 1. Haben wir authentische Urkunden des Fürsten Leo von Halyč? Kritische Untersuchung von M. H r u š e v s k y j, S. 1—24; 2. Eine Denkschrift zur Vertheidigung der Rechte der Orthodoxen und Dissidenten aus der Zeit des vierjährigen Landtages, mitgetheilt von M. H a l u š ě y n s k y j, S. 1—12; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accent von J. V e r c h r a t s k y j (Schluss) S. 225—280; 4. Miscellanea, S. 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Beiträge zur Geschichte der polnischen Gesellschaft in der Ukraine im XIX Jahrhundert, I—VI, von Dr. I. F r a n k o, S. 1—42; 6. Bibliographie S. 1—46; 7. Inhaltsverzeichnis des X Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXXIX—XLIV), S. 1—14.

Inhalt des XLVI Bandes. 1. Der Madeleine-Styl in der Ukraine, von Theodor Volkov (mit mehreren Illustrationen und Phytotypen), S. 1—12; 2. Der heilige Clemens im Chersonesus, Beiträge zur Geschichte der altrussischen Legende, von Dr. Ivan Franko (I. Vorwort. II. Was wissen wir vom wirklichen heil. Clemens? III Die Pseudo-Clementinen), S. 1—44; 3. Geistliche Gedichte der ungarischen Ruthenen, mitgetheilt von Vladimír Hnatiuk (Einleitung, I. Die Gedichte aus Nord-Ungarn N. 1—541, S. 1—68; 4. Miscellanea, S. 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 (Schluss), S. 1—24; 6. Bibliographie, S. 1—44

НБ ПНУС

249185

Sammlung der Volksnovellen); Galizische Sprichwörter; Sammlung der Volksllegenden; Sammlung der Volksmelodien aus einem galizischen Dorfe.

2 Beiträge zur ukrainischen Ethnologie, Bd. I, Preis 8 Kr. (Enthält Abhandlungen über neueste archäologische Funde, über die Lebens- und Arbeitsweise der ukr. Fischer in der Dobru'za, der galizischen Kürschner usw., sowie auch eine Abhandlung über die farbigen Ostereier, ihre Herstellung und Ornamentik mit 13 chromolithographischen Tafeln und zahlreichen Illustrationen im Text). Bd. II, 4 Kr. Die Huzulen, Land, Leute, Lebensweise, Industrie, Sitte und Brauch, religiöse Vorstellungen usw., mit über 300 Illustrationen. Bd. III, 4 Kr. (Neue archäologische Funde, Volkskalender, Aus der galiz. Volksindustrie, Hochzeitslieder und Gebräuche a. d. Gouv. Černyhiv, Die Corporationen der Dorfjugend in der Ukraine, Bd. IV, 4 Kr. Die Huzulen (zweiter Theil), Bd. V, 6 Kr. Die Huzulen (dritter Theil).

Chronik der Gesellschaft, enthält die Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft, Sectionen und Commissionen derselben, erscheint 4 Mal im Jahre. Bis jetzt erschienen N. 1—11 ukrainisch und deutsch.

Aus dem Lagerkataloge

der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg,

Czarnecki-Gasse 25.

Mittheilungen der Ševčenko Gesellschaft der Wissenschaften, redigirt von Prof. Michael Hruševskij, bis jetzt erschienen Bde 1—1. (Geschichte, Archaeologie, Ethnographie, Sprache und Literaturgeschichte, besonders der Ukraine). Preis: Bde 1—XX kosten 48 Kronen, jeder weitere Bd. auch separat kauflich) 3 Kr., Bd. XXIII—XXIV (Doppelband) 5 Kr., Bd. XXXI—II u. XXXV—VI (Doppelbände) a 6 Kr.

Publicationen der Sectionen und Commissionen der Ševčenko-Gesellschaft:

A. Die historisch-philosophische Section publizierte bis jetzt:

1. Fünf Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istoryčno-filozofičnoj sekcyi) B. 1—IV enth. eine Geschichte der Ukraine von Prof. M. Hruševskij (I. Theil bis Anfang des XI Jahrh. II — bis Mitte des XII Jahrh., III—IV bis zum J. 1340). Bd. V. Materialien zur Geschichte der geistigen Entwicklung der galizischen Ruthenen im XVIII—XIX Jahrh. Preis I, II u. V B. a 4 Kr., III u. IV B. 5 Kr.
2. Historische Bibliothek, bis jetzt erschienen B. 1—XXI.
3. Juridische Zeitschrift, bis jetzt XII Bde, a 2 Kr.
4. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt III Bde a 3 Kr.
5. Juridische Bibliothek, bis jetzt III B. a 2 Kr.

B. Die philologische Section publizierte bis jetzt 5 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoi sekcyi), enthaltend: Bd. I. und IV. eine Biographie des ukrainischen Dichters Taras Ševčenko, von A. Koniskij, Preis a 3 Kr. Bd. II. u. III. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde und Literatur, von Michael Dragomanov (erster Theil). Preis a 4 Kr. Bd. V. Die Mundart der Lemken, von I. Verchratskij, 6 Kr. Ukrainische Bibliothek. Bd. I—III. Sammtliche Werke von J. v. Fed'kovic, Bd. I. Gedichte, Preis 7 Kr. 20 H., B. II. Erzählungen, Bd. III., 2 Theil, Übersetzungen.

C. Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medicinische Section publizierte bis jetzt 8 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk). Die beiden ersten Bände kosten a 3 Kr., Bd. III—VIII erschienen jeder in zwei Abtheilungen, jede unter einer besonderen Redaction; die mathematisch-naturwissenschaftliche red. von Iv. Verchratskij und Vlad. Levickij, die medizinische red. von Dr. E. Ozarkeyvyč. Preis jeder Abtheilung 2 Kr.

D. Die Archaeographische Commission publizierte bis jetzt folgende Werke:

1. Quellen zur Geschichte der Ukraine, Bd. I (Lustrationen der königlichen Domänen in den Bezirken Halyč und Peremyšl vom J. 1565—66); Bd. II (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Peremyšl und Sanok im J. 1565); Bd. III (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Cholm, Belz und Lemberg im J. 1564—5); Bd. IV u. V (Galizische Akten aus den J. 1648—1659). Jeder Bd. kostet 4 Kronen, III Bd. 5 Kr.
2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Litteratur. Bd. I. Alttestamentliche Apokryphen; Bd. II. Neutestamentliche Apokryphen A. Evangelienkreis. Bd. I, Preis 4 Kr., Bd. II, 5 Kronen.
3. Kotljarevskij, Die travestirte Aeneis, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798, Preis 60 Heller.

E. Die Ethnographische Commission publiziert:

1. Das Ethnographische Sammelwerk (Etnografičnyj Zbirnyk); bis jetzt erschienen 13 Bände. Preis Bd. I—IV u. VII—X u. XII a 3 Kronen. Bd. V u. VI a 4 Kr. Bd. XI 6 Kr. (Aus dem Inhalt: Weihnachtsfest am Kuban; Galizische Volksmärchen: Galizische Leiermänner, ihre Lieder, ihr Jargon; Beiträge zur Ethnographie der ungarischen Ruthenen; Legenden, Märchen, Fabeln, Novellen und Sagen der ungarischen Ruthenen; Volksüberlieferungen über die Czarenkrönung; Der Volksglaube in Ostgalizien; Sammlung der Volksanekdoten;

НБ ПНУС

249185